T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ERGENLERDE SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER FARUK GÜVEN

İstanbul-2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ERGENLERDE SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER FARUK GÜVEN

Danışmanı
Prof. Dr. Ali AYTEN

İstanbul-2021

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	Ömer Faruk GÜVEN
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Din Psikolojisi
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AYTEN
Tez Türü ve Tarihi	Yüksek Lisans – Ağustos 2021
Anahtar Kelimeler	Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık

ÖZET

ERGENLERDE SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Bu araştırmada ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşim incelenmiştir. Ayrıca temel değişkenlerin cinsiyet, sınıf, anne-babanın eğitim düzeyleri ve birliktelik durumu, aile türü, haftalık harçlık miktarı, sigara içen yakınlar gibi sosyo-demografik değişkenler ile ilişkisi de tespit edilmiştir. Araştırma, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılı Mart ayında İstanbul ili Anadolu Yakası'nda bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde öğrenim görmekte olan 308 erkek ve 352 kız öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri anket tekniğiyle toplanmış ve anket formunda Kişisel Bilgi Formu, Sigara İçme Arzusu Ölçeği, Dindarlık Ölçeği ve Genel Öz-Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın temel sorularını cevaplamak amacıyla bağımsız grup t testi ile tek yönlü varyans (One-Way ANOVA), Pearson korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre sigara içme arzusu ile hem öz-yeterlik hem de dindarlık arasında negatif yönde, öz-yeterlik ile dindarlık arasında ise pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca öz-yeterliğin, sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkiye kısmi olarak aracılık ettiği bulgulanmıştır. Ek olarak temel değişkenler ile sosyo-demografik değişkenler arasında da istatistiksel

olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiş, bulgular yorumlanmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	Ömer Faruk GÜVEN
Field	Philosophy and Religious Sciences
Programme	Psychology of Religion
Supervisor	Professor Ali AYTEN
Degree Awarded and Date	Master – August 2021
Keywords	Smoking Urge, Self-Efficacy and Religiosity

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN SMOKING URGE, SELF-EFFICACY AND RELIGIOSITY AMONG ADOLESCENTS

This study examines the relationship and interaction links smoking urge, self-efficacy and religiosity among adolescents. The relationship of basic variables with socio-demographic variables such as gender, class, educational level of parents, types of family, weekly pocket money, the smoking behavior of a family member (parents and sibling) or close friend has also been identified. The study was carried out with the participation of 308 boys and 352 girls attending an Anatolian Imam Hatip High School in anatolian side of Istanbul in March 2020-2021 academic year. The research data was collected by the survey technique and in the survey form Personal Data Form, Smoking Urge Scale, General Self-Efficacy Scale and Religiosity Scale were used. Independent samples t test, one way variance analysis, Pearson correlation analysis and regression analysis were conducted to answer the basic questions of the study. The findings of the research indicated that there was a negative correlation between smoking urge both self-efficacy and religiosity, and a positive correlation between self-efficacy and religiosity. Furthermore the regression analysis indicated that, self-efficacy was partially mediated factor on the relationship between smoking urge and religiosity. In addition, significant

correlations between main variables and socio-demographic characteristics were found, the findings were interpreted and suggestions were made for the future studies.

ÖNSÖZ

Öz-yeterlik ve dindarlık, sigaraya ilişkin tutum ve davranışlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sağlık davranışlarına yöneltici ve sigara gibi bağımlılık yapan maddelere karşı koruyucu etkileri bulunan öz-yeterlik ve dindarlık, aynı zamanda iyileşme sürecinde de destekleyici bir katkı sunmaktadır. Giriş, kavramsal çerçeve, yöntem ile bulgular ve yorumlar olmak üzere dört bölümden oluşan bu tezde ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisi incelenmektedir.

Tezimin konusunun belirlenmesinden son aşamasına kadar ilgiyle bana yol gösteren ve destek olan, rehberlik ve yardımlarının yanında güler yüz ve güzel sohbetlerini de esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ali Ayten'e can-ı gönülden teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatımın ilk gününden bugüne kadar üzerimde emekleri olan kıymetli öğretmenlerime ve hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Araştırma sürecinde önemli katkıları bulunan ve isimlerini sayarak bitiremeyeceğim kıymetli insanlara, ayrıca araştırmanın yürütüldüğü okulun idarecilerine, öğretmenlerine ve katılımcılara müteşekkirim. Farklı vesilelerle doğrudan yardımlarını gördüğüm ya da desteklerini hissederek güç bulduğum değerli arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Her zaman olduğu gibi, emek ve fedakârlıklar gerektiren bu süreçte de maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan, zorlukları birlikte göğüsleyerek bugünlere ulaştığımız kıymetli aileme yürekten teşekkür ederim.

Ömer Faruk Güven

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xi**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiii**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **xiv**
KISALTMALAR ..... **xv**

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMLERİ **2**
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ **3**
3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ **3**
3.1. Sigara İçme Arzusu ve Sosyo-Demografik Özellikler ile İlişkili Hipotezler 4
3.2. Öz-Yeterlik ve Sosyo-Demografik Özellikler ile İlişkili Hipotezler 5
3.3. Dindarlık ve Sosyo-Demografik Özellikler ile İlişkili Hipotezler 7
4. VARSAYIMLAR VE SINIRLILIKLAR **8**
4.1.Varsayımlar 8
4.2.Sınırlılıklar 9

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. SİGARA BAĞIMLILIĞI VE SİGARA İÇME ARZUSU **11**
1.1. Sigara Bağımlılığı 11
1.1.1. Tanımı, Tanısı ve Genel Yapısı 12
1.1.2. Risk Oluşturan Faktörler 14
1.1.3. Ülkemizdeki Duruma Dair Araştırmalar 18
1.2. Sigara İçme Arzusu 20
2. ÖZ-YETERLİK **23**
2.1. Tanımı 23

2.2. Öz-Yeterliği Etkileyen Süreçler 26
2.3. Öz-Yeterliğin Kaynakları 27
2.4. Güçlü ve Zayıf Öz-Yeterlik 28
3.5. Öz-Yeterlik, Sağlık ve Bağımlılık 30
3. DİN VE DİNDARLIK 33
3.1. Din ve Dindarlığın Tanımı 33
3.1. Dindarlığın Boyutları 36
4. TEMEL DEĞİŞKENLERLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 39
4.1. Sigara ve Öz-Yeterlik İlişkisine Dair Araştırmalar 39
4.2. Sigara ve Dindarlık İlişkisine Dair Araştırmalar 42
4.3. Öz-Yeterlik ve Dindarlık İlişkisine Dair Araştırmalar 44
4.4. Sigara, Öz-Yeterlik ve Dindarlık İlişkisine Dair Araştırmalar 45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ 48
2. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE NİTELİKLERİ 49
3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI 53
4. VERİLERİN TOPLANMASI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ 55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

1. SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK EĞİLİMLERİ GENEL PROFİLİ 58
2. SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK, DİNDARLIK VE SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER İLE İLGİLİ BULGULAR 59
2.1. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgular 59
2.1.1. Sigara İçme Arzusu ve Cinsiyet 59
2.1.2. Öz-Yeterlik ve Cinsiyet 60
2.1.3. Dindarlık ve Cinsiyet 62
2.2. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Sınıf İlişkisine Dair Bulgular 63
2.2.1. Sigara İçme Arzusu ve Sınıf 63
2.2.2. Öz-Yeterlik ve Sınıf 64
2.2.3. Dindarlık ve Sınıf 66

2.3. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Anne Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular 67
2.3.1. Sigara İçme Arzusu ve Anne Eğitim Durumu 67
2.3.2. Öz-Yeterlik ve Anne Eğitim Durumu 68
2.3.3. Dindarlık ve Anne Eğitim Durumu 70
2.4. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Baba Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular 71
2.4.1. Sigara İçme Arzusu ve Baba Eğitim Durumu 71
2.4.2. Öz-Yeterlik ve Baba Eğitim Durumu 72
2.4.3. Dindarlık ve Baba Eğitim Durumu 73
2.5. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Anne-Baba Birliktelik Durumu İlişkisine Dair Bulgular 74
2.5.1. Sigara İçme Arzusu ve Anne-Baba Birliktelik Durumu 75
2.5.2. Öz-Yeterlik ve Anne-Baba Birliktelik Durumu 76
2.5.3. Dindarlık ve Anne-Baba Birliktelik Durumu 77
2.6. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Aile Türü İlişkisine Dair Bulgular . 79
2.6.1. Sigara İçme Arzusu ve Aile Türü 80
2.6.2. Öz-Yeterlik ve Aile Türü 81
2.6.3. Dindarlık ve Aile Türü 83
2.7. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Haftalık Harçlık Miktarı İlişkisine Dair Bulgular 85
2.7.1. Sigara İçme Arzusu ve Haftalık Harçlık Miktarı 85
2.7.2. Öz-Yeterlik ve Haftalık Harçlık Miktarı 86
2.7.3. Dindarlık ve Haftalık Harçlık Miktarı 88
2.8. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Yakınların Sigara İçme-İçmeme Durumu Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular 89
2.8.1. Anne 89
2.8.2. Baba 91
2.8.3. Kardeş 92
2.8.4. Yakın Arkadaş 94
3. SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİNE DAİR BULGULAR 96
3.1. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık İlişkisi 97
3.2. Öz-Yeterliğin Sigara İçme Arzusu Üzerindeki Etkisi 98
3.3. Dindarlık Eğiliminin Sigara İçme Arzusu Üzerindeki Etkisi 100
3.4. Dindarlık Eğiliminin Öz-Yeterlik Üzerindeki Etkisi 101
3.5. Sigara İçme Arzusu ve Dindarlık Arasındaki İlişkide Öz-Yeterliğin Aracı Rolü ... 102

SONUÇ VE ÖNERİLER 106
KAYNAKÇA 111
EKLER 125
EK-1: ANKET FORMU 125

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Cinsiyete Göre Dağılım 49
Tablo 2: Sınıflara Göre Dağılım 49
Tablo 3: Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılım 49
Tablo 4: Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılım 50
Tablo 5: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Dağılım 50
Tablo 6: Aile Türüne Göre Dağılım 51
Tablo 7: Sigara İçen Yakınlara Göre Dağılım 52
Tablo 8: Sigara İçme Arzusu Bakımından Kızlar ve Erkekler Arasındaki Farklar (t-test) 60
Tablo 9: Öz-Yeterlik Bakımından Kızlar ve Erkekler Arasındaki Farklar (t-test) 61
Tablo 10: Dindarlık Bakımından Kızlar ve Erkekler Arasındaki Farklar (t-test) 62
Tablo 11: Sigara İçme Arzusu Bakımından Sınıflar Arasındaki Farklar (ANOVA-Scheffe) 63
Tablo 12: Öz-Yeterlik Bakımından Sınıflar Arasındaki Farklar (ANOVA-Scheffe) 64
Tablo 13: Dindarlık Bakımından Sınıflar Arasındaki Farklar (ANOVA-Scheffe) 66
Tablo 14: Anne Eğitim Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu (ANOVA-Scheffe) 68
Tablo 15: Anne Eğitim Durumuna Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (ANOVA-Scheffe) 69
Tablo 16: Anne Eğitim Durumuna Göre Dindarlık Eğilimi (ANOVA-Scheffe) 70
Tablo 17: Baba Eğitim Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu (ANOVA-Scheffe) 71
Tablo 18: Baba Eğitim Durumuna Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (ANOVA-Scheffe) 72
Tablo 19: Baba Eğitim Durumuna Göre Dindarlık Eğilimi (ANOVA-Scheffe) 73
Tablo 20: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu (t-test) 75
Tablo 21: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (t-test) 76
Tablo 22: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Dindarlık Eğilimi (t-test) 77
Tablo 23: Aile Türüne Göre Sigara İçme Arzusu (ANOVA-Scheffe) 80
Tablo 24: Aile Türüne Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (ANOVA-LSD) 82
Tablo 25: Aile Türüne Göre Dindarlık Eğilimi (ANOVA-Scheffe) 83
Tablo 26: Haftalık Harçlık Miktarına Göre Sigara İçme Arzusu (t-test) 86
Tablo 27: Haftalık Harçlık Miktarına Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (t-test) 87
Tablo 28: Haftalık Harçlık Miktarına Göre Dindarlık Eğilimi (t-test) 88
Tablo 29: Annenin Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test) 90

Tablo 30: Babanın Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)..... 91
Tablo 31: Kardeşin Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)..... 92
Tablo 32: Yakın Arkadaşın Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)..... 94
Tablo 33: Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişkiler 97
Tablo 34: Öz-Yeterliğin Sigara İçme Arzusuna Etkisi 98
Tablo 35: Dindarlığın Sigara İçme Arzusuna Etkisi 100
Tablo 36: Dindarlığın Öz-Yeterliğe Etkisi 101
Tablo 37: Sigara İçme Arzusu ile Dindarlık Arasındaki İlişkide Öz-Yeterliğin Rolü 103

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli 48
Şekil 2: Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi Arasındaki Etkileşim 103
Şekil 3: Sigara İçme Arzusu ile Dindarlık İlişkisinde Öz-Yeterliğin Aracı Rolü 105

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa No

Grafik 1: Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi Genel Profili..... 58

KISALTMALAR

Akt. : Aktaran

ANOVA : Analyses of Varience

APA : American Psychiatric Association

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

DSM-IV : Diagnostic and Statistical Manuel of Mental Disorder 4th Edition

DSM-V : Diagnostic and Statistical Manuel of Mental Disorder 5th Edition

Ed. : Editör

KGTA : Küresel Gençlik Tütün Araştırması

KYTA : Küresel Yetişkin Tütün Araştırması

LSD : Least Significant Difference

M : Ortalama

M.Ü.İ.F. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

N : Katılımcı Sayısı

r : Korelasyon Katsayısı

s. : Sayfa

SD : Standart Sapma

ss. : Sayfa Aralığı

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

vd. : ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMLERİ

Dinler, çeşitli öğretiler ve uygulamalar yoluyla bir yaşam biçimi sunmaktadır. Çoğunlukla dinlerin sunduğu yaşam biçiminde, sağlık davranışları teşvik edilmekte ve sigara gibi bağımlılık yapıcı maddelere karşı olumsuz bir tutum sergilenmektedir. Bu açıdan dinin çeşitli bileşenleriyle sigara bağımlılığı üzerinde azaltıcı bir etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan kişinin nasıl düşündüğünü, nasıl hissettiğini ve nasıl davrandığını etkileyen öz-yeterlik inançlarının da sigaraya karşı bireyi güçlendirici bir etken olduğu görülmektedir.

Bandura'nın (2002) öz-yeterliğin oluşmasında kültürel yapıların ve manevi unsurların önemine işaret etmesine rağmen öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisi ihmal edilen bir araştırma alanıdır (Kartopu, 2015, s. 28). Bu iki önemli faktörün birlikte sigara bağımlılığına karşı tutum geliştirici, sigara kullanımını azaltıcı ve bırakma sürecinde ise bireyi destekleyici bir rol üstleneceği düşüncesi bu çalışmanın ortaya çıkış kaynağıdır.

Bu çalışmada, riskli davranışların denendiği ve çoğunlukla bağımlılık yapıcı madde kullanımının başladığı bir evre olan ergenlik döneminde (Chassin ve arkadaşları, 2004, s. 665) sigara bağımlılığıyla yakından irtibatı bulunan sigara içme arzusu ile öz-yeterlik ve dindarlık konuları araştırılmaktadır. Hem bu değişkenlerin bazı sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisi hem de kendi aralarındaki ilişkiler incelenmektedir.

Araştırmanın temel problemi olarak *"sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında nasıl bir ilişki vardır?"* sorusu kabul edilmiştir. Bu temel soruya ek olarak aşağıda sıralanan sorulara da cevap aranmaktadır.

a. Ergenlerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık düzeyleri nasıldır?

b. Cinsiyet, sınıf, annenin ve babanın eğitim durumu, anne-baba birliktelik durumu, ailenin türü, haftalık harçlık miktarı, sigara içen yakınlar gibi sosyo-demografik değişkenler ile sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişki nasıldır?

c. Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişki nasıldır?

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Günümüzde sigara bağımlılığı ile öz-yeterlik ilişkisi ve sigara bağımlılığı ile dindarlık ilişkisi araştırılan konular arasındadır. Ancak sigara bağımlılığı, öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisinin ele alındığı çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Bu araştırma sigara bağımlılığı ile yakından irtibatı bulunan sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği konusuyla nadir bir çalışmadır. Ayrıca sigara içme arzusu ve dindarlık arasındaki ilişkiye aracılık eden bir değişkenin tespit edilmesi bu araştırmanın bir diğer önemli yönüdür. Araştırmanın amacı bireyin yaşamında kritik bir dönem olan ergenlikte sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişkiyi tespit ederek literatürdeki ilgili boşluğun doldurulmasına katkı sunmaktır.

Bununla birlikte bağımlılıkların tedavisinde çok boyutlu yöntemlerin daha etkili olduğu kabul edilmektedir. Araştırmanın, bu hususta önemli bir konuma sahip olan dindarlık ve öz-yeterliğin birlikte incelendiği çalışmaların çeşitlenip çoğalmasına vesile olması ümit edilmektedir. Sözü edilen yapılar, çeşitli önleme ve iyileştirme yaklaşım ve modellerinin geliştirilmesinin parçası olma, bu yolla da bağımlılıklarla mücadele çalışmalarına önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Sigara kolay ulaşılabilirliği ile başta lise çağındaki ergenler olmak üzere bireyler arasında kullanımı oldukça yaygın bir bağımlılık yapıcı mamuldür. Bu yönüyle özellikle ergenlik dönemi sigaraya başlama istatistiklerinde kritik bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bundan dolayı çeşitli yönleriyle sigara bağımlılığı pek çok konuyla ilişkili olarak araştırılmaktadır. Bu araştırmada da sigara kullanımının yaygın olarak görüldüğü yaş grubunu oluşturan ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisi incelenmektedir. Araştırma için beş temel hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler şunlardır:

H1: Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Yüksek öz-yeterlik düzeyinin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır.

H3: Yüksek dindarlık eğiliminin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır.

H4: Yüksek dindarlık eğiliminin öz-yeterlik düzeyi üzerinde artırıcı bir etkisi vardır.

H5: Öz-yeterliğin, dindarlık ve sigara içme arzusu arasındaki ilişkide aracı rolü vardır.

3.1. Sigara İçme Arzusu ve Sosyo-Demografik Özellikler ile İlişkili Hipotezler

H6: Cinsiyet ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır.

$H6_a$: Erkeklerin sigara içme arzusu kızlara göre daha yüksektir.

H7: Sınıf ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır.

$H7_a$: Sigara içme arzusu ilerleyen sınıflarda artar.

H8: Ergenlerin sigara içme arzusu ile annelerinin eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

$H8_a$: Annesinin eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin sigara içme arzusu düşer.

H9: Ergenlerin sigara içme arzusu ile babalarının eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

$H9_a$: Babasının eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin sigara içme arzusu düşer.

H10: Anne ve babanın birliktelik durumu ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır

$H10_a$: Anne ve babası birlikte olan ergenlerin sigara içme arzusu diğerlerine göre daha düşüktür.

H11: Aile türü ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır.

$H11_a$: Demokratik bir aileye sahip olanların sigara içme arzusu diğerlerine göre daha düşüktür.

H12: Harçlık miktarı ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır.

$H12_a$: Yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre sigara içme arzusu daha yüksektir.

H13: Sigara içen yakınlara sahip olma durumu ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır.

$H13_a$: Annesi sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu annesi sigara içmeyenlere göre daha yüksektir.

$H13_b$: Babası sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu babası sigara içmeyenlere göre daha yüksektir.

$H13_c$: Kardeşi sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu kardeşi sigara içmeyenlere göre daha yüksektir.

$H13_d$: Yakın arkadaşı sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu yakın arkadaşı sigara içmeyenlere göre daha yüksektir.

3.2. Öz-Yeterlik ve Sosyo-Demografik Özellikler ile İlişkili Hipotezler

H14: Cinsiyet ile öz-yeterlik arasında bir ilişki vardır.

$H14_a$: Kızların öz-yeterlik düzeyi erkeklere göre daha yüksektir.

H15: Sınıf ile öz-yeterlik arasında bir ilişki vardır.

$H15_a$: Öz-yeterlik düzeyi ilerleyen sınıflarda azalır.

H16: Ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri ile annelerinin eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

$H16_a$: Annesinin eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin öz-yeterlik düzeyleri yükselir.

H17: Ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri ile babalarının eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

$H17_a$: Babasının eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin öz-yeterlik düzeyleri yükselir.

H18: Anne ve babanın birliktelik durumu ile ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri arasında bir ilişki vardır

$H18_a$: Anne ve babası birlikte olan ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.

H19: Aile türü ile öz-yeterlik arasında bir ilişki vardır.

$H19_a$: Demokratik bir aileye sahip olanların öz-yeterlik düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.

H20: Harçlık miktarı ile öz-yeterlik arasında bir ilişki vardır.

$H20_a$: Yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre öz-yeterlik düzeyi daha yüksektir.

H21: Sigara içen yakınlara sahip olma durumu ile öz-yeterlik arasında bir ilişki vardır.

$H21_a$: Annesi sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri annesi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

$H21_b$: Babası sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri babası sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

$H21_c$: Kardeşi sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri kardeşi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

$H21_d$: Yakın arkadaşı sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri yakın arkadaşı sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

3.3. Dindarlık ve Sosyo-Demografik Özellikler ile İlişkili Hipotezler

H22: Cinsiyet ile dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır.

$H22_a$: Kızların dindarlık eğilimi erkeklere göre daha yüksektir.

H23: Sınıf ile dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır.

$H23_a$: Dindarlık eğilimi ilerleyen sınıflarda azalır.

H24: Ergenlerin dindarlık eğilimi ile annelerinin eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

$H24_a$: Annesinin eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin dindarlık eğilimi azalır.

H25: Ergenlerin dindarlık eğilimi ile babalarının eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

$H25_a$: Babasının eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin dindarlık eğilimi azalır.

H26: Anne ve babanın birliktelik durumu ile ergenlerin dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır

$H26_a$: Anne ve babası birlikte olan ergenlerin dindarlık eğilimi diğerlerine göre daha yüksektir.

H27: Aile türü ile dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır.

$H27_a$: Demokratik bir aileye sahip olanların dindarlık eğilimi diğerlerine göre daha yüksektir.

H28: Harçlık miktarı ile dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır.

$H28_a$: Yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre dindarlık eğilimi daha düşüktür.

H29: Sigara içen yakınlara sahip olma durumu ile dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır.

$H29_a$: Annesi sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi annesi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

$H29_b$: Babası sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi babası sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

$H29_c$: Kardeşi sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi kardeşi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

$H29_d$: Yakın arkadaşı sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi yakın arkadaşı sigara içmeyenlere göre daha düşüktür.

4. VARSAYIMLAR VE SINIRLILIKLAR

4.1. Varsayımlar

Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasında ilişki ve etkileşim olduğu varsayılmaktadır.

Araştırmada kullanılan Sigara İçme Arzusu Ölçeği, Genel Öz-Yeterlik Ölçeği, Dindarlık Ölçeği'nin gerekli verileri ölçmek için geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

Araştırmanın çalışma grubunda yer alan 660 katılımcı liseli bireyin anket ile kendilerine yöneltilen sorulara gerçeğe uygun cevap verdikleri varsayılmaktadır.

4.2. Sınırlılıklar

Bu araştırmanın çalışma grubu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında İstanbul ili Anadolu Yakası'nda seçilen bir Anadolu İmam-Hatip Lisesinde eğitimini sürdüren 660 öğrenci ile sınırlıdır.

Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık düzeyleri kullanılan ölçeklerin maddeleri ile sınırlıdır.

Araştırma, gelişim dönemleri açısından ergenlik dönemi ile sınırlıdır. Kesitsel bir araştırma olduğu için ise yapıldığı zaman ile sınırlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. SİGARA BAĞIMLILIĞI VE SİGARA İÇME ARZUSU

Ergenlik, riskli veya problemli davranışların denendiği bir zaman olarak tanımlanmakta ve çoğunlukla bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımının başladığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Chassin ve arkadaşları, 2004, s. 665).

Bu durum göz önünde bulundurularak bu başlık altında öncelikle ergenler arasında önemli bir sağlık sorunu olan sigara bağımlılığının tanımı, tanısı ve genel yapısı; daha sonra ise sigara bağımlılığı konusunda risk oluşturan bazı faktörler ve ülkemizdeki duruma dair bazı araştırmalara ait bulgular ele alınmaktadır. Bu başlık altında son olarak ise araştırmamızın ana değişkenlerinden olan sigara içme arzusu ana hatlarıyla değerlendirilmektedir.

1.1. Sigara Bağımlılığı

Sigara bağımlılığının tanımı, tanısı ve genel yapısına geçmeden önce, bağımlılık konusuyla ilgili literatürde görülen bir çeşitliliğe işaret etmek gerekmektedir. Bunun için madde kötüye kullanımı (*substance abuse*) ve bağımlılık (*addiction* veya *dependence*) kavramları arasındaki farkın ortaya konması, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından gereklidir.

Madde kötüye kullanımı ve madde bağımlılığı ayrımı esasen DSM IV'e (APA, 2000) dayanmaktadır. Bundan dolayı literatürde bu ikili ayrım yaygınlaşmıştır. Ancak DSM V (APA, 2013a) ile birlikte madde kötüye kullanımı ve madde bağımlılığı iki farklı tanı kategorisi olmaktan çıkarılarak madde kullanım bozuklukları tanısı altında bir araya getirilmiştir. Kötüye kullanım kavramı ise yeni sınıflamayla, hafif şiddette madde kullanım bozukluğu olarak yeniden tanımlanmıştır (Güleç ve arkadaşları, 2015, s. 448).

Literatürde yaygınlık kazanan madde kötüye kullanımı; bireysel, kişiler arası ve sosyal pek çok soruna yol açmasına rağmen madde kullanmayı içermektedir. Fiziksel ve psikolojik tolerans belirtileriyle ilişkili daha ciddi bir bozukluk olan bağımlılık ise, bırakma isteği ya da tekrar eden bırakma girişimlerine rağmen süregelen kuvvetli ve karşı konulamaz bir arzudan (*irresistible urge*) kaynaklı saplantılı kullanımı ifade etmektedir (La Torre, 2013, s. 11). Madde kötüye kullanımı, zararlı kullanım, tehlikeli kullanım ve

ara sıra kullanım gibi ifadeler kişinin kendisine, hayatına ve çevresine zararları olmakla birlikte nispeten az riskli kullanımı ve bağımlılığın henüz oluşmadığını çağrıştırmaktadır (Ögel, 2020, s. 57). Bağımlılık ise madde kullanımında zayıf öz-denetime, olumsuz sonuçlara rağmen devam etmeye, kontrol dışı bir görünüme, bu kullanımın yaşamda baskın hale gelmesine ve vazgeçilmez bir başa çıkma biçimine dönüşmesine işaret etmektedir (DiClemente, 2016, s. 4).

1.1.1. Tanımı, Tanısı ve Genel Yapısı

Birbirinden farklı yapıya ve bağımlılık yapma potansiyeline sahip çok sayıda maddenin en az bir kere denemeyle bağımlılık oluşturma potansiyeli bakımından karşılaştırılması sonucunda %32'lik olasılıkla en yüksek orana sahip olan madde tütündür (Stahl, 2012, s. 968).

Yasal olarak kolay ulaşılabilir-kullanılabilir olan ve farklı bağımlılık türlerine yol açmasıyla da önemli etkileri bulunan tütün, yapısındaki nikotin ile diğer bağımlılık yapıcı maddelere kıyasla daha hızlı ve güçlü bağımlılık yapmaktadır (İkinci & Akdur, 2014, s. 437). Bununla ilişkili olarak en yaygın görülen madde bağımlılığı türü de tütün (nikotin) bağımlılığıdır (Uzbay, 2015, s. 151; İkinci & Akdur, 2014, s. 437).

Tütün kullanımı ile ilgili tanısal bilgiler DSM V'te "madde ile ilişkili bozukluklar ve bağımlılık bozuklukları" kategorisi altında sınıflandırılmıştır (APA, 2013b, s. 231). Bu sınıflamayla birlikte, madde ile ilişkili bozukluklar başlığı altında "tütün kullanımı bozukluğu" yeni bir alt başlık olarak yer almıştır (APA, 2013b, s. 280).

Nikotin bağımlılığının genellikle tanı ölçütlerinden hareketle tanımlandığı görülmektedir. Örneğin bunlardan birine göre nikotin bağımlılığı; içeriğinde nikotin bulunan tütünün kompülsif (zorunlu) kullanımı, fizyolojik toleransın gelişmesi (arzulanan etkiye ulaşmak için artan miktarda nikotin kullanımına ihtiyaç duyulması), nikotinin kesilmesinden sonra çeşitli yoksunluk belirtilerinin görülmesi ve pek çok önemli sağlık sorununa sebep olmasına rağmen kullanımın sürdürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Parashar ve arkadaşları, 2016, s. 497).

Tütün kullanım bozukluğu ile ilgili DSM V'te yer alan tanı ölçütleri, sigara bağımlılığının nasıl karakterize olduğunu göstermektedir. Bu ölçütlere göre on iki aylık sürede, şu durumlardan en az ikisinin bulunması sorunlu bir tütün kullanım örüntüsü olarak değerlendirilmektedir: 1) Çoğu defa istendiğinden fazla ya da uzun süreli tütün alımı, 2) tütünü bırakmak veya kontrol altında tutmak için sürekli istek duyma veya sonuçsuz çabalar, 3) tütünle ilgili etkinliklere fazla zaman ayırmak, 4) tütün kullanmaya şiddetli bir istek duyma veya zorlanmış hissetmek, 5) sorumlulukları yerine getirememeyle neticelenen yineleyici tütün kullanımı, 6) tütünün etkilerinin neden olduğu (tütün sebebiyle başkalarıyla tartışmak gibi) sorunlara rağmen uyarıcı kullanımı devam ettirme, 7) tütün kullanımı sebebiyle sosyal ve kişisel etkinliklerin bırakılması veya azaltılması, 8) tehlikeli olabilecek durumlarda yineleyici tütün kullanımı (yatakta sigara içmek gibi), 9) büyük ihtimalle tütünden kaynaklanan bedensel veya ruhsal bir problemin varlığı bilgisine rağmen tütün kullanımını sürdürme, 10) tolerans gelişimi (istenen etki için artan dozda tütün kullanımı veya aynı dozda kullanımda belirgin şekilde daha az etkiye ulaşılması) ve 11) yoksunluk gelişmiş olması (APA, 2013b, s. 280-281).

Sigara bağımlılığı sonucunda, sigarayı bırakmayı zorlaştıran çeşitli yoksunluk belirtileri ortaya çıkmaktadır. Bu belirtilerin duygusal, bilişsel, fizyolojik ve davranışsal olmak üzere insana farklı şekillerde etkileri bulunmaktadır. Bunlardan başlıca bazıları anksiyete, huzursuzluk, disfori (çökkün duygudurum veya depresif mod), konsantrasyon zorluğu, iştah artışı, kilo alımı, uyku bozuklukları, nabzın düşüşü ve yeniden alıma duyulan arzu şeklinde sıralanmaktadır (Shiffman ve arkadaşları, 2004, s. 601).

Bu noktada nikotinin nasıl bağımlılık yaptığı sorusu akla gelmektedir. Sorunun cevabı, nikotinin beynin ödül sistemi üzerindeki etkisiyle ilişkilidir. Nikotin bir taraftan beyni hazla ödüllendirici bir etki yaparken, diğer taraftan bu hazzın bedeli nikotinin beynin ödül devrelerindeki reseptörlere doğrudan yaptığı duyarsızlaştırıcı etkidir. Bu etki sonucunda tolerans gelişir ve fiziksel bağımlılık düzeyi yükselir (Benowitz, 2010, s. 2296).

Bu süreç, Stahl'ın (2012, s. 956-959) şekiller ve detaylı açıklamalarla yaptığı çözümlemeden hareketle kısaca şöyle izah edilebilir: Nikotin alımıyla birlikte dopamin salgılanır ve reseptörler keyif hissiyle pekiştirilir. Ancak bunun yanında sigaranın

içeriğindeki nikotin, beynin reseptörleri üzerinde duyarsızlaştırıcı bir etki yapar. Reseptörler zamanla (bu süre günde bir paket sigara içen ve 16 saat uyanık kalan biri için 45 dakika kadardır) yeniden duyarlı hale gelmeye başlar. Bu duyarlılaşma aynı zamanda dopamin eksikliği sebebiyle nikotin arzusunu, yoksunluk hissini ve yeniden sigara arayışını da başlatır. Diğer taraftan dozun artmasıyla bazı reseptörler geçici değil, kronik olarak duyarsızlaşır. Bu durumda nöronlar tarafından, işlev kaybının üstesinden gelmek için reseptörlerin sayısı artırılır. Bu artış ise, olumsuz gidişatı körükler. Çünkü döngü yine aynı şekilde devam ettiğinde ve tekrar sigara içildiğinde, yenileriyle birlikte tüm reseptörler duyarsızlaşır. Son durumda sayısı artan reseptörler yeniden duyarlı hale gelirken, sigara içmeye duyulan arzu da önceki duruma göre daha şiddetli bir hal alır.

Sigara, esasen arzulanan psikolojik etkiler ve gelişen bağımlılıktan sorumlu olan nikotin sebebiyle içilmektedir. Ancak nikotin en bilineni olsa da tütün yapraklarında farklı çok sayıda bileşen bulunmaktadır. Ayrıca sigara içen kişiler, dört binden fazla zehirli madde karışımını solumaktadır. Bu maddeler arasında çeşitli kanserojenler, ağır metaller ve sağlığa zararlı gazlar bulunmaktadır (Haustein & Groneberg, 2010, s. 36). Bu maddeler sebebiyle sigara bağımlılığı, başta kanser ve kalp-damar hastalıkları olmak üzere birçok sağlık sorununa, hastalığa ve buna bağlı ölümlere yol açmaktadır (Brannon, Updegraff & Feist, 2017, s. 299-300).

Dünya Sağlık Örgütü (2020) verilerine göre dünya genelinde her sene yaklaşık 7 milyon insan doğrudan tütün kullanımıyla ilişkili bir hastalık sebebiyle, ayrıca yaklaşık bir milyon insan da tütün kullanmamasına rağmen dumanına maruz kalmasının yol açtığı hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmektedir.

1.1.2. Risk Oluşturan Faktörler

Sigara içmeye başlama ve sigara bağımlılığının gelişimi üzerinde etkili olan çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bir taraftan risk oluşturabilirken, diğer taraftan koruyucu bir rol de üstlenebilmektedir. Bu başlık altında genetik yatkınlık, ergenliğin özellikleri, sosyal çevre, kişilik, medya ve psikolojik etkenler olmak üzere bazı faktörler sigara kullanımıyla ilgili risk oluşturması yönüyle ele alınmaktadır.

Bağımlılıkların oluşmasında hem genetik ve nörobiyolojik hem de psikososyal pek çok faktör etkilidir (Ayten, 2020, s. 93). Bu gibi faktörlerin sigara içmeye başlama ve devam etme üzerindeki etkileri de çok sayıda araştırmacı tarafından araştırılmaktadır. Bunların arasından ikizler üzerinde yapılan araştırmalarda tek yumurta ikizlerinin sigara kullanımının çift yumurta ikizlerine göre daha benzer oluşu gibi bulgularla genetik yatkınlığın etkisi ortaya konmuş, ayrıca bazı insanların bağımlılığa karşı risk oluşturan hassas bir biyolojik yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Böyle bir genetik yatkınlığa veya biyolojik hassasiyete sahip kişiler için ise çevresel faktörlerin ne yönde etki yapacağı daha önemli hale gelmektedir (Brannon, Updegraff & Feist, 2017, s. 295). Sigara içme davranışı genetik yapının yanında cinsiyet, yaş, ruhsal hastalıklar, başka bir madde kullanma durumu, stres faktörleri ve sigara içen yakınların olması gibi durumlar tarafından da etkilenmektedir (Benowitz, 2010, s. 2296)

Sigara bağımlılığı açısından önemli bir diğer risk ise ergenlik dönemidir. Ergenlik, genellikle sigara gibi bağımlılık yapıcı maddelerle ilk karşılaşmanın gerçekleştiği (Kulaksızoğlu, 2004, s. 206) ve bunun yanında ilk deneme sıklığının da en yüksek olduğu dönemdir (Uzbay, 2015, s. 4; Chassin ve arkadaşları, 2004, s. 665).

Ergenlik döneminde görülen bağımsızlık arzusu, farklı olma isteği, özerk kimlik inşası gibi ayırt edici özellikler sigara gibi bağımlılık yapıcı maddelere yönelimle de ilişkidir. Çünkü bazı ergenler bu gibi özelliklerin dış güçler tarafından kısıtlanması veya zorlanması halinde psikolojik bir karşıt tepki (*psychological reactance*) geliştirme eğilimindedir. Bu dönemde en yüksek düzeye ulaşan bu eğilim ergenleri, otoriteye bir başkaldırı yolu olarak sigara içme gibi bazı riskli davranışlara yöneltebilmektedir (Miller ve arkadaşları, 2006, s. 243). Çoğunlukla ortaokul ve lise yıllarında sigara denense de sigara içmeyle ilişkili davranış örüntüleri genellikle 18 yaşından sonra oluşmaktadır (Brannon, Updegraff & Feist, 2017, s. 293).

Sigaraya başlamada ergenlerin sosyal çevresi ile etkileşimi ayrı bir öneme sahiptir. Ergenlerin sosyal baskıya maruz kalması veya sigara içen arkadaşlar, ebeveyn ve kardeşe sahip olması sigara içme eğilimini artırmaktadır. Ayrıca sigara içen akranları model alma ve sosyal gruba uyum sağlama, akran baskısından daha güçlü bir etki oluşturmaktadır (Brannon, Updegraff & Feist, 2017, s. 295; Miller ve arkadaşları, 2006,

s. 241). Ülkemizde yapılan pek çok araştırma da yakın arkadaş, ebeveyn ve kardeş etkisinin sigara kullanımıyla ilişkisini ortaya koymaktadır (bkz. Arslan-Şahin, 2011; Akça, 2012; Keskinoğlu ve arkadaşları, 2006; Alkan, 2017; Altın, 2019; Tunç & Kolburan 2019; Erdem ve arkadaşları, 2006; Akkuş ve arkadaşları, 2016; Taştan, 2019. vd.).

Ergenlikte sigara kullanımın mizaç ve kişilik özellikleri ile ilişkisi çok araştırılan konulardandır. Davranışlar üzerinde zayıf kontrol ve düşük öz-düzenleme madde kullanımını deneme ile ilişkilidir. Bunun dışında düşük ego kontrolü, heyecan arayışı, saldırganlık, dürtüsellik ve hazzı erteleyememe ergenlerde madde kullanımı ile ilişkili diğer özelliklerdir. Bu özelliklerle irtibatlı birçok bilişsel işlevin de madde kullanımıyla ilişkisi bulunmaktadır (Chassin ve arkadaşları, 2004, s. 676-677).

Aile, akran ve kişilik ergenlerin madde kullanımında önemli belirleyicilerdir. Ergen üzerinde bunların olumsuz etkisi varsa ergenin madde kullanma olasılığı artmaktadır. Hatta bu faktörlerden yalnızca birinin güçlü olumsuz etkisi dahi tek başına madde kullanma olasılığını artırmakta, diğer taraftan en az tekinin güçlü olumlu bir etkiye sahip olması halinde de birey yüksek risk altında bile bu olumlu etki onu madde kullanımından koruyabilmektedir (Ögel, 2020, s. 294). Ayrıca aile ve akran etkisi model alma ve genel tutumun anlaşılması şeklinde dolaylı yoldan bireye etki ederken, teklif ve teşvik etme yoluyla doğrudan bir etkiyi de içermektedir (Ögel, 2020, s. 42).

Yakın sosyal çevre, hem risk faktörü hem de koruyucu faktör rolü üstlenebilmektedir. Örneğin ailede madde kullanan bireyin olması, parçalanmış aileye sahip olma, aile ortamında sağlıklı iletişim ve desteğin bulunmaması, ebeveyn kontrol ve ilgisinin olmaması, aile içinde vefat veya boşanmanın olması, ileri derecede katı ve baskın aile yapısı, sıcaklık ve şefkat görülmeyen çocuk-ebeveyn ilişkisi, çocuklardan gerçekçi olmayan beklentilerin olması, anne-babanın sorunlar karşısında çözüm üretememesi ve iyi rol model olamaması aileyle ilgili muhtemel risk faktörleri arasındadır (Bircan & Erden, 2011, s. 219; Ögel, 2020, s. 44; Uzbay, 2015, s. 7-9; Başkurt, 2003; s. 106; Chassin ve arkadaşları, 2004, s. 678). Bunun aksine ergen üzerinde ebeveynin tutarlı disiplin ve kontrolünün bulunduğu, ebeveyn desteğinin görüldüğü, aile içi bağların güçlü olduğu, aile içi değerleri içselleştirmeyi sağlayan demokratik stilde bir bağlanmanın

görüldüğü aile ise koruyucu bir faktör görevi üstlenmektedir (Chassin ve arkadaşları, 2004, s. 678; Kahyaoğlu, 2019, s. 87).

Başta sosyal medya olmak üzere genel olarak medya, filmler ve reklamlar da ergenlerin sigarayı denemesinde riski artırmaktadır. Bu noktada ergenlerin sigara içmeye ya da içmemeye karar vermesinde merak faktörü ön plana çıkmaktadır (Brannon, Updegraff & Feist, 2017, s. 295-296).

Sosyal ilişkiler tarafından pekiştirilmiş bilişsel faktörler de sigaraya başlamada etkili olmaktadır. Sigarayla ilgili olumlu inançlara ve yarar algısına sahip olma bu bilişsel faktörlerdendir (Miller ve arkadaşları, 2006, s. 242). Sigara içerek kilolarını kontrol etme veya kilo verme gibi beden imajıyla ilgili inançlar buna örnek teşkil etmektedir (Brannon, Updegraff & Feist, 2017, s. 297).

Psikolojik sebeplerin önemli role sahip olduğu sigara kullanımına başlama üzerinde ayrıca özenti, sosyal kabul görme isteği, sigara içmeyi yetişkinlere has bir davranış olarak görme, öz-güven yetersizliği, hayır demeyi başaramama, kendini değersiz algılama, dıştan denetimlilik, stresle baş etme becerilerinin geliştirilmemesi, engellenme eşiğinde düşüklük, kuralları çiğneme eğilimi ve ruhsal problemler de risk oluşturmaktadır (Kamışlı ve arkadaşları, 2008, s. 7; Ögel, 2020, s. 291-293; Kulaksızoğlu, 2004, s. 216-218).

Risk faktörlerinin olumsuz etkilerine karşı koyabilme gücüne sahip kişilik yapısı ve bireysel beceriler sigara bağımlılığının önlenmesinde kritik bir öneme sahiptir. Sigara gibi bağımlılıklara karşı ergenlerin sağlıklı seçim yapma konusunda sorumluluk alma, baskılara karşı koyabilme, riskli davranışlardan uzak durma, iletişim kabiliyetini geliştirme, kendini yönetebilme, duyguları kontrol edebilme, stresle başa çıkma gibi yaşam becerilerinin geliştirilmesi önerilmektedir (Özcebe, 2008, s. 17). Bu doğrultuda ergenin kendine duyduğu güveni besleyerek sorunlarını çözebilecek şekilde kişiliğini güçlendirmek; serbest zamanlarını değerlendirebileceği etkinlikler sağlamak ve sosyal becerilerini geliştirmek; onlara bağımlılık yapıcı maddelere karşı inanç, değer ve tutum kazandırmak da öneriler arasındadır (Kulaksızoğlu, 2004, s. 219).

1.1.3. Ülkemizdeki Duruma Dair Araştırmalar

Sigara ve genel olarak tütün kullanımıyla ilgili ülkemizde yapılan ulusal ve bölgesel düzeyde farklı örneklem gruplarını kapsayan araştırmalar bulunmaktadır. Bu başlık altında yer verilen araştırmaların ise ergenlere dair bulgular sunan yakın döneme ait ve geniş ölçekli araştırmalar olması önemsenmiştir. Bu doğrultuda 2017'de ülkemizdeki 13-15 yaşlarında yaklaşık 120 bin öğrenciyle yapılan Küresel Gençlik Tütün Araştırması, 15-24 yaş arası gençlerle ilgili bulgular da sunan 2016 yılındaki Küresel Yetişkin Tütün Araştırması ve TÜİK tarafından 2019'da yapılan Türkiye Sağlık Araştırması esas alınmıştır. Bu araştırmalardan hareketle ülkemizdeki ergenlerin sigara içme davranışlarıyla ilgili genel bir fikir oluşturulması amaçlanmaktadır.

Küresel Gençlik Tütün Araştırması'na (2017) katılan öğrencilerin %17,9'u araştırmanın yapıldığı sırada halen bir tütün ürünü içtiğini belirtmiştir. Öğrencilerin %7,7'si (erkeklerin %9,9'u ve kızların %5,3'ü) ise halen sigara içtiğini ifade etmiştir. Sigara içmeyle ilgili bu oran, aynı araştırmanın 2012 yılındaki bulgularına göre %10,4'tür. En az bir defa sigara deneyenlerin oranı %28 iken, en az bir defa bir tütün ürünü deneyenlerin oranı %40,2 olarak bulunmuştur. Tütün içmekte olduğunu belirtenlerin yaklaşık olarak yarısı (%56) son bir yılda bırakmayı denemiş, yine yaklaşık olarak yarısı (%53) o anda bırakmayı istediğini ifade etmiştir. Araştırmada elde edilen diğer önemli bir bulgu ise tütün ürününe maruz kalmayla ilişkidir. Öğrencilerin yaklaşık olarak yarısı (%46) evinde pasif içici konumundayken, yine yaklaşık olarak yarısı halka açık kapalı alanlarda (%51) tütün içen biriyle karşılaştığını belirtmiştir. Bu araştırmada diğer bir önemli bulgu da sigaranın ulaşılabilirliğine ilişkindir. Halen sigara içmekte olanlar arasından son bir ay içinde sigara almaya çalışıp 18 yaşını doldurmamış olmasına rağmen sigara satın alabilenlerin oranı %73,3'tür (KGTA, 2017).

Bu araştırmanın İstanbul ilindeki 13-15 yaş aralığındaki gençleri kapsayan özet raporu incelendiğinde ise İstanbul'daki gençlerden halen tütün içenlerin oranının %21,9 (Türkiye geneli %17,9) ve halen sigara içenlerin oranının ise %6,2 (Türkiye geneli %7,7) olduğu görülmektedir. Bu bulgular İstanbul'daki gençlerin sigara içme oranının ülke ortalamasının altında ama tütün içme oranının ülke ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Görülen bu farklılık, İstanbul'daki gençler arasında sigara dışındaki tütün

mamullerine daha fazla eğilim olduğu şeklinde yorumlanabilir. İstanbul'daki gençler arasında en az bir defa bir tütün ürünü deneyenlerin oranı %41,5 (Türkiye geneli %40,2), sigarayı en az bir kere deneyenlerin oranı %24,4 (Türkiye geneli %28) ve nargileyi en az bir kere deneyen İstanbullu gençlerin oranı %32,6 (Türkiye geneli %24,5) olarak tespit edilmiştir (KGTA, 2017). Bu bulgular İstanbul'daki gençlerin ülke geneline göre sigarayı daha az ama nargile gibi farklı tütün ürünlerini daha çok tercih ettiklerine işaret etmektedir

Bu araştırmada aynı zamanda tütün ürünlerinin ulaşılabilirliği ve medya ile ilişkisine dair bazı sorulara da yanıt aranmıştır. Örneğin televizyon, video ya da sinema filmlerinde tütün kullanan birini gören öğrencilerin oranı %66,5 ve satış noktalarında tütün reklam veya tanıtımı görenlerin oranı ise %26,8'dir. Medyada tütün karşıtı mesajları fark eden öğrencilerin oranı %61,1; çeşitli etkinliklerdeki tütün karşıtı mesajları fark edenlerin oranı %35,2 ve son bir yılda okulda tütünün zararları konusunda bilgi aldığını söyleyenlerin oranı %56'dır. Ayrıca halen sigara içen öğrencilerin %22,9'u ise sigara paketlerinde yer alan sağlık uyarıları sebebiyle sigarayı bırakmayı düşündüğünü ifade etmiştir (KGTA, 2017).

Türkiye'de 15 yaş ve üzerindeki 8.760 bireyle 2016'da yapılan Küresel Yetişkin Tütün Araştırması'nın (KYTA) sonuçları da ülkemizdeki sigara kullanım oranına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu araştırmaya göre, Türkiye'de 2016 itibariyle 19,2 milyon kişi (%31,6) tütün ürünü kullanmakta, bunların arasından 18 milyon kişi (%29,5) her gün sigara kullanmaya devam etmektedir. Her gün sigara kullananlar, erkeklerin %41,8'inden ve kadınların %17,4'ünden oluşmaktadır. Araştırmada önemli bir diğer bulgu ise tütün kullanımına başlanan yaşla ilişkidir. Bu bulgulara göre, 15-34 yaş aralığındaki tütün kullanıcılarının %15'i günlük kullanıma 15 yaşından önce başladığını belirtirken, 18 yaş ve altında başladığını ifade edenlerin oranı %57 olarak tespit edilmiştir. Tütün kullanmaya başlanan ortalama yaş ise 17 olarak bulunmuştur (KYTA, 2016).

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Türkiye Sağlık Araştırmaları da tütün kullanımıyla ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu verilere göre her gün tütün ürünü kullanan 15 yaş ve üzerindeki bireylerin oranı 2016 yılında %26,5 olarak bulunurken, 2019 yılı itibariyle bu oran %28 olarak tespit edilmiştir. 17.084 katılımcıyla yürütülen

2019 yılındaki araştırmanın bulguları cinsiyete göre detaylandırıldığında, her gün tütün kullananların oranının erkeklerde %41,3 ve kadınlarda %14,9 olduğu görülmektedir. Araştırmada 15-24 yaş grubu ayrı olarak da değerlendirilmiştir. Her gün tütün mamülü kullanan 15-24 yaş grubundaki gençlerin oranı 2016 yılında %18,1 olarak bulunurken, 2019 itibariyle bu oran %19,6 olarak tespit edilmiştir. 2019 yılındaki istatistikler cinsiyete göre detaylandırıldığında ise, bu oranın 15-24 yaş grubundaki erkeklerde %31 ve kızlarda %7,9 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2020).

Türkiye Sağlık Araştırmaları'nda (2019) bireylerin tütün ürünü kullanmaya başlama sebepleri de incelenmiştir. Bu sebepler %33,2 arkadaş etkisi; %25,1 özenti; %19,6 merak; %6,6 kişisel sorunlar; %5,3 aile sorunları ve %4 eğlence amaçlı şeklinde sıralanırken %5,9 ise hiçbir özel nedeni olmadığını ifade edenlerin oranıdır (TÜİK, 2020).

Araştırmacıların farklı şehirlerde ve farklı lise öğrencileriyle yürüttükleri bazı araştırmalar da sigara kullanım oranları dikkate alınarak incelenmiştir. Ulaşılan bazı araştırmalarda genel olarak sigara içmekte olan lise öğrencilerin oranının %10-20 aralığında dağıldığı görülmüştür (Ayvaz, 2005; Akça, 2012; Yıldız, 2009; Akkuş, 2016; Mete ve arkadaşları, 2020; Akter, 2011; Öztekin ve arkadaşları, 2017; Taylan & Genç, 2017).

1.2. Sigara İçme Arzusu

Sigara bağımlılığıyla ilişkili konulardan biri sigara içme arzusu (*smoking urge*)'dur. Literatürde arzuya karşılık olarak *urge* kavramı ile, aralarında yoğunluk farkı olduğu ifade edilmekle birlikte *craving* ve *desire* kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Shiffman ve arkadaşları, 2004, s. 602).

Benzer bir kullanım da DSM V'te yer almaktadır. Burada tütün kullanım bozukluğunun tanı ölçütlerinden biri "*craving, or a strong desire or urge to use tobacco*" şeklinde ifade edilmiştir (APA, 2013a, s.571). Bu ölçüt dilimize "*tütün kullanmaya içinin gitmesi ya da tütün kullanmak için çok büyük bir istek duyma ya da kendini zorlanmış hissetme*" şeklinde aktarılmıştır (APA, 2013b, s. 280).

Sigara içme arzusu ise, sigara bağımlılığında önemli bir kavram olan ve Dünya Sağlık Örgütü (1992) tarafından "psikoaktif maddelerin önceki kullanımının yaptığı etkiyi yeniden deneyimlemeye duyulan güçlü istek" şeklinde tanımlanan "*craving*" ile ilişkilendirilmiştir. Bu arzu, sigaranın bırakılması ve etkisinin bulunmaması halinde şiddetlenen yoksunluk belirtisi olarak görülmektedir. Ayrıca çeşitli araştırmalar sigara içme arzusunun, sigarayı bırakma başarısını olumsuz etkilediğini ve bırakma girişiminden sonraki dönemde relaps (nüksetme) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Sigara bırakmada kalıcı başarıyı sağlamak ve bırakma tedavilerini iyileştirmek için sigara içme arzusunun iyi değerlendirilmesi gereklidir (Akt. Littel & Franken, 2011, s. 3).

Sigara gibi bağımlılık yapıcı maddeleri kullanmaya duyulan güçlü arzu ile yaşam faaliyetlerini sürdürmek için gerekli olan dürtülerin etkinliği arasında benzerlik kurulmuştur. Bağımlılığa yol açan maddeler de doğal dürtüler gibi hemen doyuma ulaşmak için sürekli baskı oluşturmaktadır. Bu noktada psikolojik ve sosyal risk faktörlerinin yanında nörobiyolojik etkilerin önemi ortaya çıkmaktadır. Zira madde kullanımı, beynin ödül sistemiyle ilgili bölümde hasara sebep olmakta ve bundan dolayı istem dışı kullanım gelişmektedir. Bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımı ilk zamanlarda kişinin seçimine bağlıyken, beyindeki değişimin etkisiyle birey seçme kontrolünü kaybederek aynı maddeyi aramaya ve kullanmaya yönelmektedir (Gürpınar & Tokuçoğlu, 2006, s. 39).

Sigara içme arzusunu psikolojik, davranışsal, sosyal ve fizyolojik olmak üzere çeşitli yönlerden ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin bir taraftan fiziksel aktivitenin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğunu gösteren bulgular; diğer taraftan psikolojik ve sosyal stres ile sigaraya ilişkin görsellerin ve film görüntülerinin sigara içme arzusunu artırabildiği yönünde bulgular bulunmaktadır (Akt. Demirezen, 2013, s. 12-13).

Bu bulgular sigaraya ilişkin ipuçları ile sigara içme arzusu arasındaki irtibatı da ortaya koymaktadır. Düzenli sigara içen kişiler bazı ruh hallerini, durumları ve çevresel faktörleri kısacası sigaraya ilişkin ipuçlarını nikotinin ödüllendirici etkileriyle ilişkilendirir. Sigara içme arzusuyla ilişkili olan bu ipuçları, yeniden sigara kullanımına yol açar. Sözü edilen ipuçları, nikotin etkisine dair beklentiler ve nikotin alımına duyulan

arzu arasındaki ilişki bir çeşit koşullanma meydana getirir. Sigara içme davranışının belli durumlarda (örneğin yemekten sonra kahveyle birlikte sigara içmek gibi) çok kez tekrarlanması, bu durumun sigara içme arzusu için güçlü bir ipucu haline gelmesiyle irtibatlıdır (Benowitz, 2010, s. 2298). Sigaraya ilişkin ipuçlarının yanında çeşitli stres faktörleri ve yoksunluk belirtilerini hafifletmeye duyulan güçlü istekle birlikte artan sigara içme arzusu, sigara içme davranışını tetiklemektedir (Benowitz, 2010, s. 2299).

Özetle sigara bağımlılığıyla ilişkili olarak sigara içme arzusu, hem klinik uygulamalarda ve hem de teorik araştırmalarda sigara içme davranışının devam ettirilmesini ve sigara bırakıldıktan sonra yeniden kullanıma başlamayı anlamaya yönelik bir yapı sunmaktadır (Cox ve arkadaşları, 2001, s. 7).

2. ÖZ-YETERLİK

Öz-yeterlik (self-efficacy), Albert Bandura'nın geliştirdiği Sosyal Bilişsel Kuram'ın temel kavramlarından biridir. Bu başlık altında, kırk yılı aşkın süredir devam eden yayınlarla geniş bir araştırma alanı sunan öz-yeterlik kavramının tanımı, öz-yeterliği etkileyen süreçler, öz-yeterliğin kaynakları, güçlü ve zayıf öz-yeterlik, öz-yeterliğin sağlık ve bağımlılıkla irtibatı gibi bazı konular ana hatlarıyla ele alınacaktır. Ama öncelikle kavramla ilgili bir çeşitliliğe işaret etmek gerekmektedir.

"Self-efficacy" kavramı dilimize farklı şekillerde aktarılmış, bu durum yapılan çalışmalarda farklı çevirilerin tercih edilmesiyle çeşitlilik oluşturmuştur. Öz-etkililik (Gözüm & Aksayan, 1999), öz-yetkinlik (Totan, 2015), öz-yeterlilik (Yıldırım & İlhan, 2010) ve öz-yeterlik (Aypay, 2010) gibi kavramlar aynı temel yapıya işaret eden farklı ifade şekilleridir. Bu araştırmada ise hem ölçeğe adını vermesi hem de kullanımının daha yaygın olması sebebiyle "öz-yeterlik" tercih edilmiştir.

2.1. Tanımı

Öz-yeterlik kavramı ilk kez Bandura (1977) tarafından *"Öz-yeterlik: Davranışsal Değişimin Birleşik Kuramına Doğru"* adlı makalesiyle literatüre kazandırılmış, o zamandan günümüze kadar üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bandura'nın (1977, 1982, 1993, 1997, 2002, vd.) belli aralıklarla bu konuda yapmaya devam ettiği yayınlar ve bunlardan hareketle diğer araştırmacıların yaptığı pek çok çalışmayla (Pajares, 2002; Luszczynska, Gutierrez-Dona & Schwarzer, 2005; Schunk & Meece, 2005; Zimmerman & Cleary, 2006. vd.) öz-yeterlik konulu çalışma alanı günden güne genişlemeye devam etmektedir.

Öz-yeterliğin başta Bandura olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından yapılan farklı tanımları bulunmaktadır. Bunların arasında en yaygın olan tanıma göre öz-yeterlik *"kişinin muhtemel durumları yönetmek amacıyla gerekli olan etkinlikleri belirlemesi ve yürütmesi için kendi kapasitesine olan inancıdır"* (Bandura, 1997, s. 3).

Öz-yeterlik, kişinin kendisiyle ilgili bir yeterlik veya yetenek çağrışımı yapsa da tanımlarda inanç, algı veya yargı olduğu vurgulanmaktadır. Bu vurgunun görüldüğü diğer

bir tanıma göre öz-yeterlik *"kişinin karakteristik bir özelliği (trait) olmayıp belirli koşul ve durumlarda istenilen hedeflere ulaşmasını mümkün kılan yeterlik ve yeteneklerini düzenleme kabiliyetine dair inançlarının bütünü"*dür (Maddux, 2002, s. 278). Diğer bir ifadeyle çeşitli durumlarla baş etme, belirli bir eylemi başarma kabiliyeti ve kapasitesine yönelik kendi yargısıdır (Senemoğlu, 1998: 235). Bu sebeple öz-yeterlik literatürde "öz-yeterlik inancı (*self-efficacy beliefs*)" ve "algılanan öz-yeterlik (*perceived self-efficacy*)" olarak da geçmektedir (Erol & Avcı-Temizer, 2016, s. 711). Bu noktada insanın bir konuya dair yetenek ve potansiyele sahip olmasıyla, gerekli durumlarda bunları etkili biçimde kullanabileceğine inanç duyması ve sonuç olarak bunları etkili biçimde kullanması arasındaki fark belirleyici hale gelmektedir. Öz-yeterlik ile insanın bir konuya dair yetenek ve potansiyelini etkili biçimde kullanabileceğine duyduğu inanç kastedilmektedir.

Bandura'ya (1997) göre algılanan öz-yeterlik insanın amaçlarını, beklentilerini ve tercihlerini etkileyerek davranışları üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Öz-yeterlik kavramı etrafında gelişen kuram, bu rolden hareketle aralarında benzerlik kurularak Mahatma Ghandi'ye atfedilen şu sözle ilişkilendirilmiştir: "*Eğer yapabileceğime inanırsam, başlangıçta sahip olmasam dahi onu yapacak gücü kendimde bulurum"* (Akt. Redmond, 2016).

Öz-yeterliğin ne olduğu kadar ne olmadığını belirlemek de önemlidir. Çünkü öz-yeterliğin diğer bazı yakın anlamlı kavramlarla benzeştirilmesi sebebiyle kavram yanılgıları oluşmaktadır (Sakız, 2013, s. 188). Bu anlamda sonuç beklentisi (*outcome expectancy*), öz-saygı (*self-esteem*) ve öz-güven (*self-confidence*) kavramları ile öz-yeterlik arasındaki farklılığı ortaya koymak öz-yeterliğin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç beklentisi, gerçekleştirilen bir eylemin sonucunda ortaya çıkacak duruma dair şahsi tahminlerdir. Kişinin öz-yeterlik inancı, sonuç beklentileri üzerinde etkili olabilse de yüksek öz-yeterlik inancı her zaman olumlu sonuç beklentisiyle ilişkilendirilemez. Öz-yeterlik inancı yüksek düzeyde olan bir birey, dışsal etmenlerden kaynaklı olumlu bir sonuç beklentisine sahip olmayabilir. Bu farkın daha iyi anlaşılması için yüksek öz-yeterlik inancına sahip bir öğrenciyle ilgili şu durum anlatılmaktadır. Bu

öğrenci, giriş için oldukça katı koşulların beklendiği ve çok az kişinin girebileceği bir üniversiteye, yüksek öz-yeterlik inancına sahip olmasına rağmen olumlu sonuç beklentisi olmadığı için başvurmayabilir. Bunun aksine öz-yeterlik inancı düşük düzeydeki bir kişi de başka etkenlerden dolayı olumlu sonuç beklentilerine sahip olabilir (Pajares, 2002).

Öz-saygı ise kişinin kendisine yönelik değerlendirmesi sonucunda ulaştığı iyi veya kötü yargıdır. Bu yargı kişinin kendini beğenmesi veya beğenmemesi gibi örneklendirilebilen bilişsel ve duygusal unsurlardan oluşmaktadır (Tesser, 2001, s. 479). Öz-yeterlik ise bireyin belli bir amacı gerçekleştirebilmesine ilişkin algısı veya yargısıdır. Öz-yeterlik belli amaçlarla sınırlı ve daha özel bir yapı olarak, daha genel ve yerleşik bir yapı olan öz-saygıdan ayrılmaktadır (Zulkosky, 2009, s. 98-99).

Öz-yeterlikle sınırları bulanıklaşabilen diğer bir kavram ise öz-güvendir. Öz-yeterlik, öz-güvene göre de daha özel ve sınırlı bir kavramdır. Bireyin birçok koşulda nasıl davranış sergileyeceği ile ilişkili bir kişilik özelliği olan öz-güven, özel bir görevle sınırlı olan öz-yeterlikten ayrıştırmaktır. Bununla birlikte öz-yeterlik, öz-saygı ve öz-güvene kıyasla, genellikle daha kolay geliştirilebilir niteliktedir (Heslin, 1999, s. 52).

Öz-yeterlik ile diğer benzer kavramların karşılaştırmasını yapan Pajares'e (1996, s. 546) göre bu kavramlar, bireylerin algıladıkları yetenek ve kapasiteleri ile ilişkili olma ortak paydasında buluşmaktadır. Ama "bireyin belirlenmiş performans türlerine erişmede ve özel sonuçlar elde etmede algıladığı yeterlik" şeklinde tanımlanması sebebiyle öz-yeterlik, diğer kavramlardan farklılaşmaktadır.

Öz-yeterliğin, bu kavramlara göre davranışların yordanmasında daha güçlü bir yere sahip olduğu da düşünülmektedir (Woolfolk, 2004; Graham & Weiner, 1996; Akt. Duman, 2007, s. 19).

Özetle öz-yeterliğin, doğrudan bir yeterlik veya yetenek değil bireyin belli alanlarda hedeflediği davranışı başarılı bir şekilde sergileyebilme hususunda kendisine duyduğu inancı veya kendisine yönelik algısı olduğu; aralarında benzer yönler olmakla birlikte öz-saygı, öz-güven ve sonuç beklentisi gibi kavramlardan farklılaştığı anlaşılmaktadır.

2.2. Öz-Yeterliği Etkileyen Süreçler

Öz-yeterlik algısı bireylerin nasıl hissettiklerini, nasıl düşündüklerini, nasıl motive olduklarını ve nasıl davrandıklarını etkiler. Bu yönde öz-yeterliği harekete geçiren bazı temel süreçler bulunmaktadır. Bandura (1989, s. 1175; 1994, s. 71) bunları bilişsel süreçler, motivasyon süreçleri, duygusal süreçler ve denetim süreci olmak üzere dört başlıkta değerlendirmiştir.

Bandura'ya göre (1989, s.1175-76) öz-yeterlik inancı, kişinin kendisini desteklemesi veya engellemesine yol açabilen düşünce kalıplarını etkilemektedir. Bu bilişsel etki farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Örneğin kişinin kendi yetenekleriyle ilgili değerlendirmesi amaçlarını belirlemesinde etkilidir. Bu düşünceden hareketle yüksek öz-yeterlik inancına sahip bireylerin büyük amaçlar belirleyip, bu amaçlara bağlı kalması beklenir. Bandura'ya (1994) göre bilişsel sürecin esas işlevi günlük yaşantılarla ilgili tahmin ve denetim imkanı sunmasıdır. Bu sayede yüksek öz-yeterlik inancına sahip olan birey yaşamını etkileyen durumları kontrol etme yöntemlerini geliştirmektedir. Bilişsel süreçler öz-yeterlik için kritik bir öneme sahiptir.

Bandura (1989, s. 1176) öz-yeterlik inancının belirleyici olduğu motivasyon süreçlerini ise zorluklarla karşı karşıya kalan bireyin göstereceği çaba ve sebat ile açıklamaktadır. Güçlü bir öz-yeterlik inancı daha büyük ve kalıcı bir çabayı, bu da genellikle eylemde başarıyı getirmektedir.

"İnsanların kendi yeteneklerine olan inancı, motivasyon düzeylerinin yanında riskli veya zorlu durumlarda ne kadar stres ve depresyon yaşayacaklarını da etkilemektedir" (Bandura, 1989, s. 1177). Bandura'ya göre bu gibi duygusal tepkiler, düşünceyi değiştirerek eylemleri etkileyebilmektedir. Diğer taraftan potansiyel risklerle başa çıkabileceğine inanan insanlar bunlardan daha az rahatsız olurken, bu inanca sahip olmayanlar yüksek düzeyde stres ve kaygı yaşarlar. Bu durumda Bandura, kişinin kendi bilinci üzerinde kontrol uygulamasının önemli olduğunu vurgulamakta ve bu kontrol uygulamasını iyi özetlediğini düşünerek şu atasözünü aktarmaktadır: "Üzüntü kuşlarının başının üzerinden geçmesini engelleyemezsin ancak başına yuva yapmasını durdurabilirsin" (Bandura, 1989, s. 1177).

İnsan ve çevre arasında çift yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Bir taraftan insanın seçimleri üzerinde çevresi etkiliyken, diğer taraftan öz-yeterlik inançları insanın seçtiği etkinlik çeşitleri ve çevresi üzerinde etkili olmaktadır (Bandura, 1994). Bu etkileşimde önemli olan husus, insanların yaşantıları üzerinde dış güçlerin mi yoksa şahsi karar ve çabalarının mı kontrol sahibi olduğuna inanmalarıdır. Diğer bir ifadeyle, insanların yaşamındaki olayların esas nedenleriyle ilgili algısı önemlidir (Akt. Zulkosky, 2009, s.96). Yüksek düzeyde bir öz-yeterliğe sahip olan bireyler içten denetimin varlığına duydukları inançla sözü edilen süreçlerden yararlanarak istedikleri sonucu elde edebileceklerine daha fazla inanmaktadır (Arseven, 2016, s. 68).

2.3. Öz-Yeterliğin Kaynakları

Davranışların şekillenmesinde önemli bir etken olan öz-yeterlik algısının nasıl oluştuğunu bilmek, bu algının daha iyi anlaşılması ve güçlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Öz-yeterlik başlıca dört bilgi kaynağından beslenerek oluşturulmaktadır. Bandura (1997, s. 79) bu kaynakları şu şekilde sıralamıştır: İnsanların öz-yeterlik algısını etkileyen 1) doğrudan deneyimler (*enactive mastery experiences*), 2) dolaylı deneyimler (*vicarious experiences*), 3) sözel ikna (*verbal persuasion*) ve 4) fizyolojik ve duygusal durumlar (*physiological and affective states*).

Bu kaynakların arasında öz-yeterlik üzerinde en güçlü etkiye sahip olan doğrudan yaşantılar ve deneyimlerken, etki bakımından bunu gözleme dayalı dolaylı yaşantılar ve model alma takip etmektedir. İlk iki kaynağı, bunlara göre etki derecesi daha zayıf olan sözel ikna ve geri bildirimler ile bireylerin içinde bulundukları fizyolojik ve duygusal durum izlemektedir (Lippke, 2017, s.3).

Geçmişte hem başarıyla hem de başarısızlıkla sonuçlanan deneyimler ve başkalarının başarılı olma durumlarına tanık olmayı ifade eden gözleme dayalı deneyimler davranış üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü bilişsel süreçler yardımıyla insanlar öncelikle geçmiş deneyimlere bakmakta, sonra bunları işe yarama durumuna göre değerlendirerek yeni davranışlara yön vermektedirler (Akkoyunlu & Kurbanoğlu, 2004, s.12). Bireyin yaşadığı başarılı deneyimler öz-yeterliğine dair sağlam bir inanç oluştururken, başarısız deneyimler kendini geliştirmeyi olumsuz yönde

etkilemektedir. Dahası, dayanıklı bir öz-yeterlik gelişimi için yalnızca kolay başarılı deneyimler yeterli olmayıp, azimli bir çabayla engellerin üstesinden gelme deneyimleri gerekmektedir (Bandura, 1997, s. 80).

Dolaylı deneyimler ise bireyin bir modeli gözlemlemesiyle yaşanmaktadır. Birey, kendisine benzeyen diğer insanların eylemlerini başarılı şekilde gerçekleştirme durumlarını gözlemleyerek kendisinin de aynı eylemleri yapabilip yapamayacağına dair bir yargı geliştirmektedir (Bandura, 1982, s.126-127). Bu karşılaştırma ve model almanın bireyin öz-yeterlik algısı üzerindeki etkisi, gözlemlenen bireyin özellikleri ve başarısına göre değişmektedir. Özellikler bakımından gözlemleyen ile gözlemlenen arasında benzerliğin bulunması ve başarılı sonucun görülmesi öz-yeterlik inancını olumlu etkilerken, tanık olunan zorlanmanın artışı ve sonuçta gelen başarısızlık gözlemleyenin öz-yeterliği üzerinde olumsuz etki yapmaktadır (Sakız, 2013, s.190-191).

Bireylerin öz-yeterlik inancını güçlendirebilen üçüncü kaynak ise diğer insanlardan gelen sözel iknadır. Sözel geri bildirimlerden oluşan bu sürecin öz-yeterlik algısı üzerindeki etkisi ikna etme girişiminde bulunan kişinin inandırıcılığı, bilgi düzeyi ve zamanlaması gibi bazı durumlara bağlıdır. Bununla birlikte sözel iknanın etkisi sınırlıdır (Bandura, 1997, s. 101). Aynı zamanda iknanın mahiyeti öz-yeterliğin güçlenmesi veya zayıflamasında da belirleyici olmaktadır. Öz-yeterlik algısı cesaretlendirme yoluyla güçlendirilebilir, bunun aksine olumsuz ifadelerle zayıflatılabilir. İkincisi ilkine göre daha kolaydır (Pajares, 2002).

Fizyolojik ve duygusal durum ile öz-yeterlik inancı arasında çift yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle öz-yeterlik inancı bu durumu hem etkilerken hem de ondan etkilenmektedir. Örneğin stres, kaygı, yorgunluk hissi gibi olumsuz durumlar öz-yeterlik üzerinde olumsuz bir etki yaparken; diğer taraftan düşük bir öz-yeterlik algısı stres, kaygı, yorgunluk hissi gibi olumsuz durumlara yol açabilmektedir (Bandura, 1982, s. 127; 1997, s. 106-107).

2.4. Güçlü ve Zayıf Öz-Yeterlik

Öz-yeterlik konusunu inceleyen araştırmacılar, sahip oldukları öz-yeterlik inancının güçlü veya zayıf olmasına bağlı olarak bireylerin seçtikleri hedeflerin,

harcadıkları çabanın, başarı ve başarısızlık durumlarında sergiledikleri yaklaşımların ve zorluklara karşı tutumlarının farklılaştığını tespit etmiştir. Öz-yeterlik inancının daha iyi anlaşılabilmesi için bu başlık altında güçlü ve zayıf öz-yeterlik inancına sahip bireylerin bazı özelliklerine yer verilmektedir.

Bandura (1997), öz-yeterliği güçlü olanlarla zayıf olanlar arasındaki farkın en belirgin şekilde başarısızlıklar karşısında sergilenen tutumda görüleceğini düşünmektedir. Öz-yeterliği yüksek olanların sahip olduğu ayırt edici özellik başarısızlıklar karşısında pes etmemeleri, stratejik düşünerek hedef odaklı olmaları ve çabuk toparlanarak hedeflenen davranışta ısrarcı bir tutum geliştirmeleridir. Bunun yanında Bandura'ya (2004, s.145) göre güçlü öz-yeterliğe sahip insanlar daha yüksek hedefler oluşturmakta ve bu doğrultuda daha sağlam kararlar vermektedir.

Bandura'ya (1994) göre güçlü öz-yeterlik inancına sahip bireylerin diğer bir önemli özelliği, endişe verici veya tehdit edici durumlara ve olası stres faktörlerine yaklaşımlarıyla ilişkilidir. Güçlü öz-yeterliği olanlar bu gibi olumsuz faktörlere daha güvenle yaklaşıp, onlar üzerinde kontrol geliştirmeye çalışırlar. Bu sayede bir taraftan başarılarını artırırken diğer taraftan stres ve depresyona karşı güç kazanırlar.

Zayıf öz-yeterlik inancına sahip bireyler ise tehdit edici olarak gördükleri zorlu görevlerden kaçınma eğilimindedir. Bununla birlikte baskı altındayken kendilerinden şüphe duyar ve zorluklarla yüz yüze geldiklerinde olumsuz sonuçlara odaklanırlar. Başarısızlığı kendi yeteneksizlikleriyle yorumlama ve kolay vazgeçme eğilimi gösterirler (Bandura, 1998, Akt. Telef, 2011, s. 56).

Zayıf öz-yeterlik inancına sahip bireyler çok sayıda başarısız deneyim yaşamamış olsa kendi yeteneklerine duydukları inancı kolay kaybedebilirler. Bununla birlikte kendilerinden beklenen eylemleri yerine getirmek konusunda öz-yeterlik inançları zayıf olduğu için yeterli performans sergileyemezler (Akt. Pajares & Schunk, 2001).

Bandura, öz-yeterlik inancı güçlü olan insanlarla zayıf bir öz-yeterlik inancına sahip olanlar arasında temel bir farklılık oluşturan kararlılığı, bir üniversitede katıldığı sunumda örnekle açıklamıştır. Bandura, dışarıdan gelen baskın olumsuz

değerlendirmelere rağmen pek çok ünlü yazar ve sanatçının çalışmalarını bırakmadığını ve kararlılıkla sürdürdüğünü ifade etmiştir. Ödüllü bir yazarın yayınevi bulana kadar yüzlerce olumsuz cevap aldığını da eklemiştir. Bandura'nın verdiği bu örneğe benzer olumsuz durumlarda ısrarcı olmak güçlü bir öz-yeterlik inancıyla ilişkilidir (DiClemente, 2016, s. 55).

3.5. Öz-Yeterlik, Sağlık ve Bağımlılık

Öz-yeterliğin etkili olduğu ve çokça araştırıldığı önemli alanlardan biri de sağlık davranışları ve bununla ilişkili olarak bağımlılıklardır. Çünkü sağlığı geliştiren davranışları benimsemek (düzenli egzersiz gibi), sağlığı bozan davranışlardan kaçınmak ve varsa bu davranışları değiştirmek (sigarayı bırakmak gibi) zordur. Bu gibi zorlu süreçlerde olumlu sonuç beklentileri ile özellikle öz-yeterlik inancı önemli rol üstlenmektedir. Sonuç beklentileri daha ziyade bu davranışların öncesindeki niyetin oluşmasında pay sahibiyken, davranışların ortaya konması ve sürdürülmesinde algılanan öz-yeterlik kritik bir öneme sahiptir (Schwarzer & Fuchs, 2015).

Maddux (2012, s. 281), öz-yeterliğin fiziksel sağlık üzerindeki etkisinin iki yolla gerçekleştiğini belirtmiştir. İlki olumlu sağlık davranışlarının benimsenmesi, olumsuz sağlık davranışlarının sona erdirilmesi, davranış değişiminin karşılaşılan zorluk ve meydan okumalara rağmen sürdürülmesidir. Buna ek olarak sağlık davranışlarıyla ilgili pek çok temel teoride öz-yeterliğin anahtar bir bileşen olduğunu da ifade etmektedir. İkincisine göre ise, öz-yeterlik sağlık ve hastalık üzerinde etkisi olan birçok biyolojik süreci etkilemektedir. Bağışıklık sistemiyle de ilişkili olarak vücudun strese karşı verdiği fizyolojik tepkiler buna örnektir. Aynı zamanda Maddux, öz-yeterliğin stres ve algılanan tehdidin yönetimi konusunda önemli olan bazı hormonların aktif hale gelmesinde de etkili olduğunu belirtmiştir.

Bu başlık altında öz-yeterlik ile sağlığı geliştirmeyi amaçlayan modeller arasında öne çıkan birinin ismine yer verilebilir. Örnek olarak Pender'in (2011) sağlığı geliştirme modelinde öz-yeterlik, sağlığı geliştirmeye yönelik davranışların başlatılması ve sürdürülmesinde önemli bir unsur olarak bulunmaktadır.

Öz-yeterliğin birçok sağlık göstergesiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Örneğin güçlü öz-yeterlik inancına sahip olanların düşük öz-yeterlik inancına sahip olanlara göre stresle başa çıkmada güçlü bir şahsi kaynağa sahip oldukları, fiziksel acıyı daha iyi kontrol edebildikleri, riskli cinsel davranışlara yönelimlerinin daha düşük olduğu, düzenli bir egzersiz ve spor programına başlayıp devam ettirme, bunun yanında diyet ve kilo kontrolü gibi konularda daha başarılı oldukları bulunmuştur (Schwarzer & Fuchs, 2015). Ayrıca depresyon gibi olumsuz etkilere daha az maruz kaldıkları, daha sağlıklı ve iyi hissettikleri, hastalıklardan da daha hızlı iyileştikleri görülmüştür (Salas & Cannon-Bowers, 2001, s. 471; Akt. Kansu & Hızlı-Sayar, 2008, s. 84).

Öz-yeterlik inançları aynı zamanda riskli davranışları değiştirme isteğini, bunun için harcanan gayretin derecesini, bu süreçte maruz kalınan stres gibi faktörlerin üstesinden nasıl gelineceğini ve motivasyonu zayıflatacak engellere rağmen kararlılıkla bu gayretin devam ettirilmesini etkilemektedir. Bu yönünden dolayı öz-yeterlik çeşitli bağımlılık ve relaps (nüksetme) modellerinde yaygın olarak yer alan teorik bir yapı haline gelmiştir (Schwarzer & Fuchs, 2015).

Örneğin Marlatt ve arkadaşları (1994) tarafından bağımlılık davranışlarıyla ilgili motivasyon ve önleme aşamalarına ilişkin beş farklı öz-yeterlik kategorisi belirlenmiştir. Bunların ilk ikisi sırasıyla birincil ve ikincil önleme ayağını oluşturan direnç (r*esistance*) öz-yeterliği ve zarar azaltma (*harm-reduction*) öz-yeterliğidir. Kısaca bu aşamalarda amacın öz-yeterlik yardımıyla bireyin bağımlılık yapıcı maddeleri kullanmaya karşı direnç göstermesine katkı sağlamak, eğer kullanıma başladıysa zararın azaltılıp bağımlılığın oluşmasının önüne geçmek olduğu söylenebilir. Diğer üç kategori ise kendini değiştirme, tedavi ve yeniden kullanımı önleme ayağını oluşturan eylem (*action*) öz-yeterliği, başa çıkma (*coping*) öz-yeterliği ve iyileşme (*recovery*) özyeterliği şeklinde sıralanmaktadır. Bu aşamalarda ise amacın bireyin bağımlılık yapıcı madde kullanımını bırakmasına, bu süreçte karşılaştığı yoksunluk belirtileri gibi güçlükleri aşmasına ve iyileşmesine öz-yeterlik yardımıyla katkı sunmak olduğu söylenebilir. Bu model, bağımlılıkların her aşamasında öz-yeterliğin önemini göstermesi açısından önemlidir (Akt. Schwarzer & Fuchs, 2015).

Öz-yeterliğin önemli bir unsur olarak yer aldığı diğer bir model, Prochaska ve DiClemente (1982) tarafından geliştirilen Transteoretik Model (TTM)'dir. Bu modelde davranış değişimi aşamalı, devamlı ve dinamik bir yapı olarak görülmektedir. Değişim ise niyet öncesi, niyet, hazırlık, eylem ve sürdürme gibi aşamalardan oluşmaktadır (DiClemente, 2016, s. 27). Önceki aşamalarda da etkili olmakla birlikte öz-yeterlik, özellikle hazırlık aşamasından sonra gelen eyleme geçme ve eylemi kararlılıkla sürdürme aşamaları için anahtar bir kavramdır (DiClemente, 2016, s. 38).

Sağlık ve bağımlılık alanında öz-yeterliğin birlikte çok araştırıldığı bir alan ise sigara kullanımı ve bununla ilişkili konulardır. Çok sayıda araştırma sigarayı bırakmada kişisel inançların (bkz. Haaga & Stewart, 1992; Karancı, 1992) önemine işaret etmektedir (Akt. Schwarzer & Fuchs, 2015). Bunun yanında sigara ile ilişkili pek çok araştırmada öz-yeterliğin sigara içme davranışına karşı birey için olumlu bir faktör olduğu bulgulanmıştır (Stacy ve arkadaşları, 1992; Güngörmüş, 2008; Velicer ve arkadaşları, 1990; Ayar ve arkadaşları; 2019; Golestan & Abdullah, 2015; Fagan ve arkadaşları, 2003). Bu konuyla ilgili seçilen bazı araştırmalar "ortak çalışmalar" başlığı altında daha detaylı olarak ele alınacaktır.

3. DİN VE DİNDARLIK

3.1. Din ve Dindarlığın Tanımı

Din, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanlık tarihinde ne kadar geçmişe gidilirse gidilsin din olgusu ile daima karşılaşılmaktadır. En ilkel toplumlarda bile din, yaşamın bir parçasıdır (Freyer, 1964, s. 31). Çünkü insan kültürlerinin tamamında ortak olarak hem birey hem de toplum yaşamının birçok temel ihtiyacının karşılanmasını sağlayan din, bu yönüyle evrenseldir. Hatta antropologlar şimdiye kadar yeryüzünde herhangi bir din veya inanca sahip olmayan insan grubunun yaşamadığını düşünmektedirler (Haviland, 2008, s. 644).

Tarih boyunca birey ve toplum yaşamında büyük öneme sahip olan din için genel kabul gören bir tanım yapılamamış ve kesin sınırlar çizilememiştir. Çünkü içinden çıkılması en güç ve kafa karıştırıcı konulardan biri, din ile kastedilenin ne olduğu konusudur (Chatters, 2000, s. 338). Bu zorluk bireylerin farklı dini inançlara, farklı dinlerin bakış açılarına ve dine yaklaşımlarında farklı amaçlara sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Peker, 2014, s. 31; Köse & Ayten, 2015, s. 110; Yapıcı, 2007, s. 7).

Din kavramı, ortak bir tanımı yapılamasa da sosyal bilimler alanında pek çok bilim dalı tarafından ilgi gören bir kavram olmuştur. Din, antropologlar ve sosyologlar tarafından bireyüstü bir bakış açısıyla grup bağlamında ele alınırken, psikologlar ise dinin insan algısındaki yansıması ve psikolojik etkilerine odaklanmışlardır (Köse & Ayten, 2015, s. 110).

Bu tanımlardan bazılarını bir arada ele almak, hem dine yaklaşımdaki çeşitliliği görmek hem de dinin bazı temel yönlerini daha iyi anlayabilmek açısından önemlidir. Ancak öncelikle dinin tanımı konusunda din bilimcileri arasında iki temel yaklaşımın bulunduğu belirtilmelidir. Bu yaklaşımlar dinin ne olduğu ve dinin yaşamdaki işlevinin ne olduğu gibi farklı iki bakış açısıyla belirginlik kazanmıştır (Kurt, 2008, s. 74). Bununla birlikte din psikologları dinin ne olduğundan çok dinin insan yaşamında görünür olan haliyle ilgilenmiş ve dinin insana faydaları üzerine yoğunlaşmışlardır (Crapps, 1986, s. 9; Akt. Ayten, 2004, s. 39). Bu yaklaşım din psikoloji alanında yaygın olarak görülmektedir.

Bu yaklaşımın görüldüğü bir tanımla Fromm'a göre din, "*bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan düşünceler ve eylemler sistemi"*dir (Fromm, 2017, s.31). Vergote ise din kavramının "*tabiatüstü varlık ya da varlıklar ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü"*ne (Vergote, 1999, s. 15) karşılık geldiğini ifade etmiştir. Dini bireysel tecrübelere yoğunlaşarak tanımlayan James'e göre ise din, *"fertlerin tek başlarına hayatlarında kutsal olarak kabul ettikleri şeylerle ilgili anlayışları çerçevesinde duyguları, fiilleri ve tecrübeleri*"dir (James, 1960, s. 50; Akt. Mehmedoğlu, 2004, s.22). Bir taraftan dini *"medeniyetin en karmaşık fenomeni"* (Köse, 2016, s. 170) olarak gören ama diğer taraftan ona olumsuz bir bakışa sahip olan Freud'a göre din, bir çeşit *"obsesyon"* ya da *"yanılsama"*dır (Köse, 2016, s. 65, 119). Frankl'a göre ise din *"nihai anlam arayışı"*dır (Akt. Ayten, 2015, s. 161).

Jung'un dini tercih konusunda insanın iradesinin olamayacağı düşüncesini de içeren yaklaşımına göre ise din, insanın psikolojik kalıtımında bulunan arketiplere dayanmaktadır (Akt. Ayten, 2015, s.73). Jung'a göre din zor zamanlarda bir sığınak da olabilmektedir (Akt. Karacoşkun, 2013, s. 45). Hümanist psikolog Maslow'a göre ise din, insanın tabiatının doğal bir parçasıdır. Kurumsal dine karşı olan Maslow dinin, insanın kendini gerçekleştirme sürecindeki önemli işlevine odaklanmaktadır (Horozcu, 2015, s. 160-161).

Geertz'e ait din tanımı da içerdiği unsurlarla önemlidir. Ona göre "din; genel bir varoluş düzeni hakkında kavramlar üreten ve insanlarda güçlü, kapsamlı ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler oluşturacak tarzda etkide bulunan bir semboller sistemidir" (Geertz, 1973, s. 90; Akt. Ayten, 2004, s. 40). Bu tanıma göre dinin semboller yoluyla, insanların davranışlarını biçimlendiren bir model sunduğu kabul edilmektedir. Yaşamda tecrübe edilen gerçeklikler bu modele göre anlamlandırılmaktadır. Örneğin dünyanın bir imtihan yeri olduğunu ifade eden dini semboller, aynı zamanda bu imtihanda başarılı olmak için yapılması gerekenleri de söylemektedir (Hasanov, 2014, s. 88).

İnsan, içinde doğup büyüdüğü gelenek ve kültür içerisinde başlayan ve yaşamını sürdürürken çeşitli yollarla devam eden şekillerde din olgusuyla etkileşim yaşamaktadır. Bu etkileşim sonucunda dinin yaşama aktarılmış şekli olan dindarlık gelişmektedir. Bu

yönüyle dindarlık bir dinin inanç ve öğretilerinin yaşama aktarılmış halini ifade etmektedir (Hökelekli, 2016, s.43). İnsanın aşkın olan ile arasındaki ilişkiyi de ihtiva eden din, aynı zamanda dış dünyaya "inanç, renk, duygu, tavır ve davranış biçimleri" olarak da yansımaktadır (Kurt, 2008, s. 77). Dinin dış dünyaya yansıyan bu hali, dindarlık için önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçerdiği temel unsurlar göz önünde bulundurulduğunda dindarlık, insanın kabul edip bağlandığı tabiatüstü ve yüce bir varlığın istekleri doğrultusunda biçimlendirdiği dini yaşamıdır. Dindarlığın nasıl bir görünüme kavuşacağı konusunda ise farklı faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörler başlıca bireylerin kendi özellikleri, bağlanılan dinin nesnel boyutu yani içerdiği inanç ve öğretileri, çeşitli unsurlarıyla içinde yetişilen kültür şeklinde sıralanmaktadır (Karaca, 2011, s. 77-78).

Dindarlığın bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Birçok faktöre bağlı olarak değişebilmesi, artıp azalabilmesi, farklı derecelerinin olması ve hayatın her alanında çok boyutlu etkisinin bulunması şeklinde sıralanabilecek bu özelliklerinden dolayı dindarlık dinamik bir yapı arz etmektedir (Hökelekli, 2016, s. 44).

Sözü edilen özelliklerinden dolayı farklı dindarlık yönelimleri ve tipolojilerinin görülmesi doğaldır. Bu farklılığa odaklanan araştırmacıların arasında G. Allport ismi öne çıkmaktadır. Allport (2004, s.13), dindarlığı içsel *(intrinsic)* ve dışsal *(extrintic*) olmak üzere iki ayrı kutup olarak değerlendirmiştir. Bu iki kutup, dindarlığın arkasındaki temel motivasyonla ilişkilidir. Bu motivasyon içsel dindarlıkta, dini özümseyip çıkar gözetmeksizin yaşama gayreti şeklinde kendini gösterirken; dışsal dindarlıkta dinin şahsi menfaatler için araçsallaştırılmasıyla tezahür etmektedir.

Buraya kadar ele alınan tanımlarla açıklamalara özet ve ek olarak dindarlık, "nihai gerçek, kutsal varlık veya kutsal nesne ile bireyin ilişkisini ifade etmesi, sürdürmesi, dönüştürmesi ya da özdeşim kurmayı aramasından kaynaklanan duygular, düşünceler, davranışlar ve yaşantılar" şeklinde tanımlanabilir (Hill, Pargament ve arkadaşları, 2000; Akt. Cirhinlioğlu, 2014, s. 59).

Sonuç olarak hem dinin hem de dindarlığın geniş bir tanım ve açıklama yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Din ve dindarlığın ne olduğu meselesinden sonra diğer bir önemli mesele ise dindarlığın nasıl ölçüleceği meselesi olagelmiştir.

Dindarlık üzerine yapılan çalışmalar geçmişten günümüze doğru değerlendirildiğinde ilk dönem çalışmalarının dindarlığın ölçümü konusunda önemli bir sınırlılığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sınırlılık dindarlığın dini hizmetlere katılım sıklığı gibi yalnızca bir açıdan küresel düzeyde değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte günümüzde, sayısı ve niteliği konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte araştırmacıların ekseriyeti dindarlığın çok boyutlu bir kavram olduğu konusunda hemfikirdir (Rusu & Turliuc, 2017, s. 486). Dolayısıyla dindarlığın kişinin yaşamında iç içe geçmiş birçok unsurdan etkiler taşıyan bir fenomen olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmış ve çok boyutlu ölçekler kabul görmeye başlamıştır (Yapıcı, 2007, s. 24).

Din psikolojisi alanındaki çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan dindarlık modeli Glock & Stark'ın (1965) geliştirdiği modeldir. Bu model dinlerin tamamında ortak olarak bulunduğu savunulan inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır (Köse & Ayten, 2015, s. 112).

3.1. Dindarlığın Boyutları

a. İnanç Boyutu

Tüm dinlerin müntesiplerinden benimsemelerini beklediği belli inanç esasları bulunmaktadır. Bu inançlar hem dinlerin kendi içinde hem de dinler arasında çeşitlilik gösterebilmektedir (Köse & Ayten, 2015, s.113). Bununla birlikte inançlar yapı bakımından üç parçaya ayrılır. Bu parçalar ise ilahi bir varlığın kabulü ve özelliklerinin tespit edilmesi, ilahi gayenin açıklanması ve insanın bu hususta rolünün belirlenmesi, uygulamaya yönelik olan tamamlayıcı inançların bulunması olarak sıralanmaktadır. Üçüncü parça olan tamamlayıcı inançlara, dinin getirdiği bazı yasaklamalara (haramlar gibi) inanma yoluyla müntesiplerinin bunlardan kaçınmasını sağlaması örnek olarak verilebilir (Karaca, 2011, s. 102-103).

b. İbadet Boyutu

Bir dinin inanç esaslarını benimseyen bireylerin yerine getirmesi beklenen bazı dini uygulama ve pratikler bulunmaktadır. Dua, namaz, oruç ve kutsal kitabı okuma gibi farklı biçimleri bulunan ibadetler dini yaşamın temel unsurlarındandır. Bu ibadetleri düzenli olarak yerine getirme durumları ve bunlara yükledikleri anlamlar bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir (Hökelekli, 2016, s. 53).

c. Tecrübe Boyutu

Bireyin kutsal olanla etkileşiminin sonucunda ortaya çıkan sevgi, şükran, vecd, huzur gibi bir takım hisler dini tecrübe boyutunu meydana getirmektedir. Dinler bu tecrübeye farklı derecelerde önem verir ve bireylerin bu hisleri yaşamaları arasında yoğunluk farkı bulunur. Farklı dini yaşantılarda görülebilecek olan bu tecrübelerin anlatılması kolay değildir. Bu tecrübeler, halk arasında "anlatılmaz yaşanır" şeklinde yaygınlaşan tabirle ilişkilendirilebilir (Köse & Köse, 2015, s. 114). Ayrıca bu hislerin bilimsel olarak incelenmesi de zordur (Karaca, 2011, s. 105).

d. Bilgi Boyutu

Bu boyut, bir dine mensup olan insanın inandığı dinin inanç esaslarını, değerlerini, tarihini, uygulamalarını ve kurallarını bilmesiyle ilişkidir. Dinin bilgi boyutu ile inanç boyutu birbiriyle irtibatlıdır (Hökelekli, 2016, s. 54). Dinin bilgi boyutunun önemi, yol ve yolcu benzetmesiyle izah edilmiştir. Bu benzetmeye göre din bir yola, o dinin mensubu da yolcuya karşılık gelmektedir. Yolculuğun güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi, yolcunun yol hakkında edineceği bilgilerle yakından ilişkilidir (Karaca, 2011, s. 107).

e. Etki Boyutu

Etki boyutu, dinin bireyden bekledikleri ve bireyin buna verdiği karşılıkla ilgilidir. Yani bir anlamda buraya kadar ele alınan diğer boyutların bireyin yapması gerekenlerle ilgili beklentilerine ve davranışlarına yansımasıdır (Mehmedoğlu, 2004, s. 29). Din bu yönüyle, zararlı madde kullanımından insanların birbirleriyle ilişkilerinin mahiyetine kadar insan ve toplum yaşamına pek çok yönüyle kuşatıcı etkisi bulunan temel bir unsurdur (Karaca, 2011, s.109). Bu boyut daha ziyade insanın, Tanrı dışındakilerle

ilişkisini ele alması ve dini bağlılıkları neticesinde insanın ne gibi davranışlar sergileyeceğini göstermesi açısından ayrıca önemli görülmektedir (Cirhinlioğlu, 2014, s.69).

Bu araştırmada ise dindarlık iki boyut olarak değerlendirilmektedir. İlk boyutta dinin inanç etki boyutuyla ilişkili olan ve bireyin "önemli karar anlarında ve ne giyeceği, ne yiyeceği, kiminle arkadaşlık kuracağı, hangi sosyal aktivitelere katılacağı gibi hususlarda dini inancının ne kadar etkili olduğu" ölçülmektedir. İkinci boyutta dinin bilgi-ibadet boyutuyla ilişkili olarak bireyin "beş vakit namaz, ramazan orucu, dua, ders dışında yüzünden veya ezbere Kur'an-ı Kerim okuma gibi dini davranışları ne sıklıkla yerine getirdiği" ölçülmektedir. İki alt boyutun toplamıyla bireyin genel dindarlık ortalaması elde edilmektedir.

4. TEMEL DEĞİŞKENLERLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasındaki ilişkiyi ele alan bu araştırma ile aynı değişkenlerin birlikte incelendiği başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak araştırmanın konusuyla bir şekilde ortak yönü olan çalışmaların bazıları bu başlık altında bir araya getirilmiştir. Bu çalışmaların ergenlerle gerçekleştirilen veya bu döneme yakın yaş gruplarıyla yürütülmüş çalışmalar olması önemsenmiştir. Bu başlık altında sırasıyla önce sigara ve öz-yeterlik ilişkisine dair, sonra sigara ve dindarlık ilişkisine dair, daha sonra ise öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisine dair bazı çalışmalarda elde edilen bulgulara yer verilecektir. Son olarak sigara, öz-yeterlik ve dindarlık etkileşiminin görüldüğü nadir birkaç araştırma ait bulgular paylaşılacaktır.

4.1. Sigara ve Öz-Yeterlik İlişkisine Dair Araştırmalar

Öz-yeterlik ve sigara ile ilişkili konuların bir arada ele alındığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bunların arasında ergenlik dönemine yönelik olanlar yeterli düzeye ulaşmamıştır. İki değişken arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde, farklı çeşitleriyle birlikte öz-yeterliğin sigara ile ilişkili tutum ve davranışlar hususunda bireyi olumlu yönde etkileyen destekleyici bir unsur olduğu görülmektedir. Yapılan tarama sonucunda ulaşılabilen araştırmalardan konunun geniş boyutunu ve çeşitliliğini gösterecek şekilde seçilmeye çalışılan bazıları aşağıda sunulmuştur.

a.) Ayar ve arkadaşları (2019) Türkiye'nin batısında yapıldığı belirtilen araştırmalarında 5 ile 8. sınıf arasındaki öğrencilerden oluşan bir grup ergenin öz-yeterlikleri ve sigaranın artıları-eksilerine (*pros and cons of smoking*) dair algıları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada yüksek öz-yeterlik düzeyi, düşük anksiyete ve yüksek anne eğitim düzeyinin sigaranın eksilerinin algılanmasıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (p=0.001).

b.) Chang ve arkadaşları (2006) Tayvan'da 2.151 10. sınıf öğrencisiyle 3 yıllık bir boylamsal araştırmada sosyal etkiler ve öz-yeterliğin sigaraya başlama ve bırakma ile ilişkisini incelemiştir. 10.sınıfta sigara içmeyen 1.654 öğrenciden 227'sinin (akran içiciliği, arkadaşın sigara teklifi gibi) yüksek risk faktörleri ve düşük reddetme öz-

yeterliği sebebiyle 12. sınıfta sigara içmeye başladığı bulgulanmıştır. Buna ek olarak 10. sınıfta sigara içen 494 öğrenciden 76'sının ise aynı değişkenlerin olumlu etkisiyle 12.sınıfta sigarayı bıraktığı tespit edilmiştir.

c.) Fagan ve arkadaşları (2003) ABD'de marketlerde çalışan 15-18 yaş aralığındaki ergenlerin sigaradan kaçınma konusundaki öz-yeterlik inançları ve ilişkili konular üzerine bir araştırma yapmışlardır. Çalışma faktörünün etkisinin olmadığı tespit edilen bu araştırmada, nikotin bağımlılığının artmasıyla öz-yeterlik düzeyinin düştüğü bulunmuştur. Ayrıca arkadaşları tarafından sigarayı bırakma konusunda teşvik edilmenin artması ile öz-yeterliğin de yükseldiği tespit edilmiştir.

d.) Golestan & Abdullah (2015) 15-18 yaş aralığındaki Malezyalı ergenlerde öz-yeterlik ile çevresel faktörler ve sigara içme davranışı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda düşük öz-yeterliğin sigara içme davranışı, akran baskısı ($\beta = .211$, $p= .000$) ve aile içiciliği (ebeveyn içiciliği: $\beta = .280$, $p= .000$ ve kardeş içiciliği: $\beta = .112$, $p= .005$) arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici bir etkisinin olduğu bulgulanmıştır.

e.) Erol (2005) ergenlerde sigara içme davranışını değiştirmede Transteoretik Model'in davranış değişim aşamaları doğrultusunda yürütülen ve içeriğinde öz-yeterliğin de yer aldığı motivasyon görüşmelerinin etkisini belirlemek amacıyla, lise 1 ve 2. sınıf öğrencisi 60 öğrenciyle yarı deneysel bir araştırma yürütmüştür. Tamamı düşünme ve hazırlık aşamasında bulunan 60 öğrenci, iki eşit gruba ayrılmıştır. Bir gruba motivasyon görüşmeleri uygulanırken, diğerine sağlık eğitimi verilmiştir. 3 ay sonra yapılan ölçümde, ölçekler genelinde farklılık oluşmasa da öz-yeterlik ölçeğinin "alışkanlığın baskısı ile baş edebilme" alt boyut algısı ortalamaları motivasyon grubundaki öğrencilerde diğer gruba göre yüksek bulunmuştur ($p=0.02$). İki yöntemin sigara bırakma üzerindeki etkisi 3 ve 6 ay sonraki ölçümlerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmasa da üç ay sonraki ölçümde motivasyon grubundan 8 ve eğitim grubundan 3 öğrenci, altı ay sonraki ölçümde ise motivasyon grubundan 12 ve eğitim grubundan 8 öğrenci sigarayı bırakmıştır.

f.) Stacy ve arkadaşları (1992) 1.245 lise öğrencisiyle ergenlerin sigara içme davranışları ile akran sosyal etkisi (akran içiciliği veya onayı) arasındaki ilişkiyi bazı değişkenler açısından araştırmışlardır. Bu değişkenlerden olan öz-yeterliğin, ergenlerin

sigara içme eğilimi üzerindeki akran içiciliği gibi sosyal etkilerin yordayıcılığını önemli ölçüde düzenlediği tespit edilmiştir.

g.) Güngörmüş (2008) İmam-Hatip Lisesi'nde okuyan ve sigara içen 60 öğrenciyle, sigara bıraktırmaya yönelik lise öğrencilerine verilen ve içeriğinde öz-yeterliğin de olduğu Transteoretik Model (TTM) temelli eğitimin etkisini belirlemek için yarı deneysel bir araştırma yürütmüştür. Öğrenciler 30'u deney ve 30'u kontrol grubunda olacak şekilde ayrılmıştır. Öz-yeterliğin biri "sosyal ortamlar ve olumsuz duygularla baş edebilme" diğeri "alışkanlığın baskısıyla baş edebilme" olmak üzere iki alt boyutunda, ilk ve son ölçümler arası anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Yapılan eğitim sonucunda öğrencilerin, sigaraya teşvik eden negatif durumlarda sigara kullanmadan kalabilme gücünün anlamlı derecede arttığı bulgulanmıştır ($p<0.05$). Eğitim sonunda deney grubundaki öğrencilerde düşünce ve hareket aşamalarındaki ilerlemenin yanında 10 öğrenci sigarayı bırakmış, kontrol grubunda ise sigarayı bırakan olmamıştır.

h.) Boz'un (2019) 172 lisans öğrencisiyle yaptığı araştırmada öğrencilerin algıladıkları öz-yeterlik düzeyinin düşmesiyle sigaradan beklentilerin arttığı tespit edilmiştir.

ı.) Dastgerdi & Eslami (2018), İran'da yaşları 14 ile 18 arasında değişen bir grup ergen katılımcıyla, sosyal etkiler ve madde kullanımına ilişkin (tütün dahil) beklentiler ile öz-yeterlik gibi bilişsel boyuta ait bazı faktörlerin etkileşimini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda yüksek reddetme öz-yeterliğinin düşük madde kullanımıyla ilişkili olduğu bulgulanmıştır ($-.317$; $p<0.01$).

i.) Melizza ve arkadaşları (2020) yaşları 18-20 arasında değişen geç ergenlik dönemindeki 208 Endonezyalı üniversite öğrencisi ile yaptıkları araştırmada sigara içme davranışı, algılanan öz-yeterlik ve sigara bırakma motivasyonu ilişkisini incelemiştir. Araştırma bulguları algılanan öz-yeterliğin yükselmesi ile sigara bırakma motivasyonunun anlamlı derecede yükseldiğini ortaya koymuştur ($p=.000$).

4.2. Sigara ve Dindarlık İlişkisine Dair Araştırmalar

Sigara ve başta dindarlık olmak üzere din ile ilişkili konuların irtibatını araştıran çalışmalar bulunmakla birlikte ergenlik dönemini kapsayan ve dindarlığa odaklanan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Sigara gibi bağımlılık yapıcı maddelerin kullanılmasına genel olarak karşı bir yaklaşımın olması sebebiyle çeşitli bileşenleriyle dinin ekseriyetle sigara kullanımını azaltıcı, sigaraya karşı tutum geliştirici ve sigarayı bırakma konusunda teşvik edici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Yapılan tarama sonucunda ulaşılabilen bazı araştırmalar aşağıda bir araya getirilmiştir.

a) Nonnemaker ve arkadaşları (2003) Amerika'daki 7-12. sınıf düzeyindeki ergenlerin temsili örneğini sunan Ergen Sağlığı Ulusal Boylamsal Çalışması verilerinden hareketle özel ve kamusal dindarlığın (*private-public religiosity*) ergenlerin sağlığı üzerindeki sonuçlarını araştırmışlardır. Bu araştırmada kamusal dindarlık, dini törenlere ve dini gençlik grup aktivitelerine katılım sıklığıyla değerlendirilirken; özel dindarlık ise dua etme sıklığı ve dine verilen önem dikkate alınarak ölçülmüştür. Elde edilen bulgular her iki dindarlık boyutunun da sigaraya karşı koruyucu olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlara daha detaylı bakıldığında ise özel dindarlığın deneysel madde kullanımında daha koruyucu olduğu, kamusal dindarlığın ise özellikle düzenli sigara kullanımıyla daha büyük bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Nonnemaker ve arkadaşları (2006) yine 7-12. sınıf düzeyindeki ergenler üzerindeki diğer bir araştırmada da özel dindarlığın sigara içmeyen ergenleri düzenli sigara içmeye başlamaya karşı koruyucu olduğunu bulgulamıştır. Özel dindarlık, deneysel sigara kullanımına karşı ise yalnızca dini tören ve gruplara sık sık katılanlarda koruyucu bir rol üstlenmiştir. Bu çalışmada aynı zamanda, kamusal dindarlığın düzenli sigara kullananların sigarayı azaltması ve bırakmasını yordadığı bulgulanmıştır.

b.) Wills ve arkadaşları (2003) 7 ile 10. sınıf düzeyindeki 1.182 ergenle, yaşam stresinin ergen madde kullanımı (tütün dahil) üzerindeki etkisini dindarlığın tamponlayacağı öngörüsüyle bir araştırma yürütmüşlerdir. Bu çalışmada 8, 9 ve 10. sınıf öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile sigara kullanımı arasında anlamlı negatif korelasyon bulunmuştur ($p<0.01$). Ayrıca bu araştırmada sigara gibi bağımlılık yapıcı madde

kullanımına başlamaya ve zamanla madde kullanım oranının artmasına yol açan yaşam stresleri üzerinde dindarlığın azaltıcı etkisi olduğu görülmüştür.

c.) Alzyoud ve arkadaşları (2015) Ürdün'de 11 ile 18 yaş arasındaki 950 ergenle yaptıkları bir araştırmada, dua etme sıklığı ve dini etkinliklere katılımın sigara içme ile negatif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

d.) Farmer ve arkadaşları (2008) yaşları 12 ile 16 arasında değişen 6894 Afro Amerikan ve Avrupalı Amerikan ergen ile, aile dindarlığının madde kullanımına (sigara dahil) etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda ebeveyn sınır koyuculuğu ve takibinin (*parental limit setting and monitoring*), aile dindarlığı ile ergenlerin madde kullanımı arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu bulgulanmıştır.

e.) Ford & Hill (2012) ABD'deki "2007 National Survey on Drug Use and Health" adlı araştırmaya katılan 12-17 yaş arasındaki 17.727 ergene ait verileri, dindarlık ve madde kullanımı arasındaki ilişki açısından incelemiştir. Bu araştırmada dindarlık kiliseye katılım, dine verilen önem, dinin karar anlarına etkisi ve inanç aktivitelerine katılım açısından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucuna göre dindarlığın, sigarayı azaltıcı yönde anlamlı bir etkisinin olduğu (-.390; .039; $p < .001$) tespit edilmiştir.

f.) Alexander ve arkadaşları (2015), 4.776 ergen katılımcıyla, dini inançlar ve sigara içme davranışı ilişkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda güçlü dini inançlara sahip ergenlerin diğerlerine göre daha az sigara içtiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu gruptaki siyahi ergenlerin beyazlara göre sigaraya karşı daha güçlü koruyucu inançlara sahip olduğu bulunmuş ve bu bulgu siyahilerin dini topluluklarında sigarayı önleme konusundaki gayretlerinin başarılı olmasıyla yorumlanmıştır.

g.) Gryczynski & Ward (2011) ABD'de "2007 National Survey on Drug Use and Health" adlı araştırma verilerini kullanarak ergenlerde sigara kullanımı ve dindarlık arasındaki ilişki ve sosyal normlar konusunu araştırmıştır. Araştırma bulguları dindarlık ile sigara içme arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yani yüksek dindarlık düzeyi, düşük sigara kullanımı ile ilişkilidir. Diğer taraftan algılanan ebeveyn ve yakın arkadaşın sigarayı onaylamaması (*percieved disappproval for smoking*) dindarlık ve sigara içme arasındaki ilişkiye aracılık etmiştir.

4.3. Öz-Yeterlik ve Dindarlık İlişkisine Dair Araştırmalar

Din ve öz-yeterlik ile ilişkili konuların bir arada ele alındığı sınırlı sayıdaki çalışmalar değerlendirildiğinde başta dindarlık olmak üzere çeşitli yönleriyle dinin ekseriyetle öz-yeterliği destekleyici bir unsur olduğu görülmüştür. Yapılan tarama sonucunda ulaşılabilen bazı araştırmalar aşağıda derlenmiştir.

a.) Abdel-Khalek & Lester (2017) Kuveyt'te yaşları 18-27 arasında değişen (M=20) 702 üniversite öğrencisiyle dindarlık, genel öz-yeterlik, mental sağlık ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceledikleri bir araştırma yapmışlardır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda, her iki cinsiyette sözü edilen değişkenlerin tamamı arasında pozitif ilişki olduğu bulgulanmıştır. Bu araştırmada erkekler kızlara kıyasla dindarlık ve öz-yeterlikte daha yüksek puanlar almışlardır. Dindarlık ve öz-yeterlik arasındaki ilişkinin derecesi cinsiyete göre detaylı olarak incelendiğinde ise kızlarda (0.179; $p<0.01$) erkeklere (0.119; $p<0.05$) kıyasla daha anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

b.) Bigdeloo & Bozorgi (2016) İran'da lise öğretmeni 253 katılımcıyla dini tutum (*religious attitude*), öz-yeterlik ve hayat memnuniyeti arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada hem dindarlık ve hayat memnuniyeti arasında ($r=0.168$; $p=0.007$) hem de öz-yeterlik ve hayat memnuniyeti arasında ($r=0.199$; $p=0.001$) pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu araştırmada dini tutum ile öz-yeterlik arasında da pozitif yönde ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bulgular öz-yeterlik ($\beta=0.214$) ve dini tutumun ($\beta=0.115$) hayat memnuniyetini önemli ölçüde yordadığını da göstermektedir ($R^2=0.091$, $p<0.01$).

c.) Anjaswarni ve arkadaşları (2019), 12-19 yaş aralığındaki Endonezyalı ergenlerle yaptıkları çalışmada, dinin öz-yeterlik üzerinde önemli pozitif bir etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir ($p=0.0001$).

d.) Ntamu & Bekomson (2019) Nijerya'da 1.529 lise öğrencisiyle yaptıkları araştırmada dini değer yönelimi (*religious value orientation*) ile öz-yeterlik ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda dini değer yöneliminin anlamlı şekilde öz-yeterlik üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu bulgulamışlardır ($p<0.05$).

e.) Ganaprakasam & Fonny (2018) yaşları 15-18 aralığındaki bir grup Malezyalı lise öğrencisi ile yaptıkları araştırmada dini inancın psikolojik iyi oluş ve öz-yeterlik üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğunu tespit edilmiştir. Bu araştırmada dini inanç, öz-yeterliğin yaklaşık olarak %9'unu açıklamaktadır (ΔR^2: .094; $p<0.05$).

f.) Syeda & Ali (2015) Pakistan'da 18-26 yaş aralığındaki gençten oluşan 222 üniversite öğrencisiyle, dini inanç (*religious faith*), psikolojik gelişim (*flourishing*) ve genel öz-yeterlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda dini inanç ile genel öz-yeterlik arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki (.25; $p<0.01$) tespit edilmiştir. Aynı şekilde diğer tüm değişkenler arasında da pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

g.) Kartopu (2016) Gümüşhane Üniversitesi'nde farklı bölümlerde okuyan ve çoğunluğu 17-22 yaş aralığında olan bir grup genç katılımcıyla öz-yeterlikte dindarlık eğiliminin rolünü araştırmıştır. Dini inanç ve uygulamalar bakımından kendisini dindar olarak görme (öznel dindarlık algısı) durumuna göre öz-yeterlik puanları incelenmiştir. Dini inanç ve uygulamalar bakımından kendisini dindar olarak görenlerin, kendisini dindar olarak görmeyenlere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ($p<0.05$) yüksek öz-yeterliğe sahip olduğu bulgulanmıştır.

4.4. Sigara, Öz-Yeterlik ve Dindarlık İlişkisine Dair Araştırmalar

Sigara, öz-yeterlik ve din konularının etkileşimini ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte sınırlı birkaç çalışmadan elde edilen bulgular öz-yeterliğin dindarlıkla birlikte sigara içme davranışı üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir. Hatta araştırmamızın öz-yeterliğin aracı rolüyle ilgili hipotezine benzer şekilde öz-yeterliğin sigara içme davranışı ile dindarlık arasında aracı rolünü tespit eden bir araştırma da bulunmaktadır. Tarama sonucunda, daha çok araştırılmaya ihtiyaç duyulan bu konuların irtibatına dair ulaşılabilen birkaç araştırmaya ait bulgular aşağıda sunulmuştur.

a.) Nasim ve arkadaşları (2006), yaşları 12 ve 25 (M=17) arasında değişen, kırsal ve kentsel bölgelerde yaşayan, toplam 435 ergen ve genç yetişkinden oluşan bir grup Afro-Amerikan katılımcıyla reddetme yeterliğinin (*refusal efficacy*) dindarlık (*private-public religiosity*) ve madde kullanımı (tütün dahil) arasındaki ilişkide aracı role sahip

olup olmadığını araştırmışlardır. Değişkenler arasında yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre tütün kullanımı ile özel dindarlık (-.19; p<.001), kamusal dindarlık (-.21; p<.001) ve reddetme yeterliği (-.39; p<.001) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bulgu dindarlık ve reddetme yeterliğinin yükselmesiyle, tütün kullanımının anlamlı derecede azaldığını ortaya koymaktadır. Sonraki aşamada reddetme öz-yeterliğinin aracı rolü incelenmiştir. Bu doğrultuda, reddetme öz-yeterliği modele eklendiğinde, özel dindarlığın artık tütün kullanımının önemli bir yordayıcısı olmadığı ve varyansın büyük kısmını reddetme öz-yeterliğinin açıkladığı bulunmuştur. Daha sonra yapılan Sobel testi sonucunda reddetme öz-yeterliğinin, özel dindarlık ve tütün kullanımı arasındaki ilişkiye anlamlı şekilde aracılık ettiği tespit edilmiştir (z =5.37, p =.000).

b.) Adekaye & Sheikh (2009) Nijerya'da madde (sigara, alkol vd.) kullanım bozukluğu olan ve yaşları 15-21 arasında dağılım gösteren 21'i Müslüman ve 9'u Hristiyan olmak üzere 30 erkek katılımcıyla, öz-yeterlik ve dindarlığın bilişsel davranış terapisinin bileşeni olarak tedavideki ve yeniden kullanımı önlemedeki yordayıcılığını araştırmışlardır. Katılımcılar 15'er kişiden iki ayrı gruba ayrılmış, bir grup tedavi ve bir grup kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Tedavi grubuna öz-yeterlik ve dindarlık bileşenlerinden oluşan ve yoksunluğa karşı bireyi güçlendirmeyi amaçlayan 15 seanslık terapi programı uygulanmıştır. Program öncesi ve sonrası iki grup arasında yapılan karşılaştırmada, kontrol grubunda kayda değer bir değişim görülmezken öz-yeterlik ve dindarlık içerikli programın uygulandığı grubun genel öz-yeterlik, alkol ve sigara bırakma öz-yeterliği ve dindarlık ortalamalarında yükseliş görülmüş ama bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

c.) Kaboli & Kiani (2017) İran'da 181 ergen katılımcıyla sosyal destek ve öz-yeterliğin dini yönelim (*religious orientation*) ve bağımlılık potansiyeli arasındaki ilişkide aracı rolünü araştırmıştır. Araştırma sonucunda içsel ve dışsal dini yönelimin, sosyal desteğin ve öz-yeterliğin bağımlılık potansiyeli üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal destek ve öz-yeterliğin, dini yönelim ve bağımlılık potansiyeli arasındaki ilişkide aracı değişken rolü tespit edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmada sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık kavramlarının ergenler üzerindeki yansıması konu edinilmektedir. Araştırma teorik bölüm ve alan araştırması olmak üzere iki esas kısımdan oluşmaktadır. Araştırmanın modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkiyi, değişimi, değişimin derecesini ve yönünü belirlemeyi amaçlayan ilişkisel tarama modelidir (Karasar, 2002, s. 81). Verileri toplamak için anket tekniğinden yararlanılan bu araştırma, anketlerin uygulandığı kişi ve tarihlerle sınırlı olduğundan kesitsel veri (cross-sectional) modeline sahiptir (İslamoğlu & Alnıaçık, 2016, s. 47).

Araştırmada ilişkisel tarama modeline (survey yöntemi) uygun olarak, çalışma grubunun sosyo-demografik özellikleri, sigara içme arzusu, genel öz-yeterlik ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiler ele incelenmektedir. Araştırma amacına ve modeline uygun olarak geliştirilen, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki muhtemel ilişkiler aşağıda ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Şekil 1: *Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli*

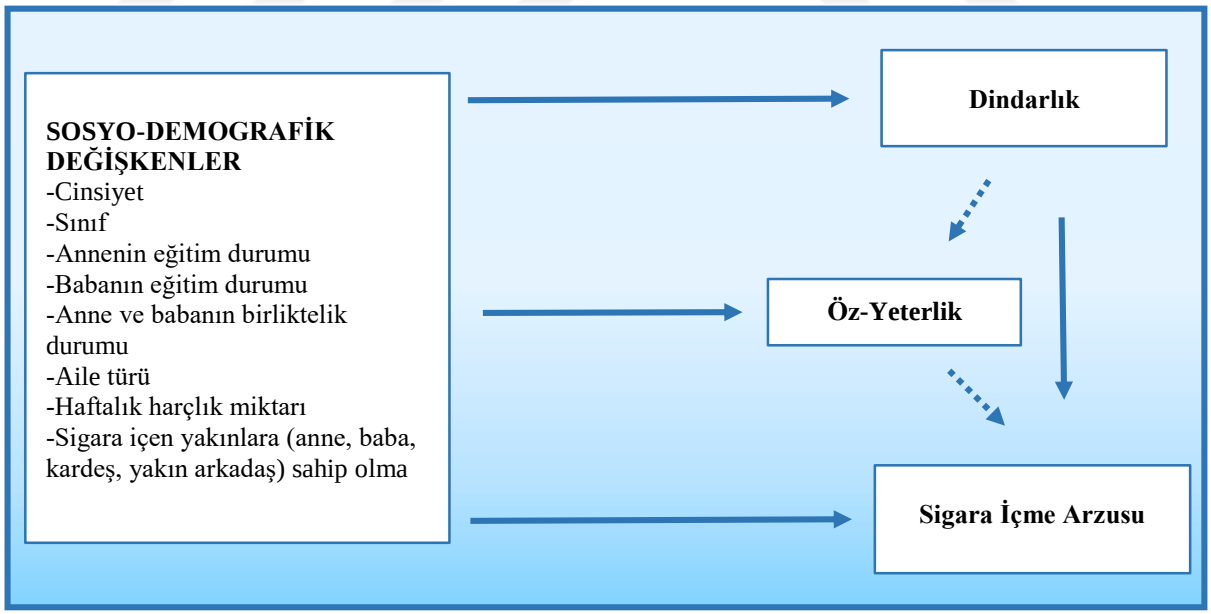

2. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE NİTELİKLERİ

Ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşimi ele alan bu araştırmanın çalışma grubu İstanbul Anadolu Yakası'nda bulunan bir Anadolu İmam-Hatip Lisesinde eğitimine devam etmekte olan 9, 10, 11 ve 12. sınıf öğrencileridir.

Anket formunda, sosyo-demografik özellikleri tespit etmek için kullanılan sorulara (kişisel bilgi formu) verdikleri cevaplara örneklemin sosyo-demografik yapısını yansıtan veriler tablolar halinde sunulmuştur.

a) Cinsiyet

Tablo 1: Cinsiyete Göre Dağılım		
Cinsiyet	**N**	**%**
Erkek	308	46,7
Kız	352	53,3
Toplam	660	100

660 katılımcının yer aldığı çalışma grubunun %46,67'si (308 kişi) erkek, %53,33'ü (352 kişi) kız öğrencilerden oluşmaktadır.

b) Sınıf

Tablo 2: Sınıflara Göre Dağılım		
Sınıf	**N**	**%**
9.sınıf	266	40,3
10.sınıf	151	22,9
11.sınıf	100	15,2
12.sınıf	143	21,7
Toplam	660	100

Örneklemi oluşturan öğrencilerin %40,3'ü (266 kişi) 9.sınıfta eğitimine devam etmektedir. Bunun yanında örneklemin %22,9'unu (151 kişi) 10. sınıf; %15,2'sini 11. sınıf ve %21,7'sini 12. sınıf düzeyindeki öğrenciler oluşturmaktadır.

c) Anne Eğitim Durumu

Tablo 3: Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılım		
Anne Eğitim Durumu	**N**	**%**
Okuryazar değil	14	2,1
Okuryazar	19	2,9
İlkokul	307	46,5
Ortaokul	170	25,8
Lise	124	18,8
Üniversite ve üzeri	26	3,9
Toplam	660	100

Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin annelerinin eğitim durumuna göre dağılımı Tablo-3'te sunulmaktadır. Buna göre öğrencilerin %2,1'inin annesi okuryazar değildir. Annesi yalnızca okuryazar olan öğrenciler, örneklemin %2,9'unu (19 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %46,5'i (307 kişi) annesinin ilkokul; %25,8'i (170 kişi) ortaokul; %18,8'i (124 kişi) lise; % 3,9'u (26 kişi) ise üniversite ve üzerinde bir mezuniyete sahip olduğunu ifade etmiştir.

d) Baba Eğitim Durumu

Tablo 4: Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılım		
Baba Eğitim Durumu	**N**	**%**
Okuryazar değil	1	0,2
Okuryazar	5	0,8
İlkokul	209	31,7
Ortaokul	184	27,9
Lise	194	29,4
Üniversite ve üzeri	67	10,2
Toplam	660	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin babalarının eğitim durumuna göre dağılımı ise Tablo-4'te sunulmaktadır. Bu tabloya göre öğrencilerin %0,2'sinin (1 kişi) babası okuryazar değildir. Babası yalnızca okuryazar olan öğrenciler, örneklemin %0,8'ini (5 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %31,7'si (209 kişi) babasının ilkokul; %27,9'u (184 kişi) ortaokul; %29,4'ü (194 kişi) lise; % 10,2'si (67 kişi) ise üniversite ve üzerinde bir mezuniyete sahip olduğunu ifade etmiştir.

e) Anne-Baba Birliktelik Durumu

Tablo 5: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Dağılım		
Anne-Baba Birliktelik Durumu	**N**	**%**
Birlikte yaşıyorlar.	615	93,2
Ayrı yaşıyorlar.	31	4,7
Annem hayatta değil.	1	0,2
Babam hayatta değil.	13	2
Toplam	660	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu, anne ve babasının birlikte yaşadığını belirtmiştir (615 kişi %93,2). Daha sonra sırasıyla anne ve babasının ayrı yaşadığını (%4,7 31 kişi), babasının hayatta olmadığını (%2 13 kişi) ve annesinin hayatta olmadığını (%0,2 1 kişi) belirtenler gelmektedir.

f) Aile Türü

Tablo 6: Aile Türüne Göre Dağılım		
Aile Türü	**N**	**%**
Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz.)	454	68,8
Otoriter (Sert ve kuralcıdır.)	113	17,1
İhmalkâr (Umursamaz ve ilgisizdir.)	13	2
Müsamahakâr (Serbest ve izin vericidir.)	79	12
Toplam	659	99,8
Boş Bırakanlar	1	0,2
Toplam	660	100

Örneklemi oluşturan öğrencilerin büyük çoğunluğu ailesinin demokratik bir aile olduğunu belirtmiştir (%68,8 454 kişi). Daha sonra sırasıyla ailesini otoriter (%17,1 113), müsamahakâr (%12 79 kişi) ve ihmalkâr (%2 13 kişi) olarak nitelendiren öğrenciler gelmektedir. Araştırmaya katılan öğrencileri %0,2'si (1 kişi) ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

g) Haftalık Harçlık Miktarı

Haftalık harçlık miktarının sorulduğu soruya cevap veren 558 öğrencinin ortalaması (M: 41,7; SD: 39,850) olarak tespit edilmiştir. Cinsiyete göre ortalamalara bakıldığında, erkek öğrencilerin haftalık harçlık miktarı ortalamasının kızlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu soruya yanıt veren 301 kız öğrencinin haftalık

harçlıklarının ortalaması (M: 35,28; SD: 27,528), 257 erkek öğrencinin ortalaması ise (M: 49,26; SD: 49,612)'dır. Haftalık harçlık miktarı olarak belirtilen değerler arasındaki açıklık (R: 400)'dür. Bu değerler 0 ile 400 arasında dağılım göstermektedir.

Haftalık harçlık olarak ifade edilen miktarların 0-25 aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu aralıkta bulunanlar çalışma grubunun %38,5'ini (252 kişi) oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla %31,2 (205 kişi) ile 26-50 aralığında bir miktar ifade edenler ve %14,8 (101 kişi) ile 50 üzerinde bir miktar belirtenler gelmektedir. Bu soruyu yanıtsız bırakanlar ise katılımcıların %15,5'ine (102 kişi) karşılık gelmektedir.

h) Sigara İçen Yakınlar

Tablo 7: Sigara İçen Yakınlara Göre Dağılım			
Sigara İçen Yakınlar	**N**	**%**	**Toplam**
Anne	92	13,9	660
Baba	272	41,2	660
Hem Anne Hem Baba	69	10,5	660
Kardeş (Ağabey ve abla dahil)	89	13,5	660
Erkek Akrabalar (Amca, dayı, enişte, dede vb.)	73	11,1	660
Kadın Akrabalar (Hala, teyze, yenge, büyükanne vb.)	12	1,8	660
Kuzen	9	1,4	660
Yakın Arkadaş	70	10,6	660

*Çoklu yanıt olduğu için (N) araştırma grubunun hacmini geçmektedir.

Sigara içen yakınlarla ilgili soru katılımcıların birden çok seçeneği işaretleyebileceği ve seçeneklerin dışındaki yakınlarını yazabileceği şekilde oluşturulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlara göre sigara içen yakınlarla ilgili dağılım incelendiğinde babanın öne çıktığı görülmektedir. Katılımcıların %41,2'sinin (272 kişi) babası ve %13,9'unun (92 kişi) annesi sigara içmektedir. Hem annesi hem de babası sigara içen katılımcılar ise tüm katılımcıların %10,5'ine (69 kişi) karşılık gelmektedir. Katılımcıların % 13,5'i (89 kişi) kardeşi, ağabeyi veya ablasının sigara içtiğini belirtmiştir. Amca, dayı, enişte ve dede gibi bir erkek akrabasının sigara içtiğini belirtenler, katılımcıların %11,1'ini (73 kişi) oluştururken; %1,8 (12 kişi) ise hala, teyze, yenge, büyükanne gibi bir kadın akrabasının sigara içtiğini belirtenlerin oranıdır. Katılımcıların %10,6'sı (70 kişi) yakın arkadaşının sigara içtiğini ifade ederken, %1,4'ü (9 kişi) ise kuzeninin içtiğini belirtmiştir.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, beş bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Bu bölümlerde ise sırasıyla; katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini tespit etmek için "kişisel bilgi formu" ve araştırmacı tarafından sigaraya ilişkin dini bakış açısını görmeye yönelik olarak hazırlanan iki maddelik soru (bu sorular değerlendirmeye alınmamıştır); dini tutum ve davranışlarını ölçmek için Dindarlık Ölçeği; sigara içme arzusunu belirlemek için Sigara İçme Arzusu Ölçeği ve öz-yeterlik düzeylerini ölçek için Genel Öz-Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır.

Anket formunda kullanılan sosyo-demografik değişkenlere ait sorular ve ölçeklerle ilgili açıklamalar aşağıda yapılmaktadır. Anket formu ise ekte (bkz. Ek-1) sunulmaktadır.

a) Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan çalışma grubunun sosyo-demografik özelliklerine ilişkin veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu form ile katılımcıların cinsiyet, sınıf, anne ve babasının eğitim durumu, anne ve babasının birliktelik durumu, aile türü (demokratik, otoriter, ihmalkâr, müsamahakâr), haftalık harçlık miktarı ve varsa sigara içen yakınlar gibi değişkenlerin yanında "sigaranın dinen yasaklandığı" ve "içilen sigaranın dumanını başka bir insanın solumasının kul hakkı ihlali olduğu" ifadelerine katılma-katılmama durumunu belirlemeye yönelik toplam iki madde bulunmaktadır. Ancak bu iki madde değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

b) Dindarlık Ölçeği

Araştırmada katılımcıların dindarlık düzeylerini tespit etmek için Ayten (2012) oluşturulan "Kısa Dindarlık Ölçeği"nin, Ayten ve Hussain (2017) tarafından yeniden yapılandırılan formu kullanılmıştır. Ölçeğin ilk formu dini etki ile dini inanç ve ibadet boyutu olmak üzere iki alt boyuttan oluşan 9 maddelik 3'lü likert tipte bir ölçek olarak tasarlanmıştır. Ölçeğin ilk formuna ait güvenirlik katsayısı ölçek geneli için ,76, dini etki boyutu için ,75 ve dini inanç ve ibadet boyutu için ,60 olarak tespit edilmiştir (Ayten, 2012).

Ölçek, ilk formundaki maddeler Ayten ve Hussain (2017) tarafından iki alt boyutu bulunan 5'li likert tipte bir ölçek olacak şekilde yenilenmiştir. Tersten puanlanan maddenin bulunmadığı Kısa Dindarlık Ölçeği "*Her Zaman, Çoğu Zaman, Bazen, Nadiren, Hiçbir Zaman"* ifadeleriyle yapılandırılmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 9 ve en yüksek puan 45'tir. Ölçekten alınan ortalama puanların yükselmesi, yüksek düzeyde bir dindarlığa işaret etmektedir.

Bu araştırmada ulaşılan veriler üzerinden yapılan analiz sonucunda ise ölçek genelinin güvenirlik katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ölçeğin inanç-etki boyutunun güvenirlik katsayısı .80 iken, bilgi-ibadet boyutunda bu değer .63 olarak tespit edilmiştir. Ölçek bu şekliyle geçerli ve güvenilir olduğundan araştırmada kullanılması uygun görülmüştür.

c) Genel Öz-Yeterlik Ölçeği

Genel öz-yeterlik ölçeği (General Self-Efficacy Scale) Schwarzer ve Jerusalem (1979) tarafından ilk versiyonu 20 maddeden oluşacak şekilde geliştirilmiş, 1981'de revize edilerek 10 maddelik hale getirilmiştir. 25 dilde kullanılan ölçeğin farklı versiyonları üzerinden Scholz ve diğerleri (2002) tarafından geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Güvenirlik katsayılarının ülkeler için .75 ila .91 arasında dağıldığı belirlenmiştir. (Akt. Aypay, 2010, s. 121-122).

Araştırmada Aypay (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan ve 10 maddeden oluşan 4'lü likert tipte Genel Öz-Yeterlik Ölçeği (GÖYÖ) kullanılmıştır. Ölçek maddeleri arasında tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçek "Tamamen yanlış", "Biraz doğru", "Orta düzeyde doğru" ve "Tamamen doğru" ifadeleriyle yapılandırılmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 10 ve en yüksek puan 40'tır. Katılımcıların ölçekten aldığı puanların yükselmesi genel öz-yeterliğin yüksek düzeyde, düşmesi ise genel öz-yeterliğin düşük düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Aypay (2010) tarafından bir grup üniversite öğrencisi ile yapılan araştırmada ölçeğin güvenirlik katsayısı .83 bulunmuştur. Bu araştırmada elde edilen veriler üzerinden yapılan güvenirlik analizleri sonucunda ise ise bu değer .82 olarak tespit edilmiştir.

d) Sigara İçme Arzusu Ölçeği

Sigara içme arzusunu ölçmek için Tiffany & Drobes (1991) tarafından Questionnaire of Smoking Urge (QSU) adıyla 32 maddeden oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçek Cox ve arkadaşları (2001) tarafından 10 madde olarak "Questionnaire of Smoking Urges-Brief (QSU-Biref)" adıyla kısaltılmıştır. Bu araştırmada sigara içme arzusunu ölçmek için, bu ölçeğin Demirezen ve Kurçer (2016) tarafından yapılan Türkçe uyarlaması "Sigara İçme Arzusu Ölçeği (SİAÖ)" kullanılmıştır.

Sigara İçme Arzusu Ölçeği 1 ile 7 arasında puanlanan 7'li likert tipte bir ölçektir. Ölçek "hiç katılmıyorum, katılmıyorum, yeterince katılmıyorum, kararsızım, yeterince katılıyorum, katılıyorum ve tamamen katılıyorum" şeklinde yapılandırılmıştır. Bir katılımcının bu ölçekten alabileceği en düşük puan 10, en yüksek puan 70'tir. Ölçekten alınan puanın düşmesi sigara içme arzusundaki düşüşe yükselmesi ise sigara içme arzusundaki yükselişe işaret etmektedir.

Bu araştırmadaki veriler üzerinden yapılan güvenirlik analizi sonuçlarına göre tüm maddeleriyle ölçeğin güvenirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Bu değerin Demirezen & Kurçer (2016) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan .92 değerine yakın olduğu görülmektedir.

4. VERİLERİN TOPLANMASI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişkiyi konu edinen bu çalışmada, araştırmanın amacına ve problemlerine uygun olarak hazırlanan anket formu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun izni alındıktan ve gerekli prosedür takip edildikten sonra Mart 2021 ayında İstanbul Anadolu Yakası'nda bulunan bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi öğrencilerine sınav haftasında uygulanmıştır. Anketin doldurulma süresi 10-15 dakika sürmüştür. Uygulamada, katılımcıların gönüllü olmasına dikkat edilmiş ve formu katılmaya istekli olanların doldurmasının araştırmanın güvenirliği açısından önemli olduğu özellikle ifade edilmiştir. Anket uygulamasının öncesinde katılımcılara gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Katılımcılardan toplanan 660 anket formu bilgisayara aktarılmış ve verilerin istatistik incelemeleri IBM SPSS Statistics 22 programı ile yapılmıştır. Bu çerçevede verileri dönüştürme işlemleri yapılmış, yüzde ve frekans değerleri tespit edilmiştir. İç tutarlılık analizleri yapılarak maddeler arasında iç tutarlılık belirlenmiştir. Farklı iki grup arasında anlamlı ilişki olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin anlamlılık düzeyi bağımsız grup t-test (independent samples t-test) ile ölçülmüştür. Grup sayısının ikiden fazla olduğu karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi (one way ANOVA) kullanılmıştır. Karşılaştırma sonucunda belirlenen farklılıkların hangi gruplar arasında ve ne düzeyde olduğunu tespit etmek için Scheffe ve LSD analizinden, temel değişkenler arasındaki etkileşimi tespit etmek için basit doğrusal regresyon analizinden ve aracı değişken rolünün tespiti için ise çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

1. SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK EĞİLİMLERİ GENEL PROFİLİ

Bu başlık altında, çalışmaya katılan bireylerin araştırmadaki temel değişkenler olan sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlığa ait ortalama puanları baz alınarak genel bir görünüm sunulmaktadır. Bu görünüm sunulurken, katılımcıların sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlığa dair genel durumunun nasıl olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Sözü edilen değişkenler ve alt boyutlarına ait genel ortalamalar Grafik-1'de sunulmaktadır.

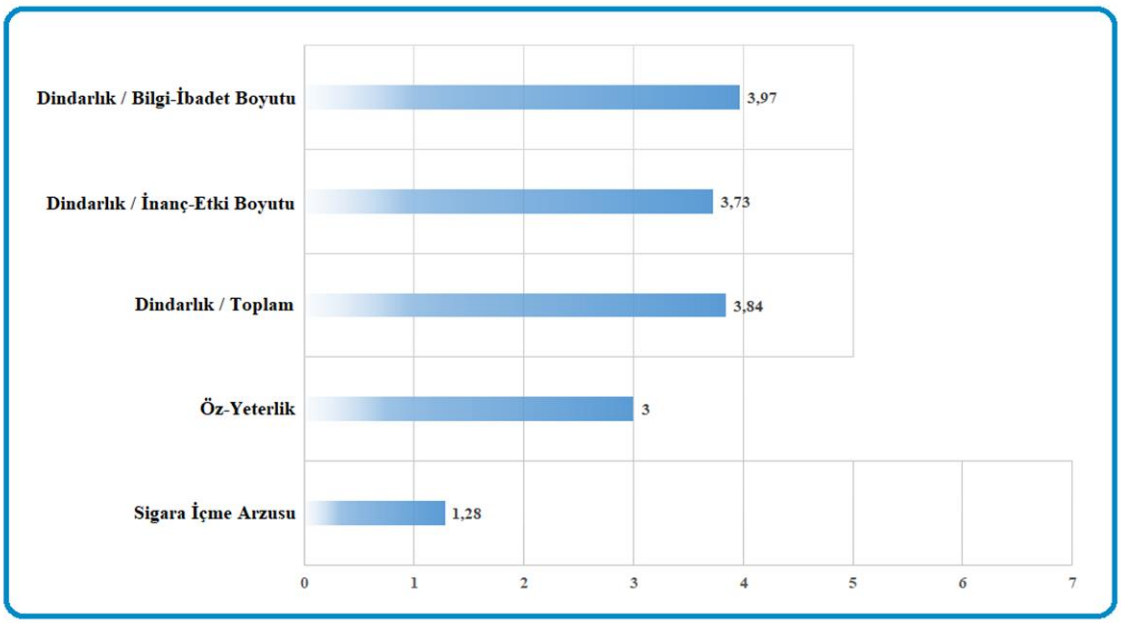

Grafik 1: *Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi Genel Profili*

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere katılımcıların dindarlık düzeylerinin ortalaması (M)=3,84 (ranj=1-5; SD=,651) olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların dindarlık ölçeğinin iki alt boyutundan bilgi-ibadet boyutuna ait ortalaması ise (M)=3,97; (SD=,671) ve inanç-etki boyutuna ait ortalaması (M)=3,73; (SD=835) olarak bulunmuştur. Dindarlık ölçeğinin madde içerikleri göz önünde bulundurulduğunda çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin dindarlıklarında, bilgi-ibadet boyutunu oluşturan 'beş vakit namaz, ramazan orucu, dua, Kur'an-ı Kerim okuma gibi dini davranışları yerine getirmeyi inanç-etki boyutunu oluşturan 'bireyin önemli karar anlarında ve ne giyeceği, ne yiyeceği, kiminle arkadaşlık kuracağı, hangi sosyal aktivitelere katılacağı

konularındaki dini inancının etkisi'ne kıyasla yaşamlarına daha çok yansıttıkları söylenebilir.

Grafik 1'de görüldüğü üzere çalışma grubundaki bireylerin genel öz-yeterlik ölçeğine ait ortalaması (M)=3; (ranj=1-4; SD=,540) olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların sigara içme arzusu ölçeğine ait ortalama puanları ise M=1,28; (ranj=1-7; SD=,770) olarak bulunmuştur.

2. SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK, DİNDARLIK VE SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER İLE İLGİLİ BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık düzeylerinin; cinsiyet, sınıf, anne ve baba eğitim durumu, anne-baba birliktelik durumu, aile türü, haftalık harçlık miktarı ve sigara içen yakınlar gibi sosyo-demografik özelliklerle ilişkisine dair bulguların analizine yer verilmektedir.

Bu bölümde, bağımsız değişken olan sosyo-demografik özelliklerin bağımlı değişkenler olan sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasında nasıl bir ilişki olduğunu araştırmak ve hipotezleri test etmek amaçlanmaktadır.

2.1. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgular

Bu başlık altında cinsiyet demografik değişkeninin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ile bir ilişkisinin olup olmadığının, varsa bu ilişkinin nasıl gerçekleştiğinin saptanması amaçlanmaktadır. Ana değişkenler ile cinsiyet faktörü ilişkisinin belirlenmesi için uygun analizler tablolar halinde ilgili bölüm başlıkları altında sunulmaktadır.

2.1.1. Sigara İçme Arzusu ve Cinsiyet

Araştırmanın bu kısmında cinsiyet bağımsız değişkeninin ergenlerin dindarlığı üzerinde farklılığa yol açıp açmadığı incelenmektedir. Bu doğrultuda iki değişken

arasında bağımsız grup t-test (independent samples t-test) analizi yapılarak sonuçlar tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 8: Sigara İçme Arzusu Bakımından Kızlar ve Erkekler Arasındaki Farklar (t-test)

	Cinsiyet	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Sigara İçme Arzusu	a) Kız	352	1,21	,60648	-2,346	**,019**
	b) Erkek	308	1,36	,91778		

Tablo-8'de verilen sigara içme arzusu ortalamaları incelendiğinde kız öğrencilerin ortalamasının (M=1,21) ve erkek öğrencilerin ortalamasının (M=1,36) olduğu görülmektedir. Erkek öğrencilere ait ortalamanın yüksekliği istatistiki açıdan anlamlı (p=0,019) bir fark oluşturmaktadır. Elde edilen bulgu, "cinsiyet ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır" ve "erkeklerin sigara içme arzusu kızlara göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezleri desteklemektedir.

Bu durum toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal öğrenmenin etkisi, karşılaşılan yaşam stresi ve bunlarla baş etme yöntemleri gibi çeşitli faktörlerdeki muhtemel farklılıklar ile yorumlanabilir.

Ulaşılan bu bulgular literatürdeki çok sayıda araştırmayla da örtüşmektedir. Örneğin Yıldız (2009), Omar (2019), Akça (2012), Akkuş ve arkadaşları (2016), Tunç & Kolburan (2019), Taylan & Genç (2017) ve Taştan (2019) araştırmalarında erkeklerin sigara içme oranının kızlara kıyasla daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Aksoy (2006) ise erkek öğrencilerin kızlara kıyasla bağımlılık yapıcı maddelere yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduklarını ve bu tip maddeleri kullanma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu bulgulamıştır.

2.1.2. Öz-Yeterlik ve Cinsiyet

Bu başlık altında cinsiyet bağımsız değişkeni ile araştırmanın ikinci ana değişkeni olan öz-yeterlik düzeyi arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu amaçla "erkek ve kızlar arasında öz yeterlik bakımından farklılık var mıdır?" sorusunu cevaplamak ve ilgili hipotezi test etmek amacıyla bağımsız grup t-test (independent samples t-test) analizi

yapılmış ve "kızların öz-yeterlik düzeyi erkeklere göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotez sınanmıştır. Ulaşılan bulgular aşağıda tablo şeklinde özetlenmiştir.

Tablo 9: Öz-Yeterlik Bakımından Kızlar ve Erkekler Arasındaki Farklar (t-test)

	Cinsiyet	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Öz-Yeterlik	a) Kız	352	2,98	,53924	-1,252	,211
	b) Erkek	308	3,03	,54122		

Tablo-9'da görüldüğü üzere kız öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması M=2,98 ve erkek öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması (M=3,03) olarak bulunmuştur. Erkek öğrencilerin öz-yeterlik ortalamalarının kızlara göre yüksek olmasına rağmen, kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (p=,211). Bu bulgular neticesinde öz-yeterlik ile cinsiyet arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiş ve aynı zamanda "kızların öz-yeterlik düzeyi erkeklere göre daha yüksektir" şeklindeki hipotez desteklenmemiştir.

Literatürdeki çalışmalar ergenlerde öz-yeterlik ile cinsiyet ilişkisine dair çok çeşitli bulgular sunmaktadır. Bazı çalışmalarda (bkz. Yılmaz ve arkadaşları 2012) kızlar erkeklere göre anlamlı şekilde daha yüksek öz-yeterlik ortalamalarına sahipken, erkeklerin öz-yeterlik ortalamalarının daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Binay & Yiğit, 2016; Aypay, 2010; Erdoğdu & Yüzbaş, 2018). Diğer önemli bir husus ise araştırmalar kızlar ve erkekler arasında öz-yeterlik çeşitlerine göre de farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Telef & Karaca (2011), kızların akademik ve sosyal öz-yeterliklerinin erkeklere kıyasla yüksek olduğunu tespit ederken diğer taraftan erkeklerin de kızlara kıyasla duygusal öz-yeterliklerinin daha yüksek olduğunu, bununla birlikte genel öz-yeterlikte farklılık oluşmadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde kızların akademik ve erkeklerin duygusal öz-yeterliklerinin diğer cinse göre daha yüksek olduğunu ortaya koyan başka çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Sert, 2017; Yiğit, 2020).

Çeşitlilik oluşturan bu bulguların yanında araştırmamızla benzer bulgulara ulaşılan ve öz-yeterliğin cinsiyete göre farklılaşmadığını ortaya koyan çalışmaların sayısı da oldukça fazladır (bkz. Saka, 2017; Alçay, 2015; Bilginer, 2020). Öz-yeterlik ve

cinsiyet ilişkisine dair bulguların farklılığı, öz-yeterlik konusunda cinsiyetten daha baskın olan faktörlerin varlığıyla ve günümüzde cinsiyetlere yaklaşım konusundaki tutumların dönüşmesiyle yorumlanabilir.

2.1.3. Dindarlık ve Cinsiyet

Bu başlık altında cinsiyet değişkeninin ergenlerin dindarlığında farklılığa yol açıp açmadığını tespit etmek amacıyla, iki değişken arasında bağımsız grup t-test (independent samples t-test) yapılarak analiz sonuçları aşağıdaki haliyle tablolaştırılmıştır.

Tablo 10: Dindarlık Bakımından Kızlar ve Erkekler Arasındaki Farklar (t-test)

Dindarlık (Boyutlar)	**Cinsiyet**	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Dindarlık (Genel)	a) Kız	352	3,84	,65412	,239	,812
	b) Erkek	308	3,83	,64909		
İnanç-Etki Boyutu	a) Kız	352	3,69	,82713	-1,457	,145
	b) Erkek	308	3,78	,84264		
Bilgi-İbadet Boyutu	a) Kız	352	4,04	,67443	2,801	**,005**
	b) Erkek	308	3,89	,65958		

Tablo-10'da verilen genel dindarlık ortalaması incelendiğinde kız öğrencilere ait ortalama (M=3,84) ve erkek öğrencilere ait ortalama ise (M=3,83)'ür. Dindarlık ortalamalarında kız öğrenciler lehine görünen küçük farkın, istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır (p=,812). Dindarlık ölçeğine ait alt boyutlar incelendiğinde inanç-etki boyutunda anlamlı bir fark bulunmazken (p=,145), bilgi-ibadet boyutunda anlamlı bir farklılık (p=,005) olduğu görülmektedir. Bu farklılık çalışma grubunu oluşturan kız öğrencilerin erkeklere göre namaz kılma, dua etme, oruç tutma ve Kur'an-ı Kerim okuma gibi dini davranışlara daha fazla yönelim gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular "kızların dindarlık eğilimi erkeklere göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi kısmen desteklemektedir.

Dindarlık konusunun araştırıldığı pek çok çalışmada dindarlık ve cinsiyet ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Bu araştırmalarda, bahsedilen ilişkiye dair farklı bulgulara ulaşılmıştır. Ergenlerde yapılan bazı araştırmaların incelenmesi sonucunda

kızların daha dindar bulunduğu araştırmalar da bulunmakla birlikte (Bkz. Gürsu, 2011; Çevik-Demir; 2013, Yılmaz-Çıtır, 2016), dindarlık ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin tespit edilmediği çok sayıda araştırma da (Bkz. Kavun, 2016; Öztürk, 2017; Sağır, 2019; Acat, 2019) mevcuttur. Bu araştırmada ulaşılan cinsiyet ve dindarlık ilişkisine dair bulguların literatürdeki bulgularla genel olarak benzeştiği söylenebilir.

2.2. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Sınıf İlişkisine Dair Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcı öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf düzeyi ile sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık değişkenleri arasında bir ilişki olup olmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda gerekli verileri elde etmek için ANOVA ve Scheffe analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları bahsedilen değişkenlerle ilgili başlıkların altında sunulmuştur. Araştırmaya bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nin 9, 10, 11 ve 12. sınıf öğrencileri dahil edilmiştir.

2.2.1. Sigara İçme Arzusu ve Sınıf

Araştırmanın bu başlığının altında da "ergenlerin sigara içme arzu okudukları sınıflara göre farlılık göstermekte midir?" sorusuna cevap bulmak ve "sigara içme arzusu ilerleyen sınıflarda artar" şeklinde ifade edilen hipotezi test etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla yapılan tek yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) bulguları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 11: Sigara İçme Arzusu Bakımından Sınıflar Arasındaki Farklar (ANOVA-Scheffe)

	Sınıflar	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Sigara İçme Arzusu	a) 9.sınıf	266	1,20	,53699	3,236	**,022**	**d-**a
	b) 10.sınıf	151	1,25	,76622			
	c) 11.sınıf	100	1,29	,77131			
	d) 12.sınıf	143	1,44	1,06823			

Tablo-11'deki verilere göre 9. sınıfta öğrenimine devam eden öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,20) ile tüm sınıflar arasındaki en düşük ortalama olarak

bulunmuştur. 9. sınıfı sırasıyla; 10.sınıf (M=1,25), 11.sınıf (M=1,29) ve 12.sınıf (M=1,44) takip etmektedir. 9.sınıftan 12. sınıfa kadar sigara içme arzusu ortalamalarının düzenli olarak yükseldiği görülmektedir. İstatistiki açıdan anlamlı farklılık ise 12 sınıf ile 9.sınıf düzeyleri arasında saptanmıştır (p=0,022). 12. sınıf öğrencilerinin sigara içme arzusu 9. sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Elde edilen bulgular, "sigara içme arzusu ilerleyen sınıflarda artar." hipotezini doğrulamaktadır.

Bu bulguları destekler mahiyette, üst sınıflarda sigara içme oranının yüksek olarak tespit edildiği birçok araştırma (Omar, 2019; İnal & Yıldız, 2006; Akkuş ve arkadaşları, 2016; Taştan, 2019) bulunmaktadır. Bu durum ileri sınıf düzeylerinde belirginleşen ergenlik dönemi özelliklerinden dolayı yaşla ilişkili olarak açıklanabilir. Yaş ilerledikçe lise öğrencilerinin karşılaştıkları yaşam streslerinin (sınav kaygısı ve karşı cinsle yaşanan sorunlar gibi) daha fazla oluşu bu sonuçlar üzerinde etkili olabilir. Bu düşünceyi destekleyen ve yaşın ilerlemesiyle sigara içme oranının arttığını ortaya koyan pek çok araştırma (Yıldız, 2009; Omar, 2019; Akça, 2012; Ayvaz, 2005; Keskinoğlu ve arkadaşları, 2006) da mevcuttur.

2.2.2. Öz-Yeterlik ve Sınıf

Bu başlık altında, araştırmanın esas değişkenlerinden öz-yeterliğin sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmektedir. "Öz-yeterlik düzeyi ilerleyen sınıflarda azalır" cümlesiyle ifade edilen hipotez sınanmaktadır. Bu amaçla yapılan analiz sonuçları aşağıda tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 12: Öz-Yeterlik Bakımından Sınıflar Arasındaki Farklar (ANOVA-Scheffe)

	Sınıflar	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Öz-Yeterlik	a) 9.sınıf	266	2,98	,56980	1,255	,289	-
	b) 10.sınıf	151	3,00	,54807			
	c) 11.sınıf	100	2,97	,53854			
	d) 12.sınıf	143	3,08	,47128			

Tablo-12'de görüldüğü üzere 9. sınıfta okuyan öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması (M=2,98) olarak bulunmuştur. 10. sınıfta okuyanların ortalaması (M=3,00); 11. sınıfta okuyanların ortalaması (M=2,97) ve 12. sınıfta okuyanların ortalaması

(M=3,08) olarak tespit edilmiştir. Öz-yeterlik ortalamalarının sınıf düzeyine göre bir dağılım göstermediği görülmektedir. Bununla birlikte iki değişken arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki de bulgulanmamıştır (p=,289). Bu bulgular, "öz-yeterlik düzeyi ilerleyen sınıflarda azalır" cümlesiyle ifade edilen hipotezi desteklememektedir.

Ergenlerin öz-yeterlikleri ile sınıf veya yaş değişkenleri arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalar birbirinden farklı bulgular sunmaktadır. Araştırmalar sınıfın yükselmesiyle öz-yeterliğin düştüğü bulgulayanlar ve sınıfla öz-yeterlik arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koyanlar olmak üzere iki grup olarak kümelenmektedir.

Örneğin Saka (2017), Telef & Karaca (2011) ve Yiğit (2020) daha küçük yaştaki ergenlerin öz-yeterliklerinin büyük yaştakilere göre daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Benzer şekilde Telef (2011) 6. sınıf öğrencilerinin, lise öğrencilerinin de dahil olduğu örneklemde diğer sınıftakilere göre en yüksek öz-yeterliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Ergenlerde yaşın ilerlemesiyle öz-yeterliğin düştüğünü gösteren bulgular çevresel koşullar, sınav gerginliklerinin artışı ve karşı cinsle olan ilişkilerde yaşanabilecek sorunlar gibi muhtemel durumlarla yorumlanmıştır (Saka, 2017). Bununla birlikte ileri sınıf düzeyindeki ergenlerin daha yüksek öz-yeterliğe sahip olduğunu gösteren nadir araştırmalar da vardır. Örneğin Yılmaz ve arkadaşları (2012), 8. sınıftaki öğrencilerin alt sınıftakilere göre öz-yeterliklerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Diğer taraftan araştırmamızdaki bulgularla örtüşen çok sayıda çalışma da mevcuttur. Örneğin Alçay (2015), Erdoğdu & Yüzbaş (2018) ve Aktürk & Aylaz (2013) araştırmalarında ergenlerin sınıf düzeyi ile öz-yeterlik arasında anlamlı ilişki tespit etmemişlerdir.

Araştırmamızdaki bu bulgu, öğrencilerin aynı okulda okuyan ve benzer sosyo-ekonomik çevreden gelen, benzer ebeveyn tutumlarıyla yaşayan öğrencilerin oluşturduğu bir çalışma grubu olmasıyla yorumlanabilir. Bu gibi unsurlar dolayısıyla gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilemediği, öz yeterlik hususunda benzer eğilimler görüldüğü söylenebilir.

2.2.3. Dindarlık ve Sınıf

Bu bölümde, araştırmaya katkı sunan "ortaöğretim öğrencilerinin dindarlık eğilimleri sınıf düzeyine göre farklılık göstermekte midir?" sorusuna cevap bulmak ve "dindarlık eğilimi ilerleyen sınıflarda azalır." şeklinde ifade edilen hipotezi test etmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan tek yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) sonuçları aşağıda tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 13: Dindarlık Bakımından Sınıflar Arasındaki Farklar (ANOVA-Scheffe)

	Sınıflar	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Dindarlık	a) 9.sınıf	266	3,83	,66584	3,111	**,026**	**c**-d
	b) 10.sınıf	151	3,84	,60135			
	c) 11.sınıf	100	3,99	,54364			
	d) 12.sınıf	143	3,84	,72501			

Tablo-13'e göre, 9. sınıfların dindarlık ortalaması (M=3,83); 10. sınıfların ortalaması (M=3,84); 11.sınıfların ortalaması (M=3,99) ve 12. sınıfların ortalaması (M=3,84) olarak bulunmuştur. Bu bulguya göre ortalamalar bakımından 9. ve 11. sınıflar arasındaki fark daha büyük görünse de istatistiki açıdan anlamlı farklılık 11. ve 12. sınıfların dindarlık eğilimleri arasında saptanmıştır (p=,026). Buna göre 11. sınıfta okuyan öğrencilerin dindarlık eğiliminin 12. sınıfta okuyanlara kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 12. sınıftaki öğrencilerin dindarlık düzeylerinin 11.sınıftakilere göre düşük bulunmuştur. Bu bulgu, "dindarlık eğilimi ilerleyen sınıflarda azalır" şeklinde ifade edilen hipotezi kısmen desteklemiştir.

Literatürde ergenlerle yapılan çalışmalarda sınıf veya yaş ile dindarlık düzeyi arasında bir ilişkinin tespit edilmediği çalışmalar bulunmaktadır (bkz. Gürsu, 2011; Atalay, 2005; Yaman, 2008). Ayrıca sınıf veya yaşın yükselmesiyle dindarlık düzeyinin yükseldiğini ortaya koyan bazı araştırmalar da (bkz. İncedal, 2019; Çevik-Demir, 2013; Yılmaz-Çıtır, 2016) bulunmakla birlikte, ergenlikte ilerleyen yaşla birlikte dindarlık düzeyinin düştüğünü ortaya koyan çok sayıda bulgu da mevcuttur (bkz. Kavun, 2016; Öztürk, 2017).

Bu araştırmada 11 ve 12. sınıf öğrencileri arasında bulunan anlamlı farklılık ise, liseden mezuniyetin yaklaştığı son sınıf yaşantılarıyla açıklanabilir. Üniversite sınavına hazırlığın yaşamın büyük bölümüne etki ettiği bu dönem, getirdiği yük ile dindarlığa olumsuz yönde etki edebilir. Bunun yanında farklı okullarda eğitimini sürdüren, farklı yaşam biçimleri ve dindarlık eğilimlerine sahip öğrencilerle dershane gibi ortamlarda etkileşim ve diğer taraftan yeni sosyal ortamlara katılımın bu bulgular üzerinde etkisi olabilir.

2.3. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Anne Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular

Araştırmanın bu kısmı, yetiştirilme şartları ve aile ortamı göz önünde bulundurularak "ebeveyn eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişkisi var mıdır?" sorusuna cevap bulmak amacıyla oluşturulan iki kısmın annenin eğitim durumuyla ilgili olan ilkidir. Bu kısımda annesinin eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında nasıl bir ilişki olduğunu tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla ana değişkenler ile anne eğitim durumu faktörü arasındaki ilişkisinin tespiti için yapılan analiz bulguları tablolar halinde ilgili başlıklar altında değerlendirilmektedir.

2.3.1. Sigara İçme Arzusu ve Anne Eğitim Durumu

Bu başlık altında "annesinin eğitim durumunun öğrencinin sigara içme arzusu ile bir ilişkisi var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu soruya cevap aranırken veri, analize uygun olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu doğrultuda annesinin eğitim durumunu 'okuryazar değil' olarak belirten öğrenciler (14 kişi) ve 'okuryazar' olarak belirtenler (19 kişi) annesinin ilkokulu bitirdiğini ifade edenlerle (307 kişi) birlikte, annesinin eğitim durumu 'ilkokul ve altı' olanlar şeklinde yeniden gruplandırılmıştır. Elde edilen veriler üzerinden anne eğitim durumu ve sigara içme arzusu değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılmıştır. Bulgular aşağıdaki tabloda görselleştirilmiştir.

Tablo 14: Anne Eğitim Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu (ANOVA-Scheffe)							
	Anne Eğitim Durumu	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Sigara İçme Arzusu	a) İlkokul ve altı	340	1,30	,79761	1,428	,233	-
	b) Ortaokul	170	1,20	,70666			
	c) Lise	124	1,36	,83566			
	d) Üniversite	26	1,14	,32394			

Tablo-14'te görüldüğü gibi annesinin eğitim durumu ilkokul ve altı olan öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,30) olarak bulunmuştur. Bu ortalamalar annesi ortaokul mezunu olanlarda (M=1,20); lise mezunu olanlarda (M=1,36) ve üniversite mezunu olanlarda (M=1,14) şeklinde tespit edilmiştir. Ortalamalar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık ise bulunmamıştır (p=,233). Bu bulgu, öğrencilerin sigara içme arzusu ile annelerinin eğitim durumu arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda "annesinin eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin sigara içme arzusu düşer" şeklinde ifade edilen hipotez de desteklenmemiştir.

Ergenlerin sigara kullanması ve madde kullanım riski ile annesinin eğitim durumu arasında bir ilişkinin saptanmadığı araştırmalar çoğunluktadır (bkz. Kasap, 2015; Omar, 2019). Bununla birlikte annenin eğitim durumunun yükselmesiyle sigara kullanım oranının düştüğünü ve sigaranın olumsuz yönlerinin algılanmasının daha yüksek düzeyde olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Taştan, 2019; Ayar ve arkadaşları, 2019). Bu araştırmalarda görülen bulgulardan hareketle, çocuk üzerinde çok boyutlu olarak önemli etkilere sahip olan annenin eğitim durumunun yükselmesiyle daha bilinçli yaklaşıma sahip olacağı ve bu yaklaşımın da sigara gibi bağımlılık yapıcı maddelere karşı koruyucu bir rol üstleneceği düşünülebilir.

2.3.2. Öz-Yeterlik ve Anne Eğitim Durumu

Bu başlık altında ise "annesinin eğitim durumu ile öğrencinin öz-yeterlik düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Anne eğitim durumu ve öz-yeterlik değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizleri yapılarak bulgular Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15: Anne Eğitim Durumuna Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (ANOVA-Scheffe)							
	Anne Eğitim Durumu	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Öz-Yeterlik	a) İlkokul ve altı	340	2,97	,51378	1,516	,209	-
	b) Ortaokul	170	3,03	,57172			
	c) Lise	124	3,03	,57195			
	d) Üniversite	26	3,16	,49634			

Tablo-15'te görüldüğü üzere annesinin eğitim durumu ilkokul ve altı olan öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması (M= 2,97) olarak bulunmuştur. Bunu sırasıyla annesinin mezuniyetini ortaokul (M=3,03); lise (M=3,03) ve üniversite (M=3,16) olarak belirten öğrencilerin ortalamaları takip etmektedir. Ortalamalar incelendiğinde annesinin eğitim durumunu ilkokul ve altı olarak ifade edenlerde öz-yeterlik ortalamasının en düşük düzeyde ve üniversite olarak belirtenlerde en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte aradaki bu farkın istatistiki açıdan anlamlı olmadığı saptanmıştır (p=,209). Bu bulguya göre annesinin eğitim durumu ile öğrencinin öz-yeterlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. "Annesinin eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin öz-yeterlik düzeyleri yükselir" cümlesiyle ifade edilen hipotez de doğrulanmamıştır.

Annenin eğitim durumu ile ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda bulgular çoğunlukla iki yönde dağılım göstermektedir. Bunların ilki anne eğitim durumunun yükselmesiyle ergenlerin öz-yeterliklerinin de yükseldiğini ortaya koyan bulgular, diğeri ise iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmeyen bulgulardır.

Aktürk & Aylaz (2013), annelerinin eğitim düzeyinin artmasıyla öğrencilerin öz-yeterliklerinin yükselmesi arasında bir ilişki olduğunu bulgulamış; Telef (2011) de benzer şekilde, annesi hiç eğitim almamış olan öğrencilerin öz-yeterlik düzeylerinin diğerlerine göre düşük olduğu bulgusuna ulaştırmıştır. Ayrıca yetişkin bireylerle yapılan bir araştırmada ise anne-baba eğitim düzeyinin yükselmesiyle amaçlı davranışlara başlama, bunları sürdürme, tamamlama ve engellere karşı mücadele hususlarında daha olumlu puanlar alındığı tespit edilmiştir (Koçoğlu, 2009).

Çalışmamızın bulgularıyla örtüşen şekilde annenin eğitim durumu ile öğrencilerin öz-yeterliklerinin ilişkisizliğinin tespit edildiği çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Coşkun, 2018; Erdoğdu & Yüzbaş 2018).

2.3.3. Dindarlık ve Anne Eğitim Durumu

Bu başlık altında "annesinin eğitim durumu ile öğrencinin dindarlık eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda anne eğitim durumu ve dindarlık değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılarak bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 16: Anne Eğitim Durumuna Göre Dindarlık Eğilimi (ANOVA-Scheffe)

	Anne Eğitim Durumu	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Dindarlık	a) İlkokul ve altı	340	3,83	,61875	1,081	,357	-
	b) Ortaokul	170	3,82	,68613			
	c) Lise	124	3,85	,69155			
	d) Üniversite	26	4,05	,63264			

Tablo-16'da görüldüğü üzere annesinin eğitim durumu ilkokul ve altı olan öğrencilerin dindarlık ortalaması (M=3,83) bulunmuştur. Annesi ortaokulu bitiren öğrencilerin dindarlık ortalaması (M=3,82) iken, lise mezunu olanların ortalaması (M=3,85) ve üniversite mezunu olanların ortalaması (M=4,05) olarak tespit edilmiştir. Bu bulguya göre annesi üniversite mezunu öğrencilere ait dindarlık ortalamalarının, annesinin eğitim durumu ilkokul ve altı olanlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Ortalamalarda görülen bu farka rağmen istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık ise saptanmamıştır (p=,357). Bu bulgu, öğrencilerin dindarlık eğiliminin annelerinin eğitim durumuna göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu bulgu, "annesinin eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin dindarlık eğilimi azalır" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklememiştir.

Bu araştırmada anne eğitim durumu ile ergenlerin dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki tespit edilmemiştir. Ancak iki değişken arasındaki ilişkiye dair farklı bulgulara ulaşılan araştırmalar da mevcuttur. Anne eğitim düzeyinin yükselmesiyle ergenlerin dindarlık düzeyinin de yükseldiğini bulgulayan bazı araştırmalar bulunmakla birlikte

(bkz. Öztürk, 2017), anne eğitim durumunun yükselmesiyle ergenlerin dindarlık düzeyi arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar daha çoğunluktadır (bkz. Kavun, 2016; Gürsu, 2011; Yaman, 2008; Çevik-Demir, 2013).

2.4. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Baba Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular

Araştırmanın bu kısmı, yetiştirilme şartları ve aile ortamı göz önünde bulundurularak "ebeveyn eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişkisi var mıdır?" sorusuna cevap bulmak amacıyla oluşturulan iki kısmın babanın eğitim durumu ile ilgili olan ikincisidir. Bu kısım babasının eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında nasıl bir ilişki olduğunu tespit etmek için hazırlanmıştır. Ana değişkenler ile baba eğitim durumu faktörü ilişkisinin tespiti için yapılan analiz bulguları tablolar halinde ilgili başlıklar altında değerlendirilmektedir.

2.4.1. Sigara İçme Arzusu ve Baba Eğitim Durumu

Bu başlık altında "babasının eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Sigara içme arzusu ile babanın eğitim durumu değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılarak bulgular Tablo-17'de sunulmuştur.

Tablo 17: Baba Eğitim Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu (ANOVA-Scheffe)

	Anne Eğitim Durumu	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Sigara İçme Arzusu	a) İlkokul	215	1,28	,80643	1,540	,203	-
	b) Ortaokul	184	1,33	,85582			
	c) Lise	194	1,19	,53904			
	d) Üniversite	67	1,39	,94628			

Tablo-17'ye göre babasının mezuniyet durumu ilkokul olan öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,28) olarak bulunmuştur. Bu ortalama babası ortaokul mezunu olanlarda (M=1,33); lise mezunu olanlarda (M=1,19) ve üniversite mezunu olanlarda (M=1,39) olarak tespit edilmiştir. Ortalamalar arasında düzenli bir seyir

görülmediği gibi, istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık da saptanmamıştır (p=,203). Bu bulgulara göre öğrencinin sigara içme arzusu ile babasının eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve "babasının eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin sigara içme arzusu düşer" şeklinde ifade edilen hipotezin desteklenmediği görülmektedir.

Baba eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme davranışı veya madde kullanma olasılığı arasında bir ilişki saptanmaması yönüyle bu bulguları destekleyen başka araştırmalar da bulunmaktadır (bkz. Kasap, 2015; Omar, 2019).

2.4.2. Öz-Yeterlik ve Baba Eğitim Durumu

Bu başlık altında "babasının eğitim durumu ile öğrencinin öz-yeterlik eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda sigara içme arzusu ile baba eğitim durumu değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılarak bulgular aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 18: Baba Eğitim Durumuna Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (ANOVA-Scheffe)

	Anne Eğitim Durumu	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Öz-Yeterlik	a) İlkokul	215	3,01	,54222	,201	,896	-
	b) Ortaokul	184	2,99	,55869			
	c) Lise	194	3,00	,53744			
	d) Üniversite	67	3,05	,49976			

Tablo-18 incelendiğinde babası ilkokul mezunu olan öğrencilerin öz-yeterlik ortalamasının (M=3,01) olarak bulunduğu görülmektedir. Bu ortalama babası ortaokul mezunu olanlarda (M=2,99); lise mezunu olanlarda (M=3,00) ve üniversite mezunu olanlarda (M=3,05) olarak tespit edilmiştir. Bu değerlerden öğrencilerin öz-yeterlik ortalamasının babalarının eğitim durumuna göre düzenli bir dağılım göstermediği anlaşılmaktadır. İki değişken arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık da bulgulanmamıştır (p=,896). Bu bulguya göre babasının eğitim durumu ile öğrencinin öz-yeterlik eğilimi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda "babasının eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin öz-yeterlik düzeyleri yükselir" şeklinde ifade edilen hipotez de doğrulanmamıştır.

Baba eğitim durumu ile ergenlerin öz-yeterlikleri arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar da anne eğitim durumu ve öz-yeterlik ilişkisinde olduğu gibi çoğunlukla iki yönde dağılım göstermektedir. Bunların ilki babanın eğitim durumunun yükselmesiyle ergenlerin öz-yeterliklerini yükselmesi ve ikincisi ise iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmamasıdır.

Telef (2011), Binay & Yiğit (2016) ve Bilginer (2020) babasının eğitim durumu yüksek olan (üniversite, yüksek lisans ve doktora düzeyi) öğrencilerin öz-yeterliklerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu bulgular eğitim düzeyi yüksek babanın olumlu bir rol model oluşturacağı ve çocuğunu çeşitli yönlerden destekleyerek öz-yeterlik gelişimine katkı sunmada daha etkili olacağı şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan araştırma bulgularımızla örtüşen şekilde baba eğitim durumu ile öğrencilerin öz-yeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki bulgulanmayan çok sayıda çalışma da mevcuttur (bkz. Coşkun, 2018; Aktürk & Aylaz, 2013; Erdoğdu & Yüzbaş; 2018).

2.4.3. Dindarlık ve Baba Eğitim Durumu

Baba eğitim durumu değişkeniyle ilgili üçüncü başlık altında ise "babasının eğitim durumu ile öğrencinin dindarlık eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla dindarlık ile baba eğitim durumu değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo19'da sunulmuştur.

Tablo 19: Baba Eğitim Durumuna Göre Dindarlık Eğilimi (ANOVA-Scheffe)

	Baba Eğitim Durumu	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Dindarlık	a) İlkokul	215	3,87	,64636	,492	,688	-
	b) Ortaokul	184	3,80	,62395			
	c) Lise	194	3,84	,65080			
	d) Üniversite	67	3,81	,74399			

Tablo-19'a göre babası ilkokul mezunu olan öğrencilerin dindarlık ortalaması (M=3,87)'dir. Bu ortalama babası ortaokul mezunu olanlarda (M=3,80); lise mezunu olanlarda (M=3,84) ve üniversite mezunu olanlarda (M=3,81) olarak bulunmuştur. Ortalamalar düzenli bir dağılım göstermediği gibi aralarında istatistiki açıdan anlamlı bir

farklılık da saptanmamıştır (p=,688). Bu bulgu, öğrencilerin dindarlık eğilimi ile babalarının eğitim durumu arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu bulgu, "babasının eğitim durumunun yükselmesiyle öğrencilerin dindarlık eğilimi azalır" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklememiştir.

Literatürde babanın eğitim durumuyla ergenlerin dindarlıkları arasındaki ilişkiye dair farklı bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Babanın eğitim durumunun yüksek oluşunun ergenlerde dindarlık düzeyinin düşüşüyle ilişkili bulunduğu (bkz. İncedal, 2019; Yaman, 2008), ayrıca babasının eğitim düzeyinin düşük olmasıyla ergenlerin dindarlık düzeyinin yüksek bulunduğu (bkz. Çevik-Demir, 2013) bazı araştırmalar mevcuttur. Bunun yanında baba eğitim durumunun yüksek oluşuyla dini bilgi ve duygu boyutlarında ergenlerin yüksek bir dindarlığa sahip oluşu arasında ilişki de bulgulanmıştır (bkz. Öztürk, 2017). Ancak baba eğitim durumu ile ergenlerin dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin tespit edilmemesi yönüyle bu araştırmayla örtüşen çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Kavun, 2016; Gürsu, 2011).

Sonuç olarak, birbirinden ayrı başlıklar altında hem anne hem de baba eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri arasında yapılan analiz bulgularına genel bir bakış yöneltildiğinde, anne ve babalarının eğitim durumu ile öğrencilerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

2.5. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Anne-Baba Birliktelik Durumu İlişkisine Dair Bulgular

Anne ve babanın birlikteliğiyle sağlıklı bir aile ortamında yetişmenin önemi göz önünde bulundurularak hazırlanan bu başlık altında, "anne-baba birliktelik durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişkisi var mıdır?" sorusuna cevap bulmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, anne-baba birliktelik durumu sorusuna "birlikte yaşıyorlar" cevabını veren öğrenciler (625 kişi) ilk grup; "ayrı yaşıyorlar."(31 kişi), "annem vefat etti."(1 kişi) ve "babam vefat etti."(13 kişi) yanıtlarını işaretleyenler "diğer" (toplam 45 kişi) başlığıyla ikinci grup olmak üzere iki ayrı grup altında toplanmıştır. İki grup arasında sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve

dindarlık değişkenleri açısından bir farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız grup t-test (independent samples t-test) analizi yapılmıştır. Ana değişkenler ile anne-baba birliktelik durumu faktörü ilişkisinin tespiti için yapılan analize ait bulgular tablolar halinde ilgili başlıklar altında değerlendirilmektedir.

2.5.1. Sigara İçme Arzusu ve Anne-Baba Birliktelik Durumu

Bu başlık altında" anne-baba birliktelik durumu ile öğrencilerin sigara içme arzusu arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla sigara içme arzusu ve anne-baba birliktelik durumu değişkenleri arasında bağımsız grup t-test analizi (independent samples t-test) yapılarak, bulgular Tablo-20'de görselleştirilmiştir.

Tablo 20: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu (t-test)

	Anne-Baba Birliktelik Durumu	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Sigara İçme Arzusu	a) Birlikte	615	1,26	,75166	-1,696	,096
	b) Diğer	45	1,51	,97194		

Tablo-20'de görüldüğü üzere ilk gruptaki, anne-babası "birlikte" yaşayan, öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,26) iken, "diğer" başlığı altında bir araya getirilen öğrencilerde bu ortalama (M=1,51)'dir. İki grup arasında ortalamalar açısından büyük bir farklılık görünse de, istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p=,096). Bu bulgu, anne-babanın birliktelik durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. İki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasıyla "anne ve babası birlikte olan ergenlerin sigara içme arzusu diğerlerine göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez de doğrulanmamıştır.

Literatürde çok sayıda araştırmada ise, bu araştırmadan farklı olarak parçalanmış ailelerde, ebeveynin boşanması veya birinin vefat etmiş olması halinde öğrencilerin madde kullanım riskinin arttığı ve sigara içme oranının yükseldiği bulunmuştur (bkz. Yıldız, 2009; Yavuz, 2018; Taylan & Genç, 2017; Taştan, 2019). Bu araştırmada anlamlı bir ilişki bulunmaması grup dağılımıyla ilgili olabileceği gibi, bu sonuç üzerinde anne-

baba birlikteliğinin yanında bu birlikteliğin niteliği ve aile yapısı gibi çeşitli faktörlerin de etkisi olabilir.

2.5.2. Öz-Yeterlik ve Anne-Baba Birliktelik Durumu

Bu başlık altında ise "anne-baba birliktelik durumu ile öğrencinin öz-yeterlik düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda sigara içme arzusu ve anne-baba birliktelik durumu değişkenleri arasında bağımsız grup t-test (independent samples t-test) analizi yapılmış ve bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 21: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (t-test)

	Anne-Baba Birliktelik Durumu	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Öz-Yeterlik	a) Birlikte	615	3,01	,53881	1,385	,167
	b) Diğer	45	2,90	,55657		

Yukarıda sunulan Tablo-21 incelendiğinde anne-babası birlikte yaşayan öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması (M=3,01) ve "diğer" başlığı altında bir araya getirilen öğrencilerin ortalaması (M=2,90) olarak bulunmuştur. Bu ortalamalar anne-babası birlikte yaşayanlar lehine görünse de iki grup arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (p=,167). Bu bulguya göre, anne-babanın birliktelik durumu ile öğrencinin öz-yeterlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu aynı zamanda "anne ve babası birlikte olan ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklememiştir.

Ergenlerin anne-baba birliktelik durumu ve öz-yeterlikleri arasındaki ilişkiyi ele çalışmalar ekseriyetle anne babası birlikte yaşayanların, ayrı yaşayanlara veya ebeveyninden birisi vefat etmiş olanlara diğer bir ifadeyle parçalanmış ailede yaşayanlara göre daha yüksek öz-yeterliğe sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Örneğin Aktürk & Aylaz (2013) parçalanmış aileye sahip olanların diğerlerine göre öz-yeterliklerinin anlamlı derecede düşük olduğunu tespit etmiştir. Benzer bir bulguya, Telef (2011) anne-babası birlikte yaşayan ergenlerin hem duygusal hem de genel öz-yeterliklerinin ayrı yaşayanlara göre daha yüksek olduğunu tespit ederek ulaşmıştır.

Yine benzer bir şekilde Erdoğdu & Yüzbaş (2018) ebeveyni birlikte olanların öz-yeterliklerinin diğerlerine göre yüksek olduğunu bulgulamıştır. Bu bulgular ergenlik döneminde öz-yeterlik için önemli bir unsur olan aile desteğine sahip olmanın olumlu katkısıyla yorumlanabilir. Çünkü anne babası ayrı yaşayanlar veya ebeveyninin birini kaybedenler bu desteğe diğerlerine göre daha az ulaşabilmekte veya bundan tamamen mahrum kalabilmektedir. Diğer taraftan bu bulguların farklı yaş gruplarındaki çalışmalarda değişkenlik gösterebileceği düşünülmektedir. Örneğin yetişkinlik dönemine dair bir araştırmada benzer sonuçların görülmemesi bu açıdan beklenebilir.

Araştırmamızdaki bulgularla örtüşen ve ailenin parçalanmış bir aile olmasıyla öz-yeterlik arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (bkz. Saka, 2017). Araştırmamızda anlamlı bir fark bulunmaması ise farklı değişkenlerin olası etkilerine bağlanabilir. Çünkü anne baba birliktelik durumunun yanında kardeş sayısı, doğum sırası, anne-baba ilişkisinin mahiyeti ve ailenin çekirdek aile mi geniş aile mi olduğu gibi faktörlerin de etkisi bulunabilir.

2.5.3. Dindarlık ve Anne-Baba Birliktelik Durumu

Anne-babanın birliktelik durumu ile araştırmanın üçüncü ana değişkeni olan dindarlık arasında bir ilişki olup olmadığı sorusuna ise bu başlık altına cevap aranmaktadır. Bu amaçla inanç-etki ve bilgi-ibadet alt boyutları da dahil olmak üzere dindarlık ve anne-baba birliktelik durumu faktörü arasında bağımsız değişken t-test (independent samples t-test) analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo-22'de bir araya getirilmiştir.

Tablo 22: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Dindarlık Eğilimi (t-test)

Dindarlık (Boyutlar)	**Anne-Baba Birliktelik Durumu**	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Dindarlık (Genel)	a) Birlikte	615	3,85	,65236	1,654	,099
	b) Diğer	45	3,68	,62329		
İnanç-Etki Boyutu	a) Birlikte	615	3,74	,83435	,612	,541
	b) Diğer	45	3,66	,85155		
Bilgi-İbadet Boyutu	a) Birlikte	615	3,99	,66706	2,668	**,008**
	b) Diğer	45	3,71	,67966		

Tablo-22'ye göre anne-babasının birlikte yaşadığını belirtenlerin dindarlık (genel) ortalaması (M=3,85) iken diğer seçeneklerden birini işaretleyenlerin ortalaması (M=3,68)'dir. Bu değerler, anne-babası birlikte yaşayanların genel dindarlık ortalamasının diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte aradaki bu farklılık istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır (p=,099).

Dindarlık ölçeğinin inanç-etki alt boyutuna ait ortalamalar incelendiğinde karşılaşılan değerler de anne-babası birlikte yaşayanların lehine görünmektedir. Nitekim anne-babası birlikte yaşayanların inanç-etki boyutuna ait ortalaması (M=3,74) iken; diğer başlığı altında yer alan öğrencilerin ortalaması (M=3,66)'dır. İnanç-etki boyutuna ait ortalamalarda anne-babası birlikte yaşayanlar lehine görülen bu farklılığa rağmen iki grup arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p=,541).

Dindarlık ölçeğinin ikinci alt boyutu olan bilgi-ibadet boyutuna ait ortalamalar incelendiğinde anne veya babasının vefat ettiğini ya da ayrı yaşadığını ifade edenlere kıyasla birlikte yaşadığını belirtenlerin aldıkları ortalama değerlerin daha yüksek olduğu görülmektedir. Anne babası birlikte yaşayanlarda bu alt boyuta ait ortalama değer (M=3,99) iken, bu değer bahsedilen diğer seçeneklerden birini işaretleyenlerde (M=3,71)'dir. Ortalamalarda anne-babası birlikte yaşayanlar lehine görülen bu farklılık istatistiki açıdan da anlamlı bulunmuştur (p=,008). Bilgi-ibadet alt boyutunda görülen bu anlamlı farklılık "anne ve babası birlikte olan ergenlerin dindarlık eğilimi diğerlerine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi kısmen desteklemektedir.

Bu bulguya göre anne-babası birlikte yaşayan öğrencilerin, anne veya babası vefat eden ya da ayrı yaşayan diğer öğrencilere kıyasla beş vakit namaz, ramazan orucu, dua ve ders dışında Kur'an-ı Kerim okuma gibi hususlara yaşamlarında daha fazla yer verdikleri söylenebilir. Farklılığın ibadetlerle ilgili boyutta tespit edilmesi anne ve babanın rol modelliği ile ilişkilendirilebilir. Zira namaz, oruç, dua, Kur'an-ı Kerim okuma gibi dini davranışlar daha ziyade bu yolla aktarılan davranışlardır. Anne ve babanın ayrı yaşaması veya birisinin vefat etmiş olması, bu dini davranışların yerine getirilmesine olumsuz yansıyabilir.

Sonuç olarak “anne-baba birliktelik durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişkisi var mıdır?” sorusuna cevap aranan bu başlık altında elde edilen ortalamaların diğerlerine kıyasla anne-babaları birlikte yaşayanlar lehine olduğu görülmüştür. Anne babaları birlikte yaşayanların diğer öğrencilere kıyasla sigara içme arzusu ortalamaları daha düşük, öz-yeterlik ve alt boyutlarıyla birlikte dindarlık ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte ortalamalarda görülen bu farklılıkların, yalnızca dindarlığın bilgi-ibadet boyutunda istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç kısmında yer alabilir.

2.6. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Aile Türü İlişkisine Dair Bulgular

Bu başlık altında incelenen aile türü değişkeni, anne-baba tutumları ve ebeveyn çocuk yetiştirme stillerinden (bkz. Baumrind, 1971; Maccoby & Martin, 1983) hareketle oluşturulmuştur. Demokratik bir aile ile çocukların davranışlarının gözlemlendiği ve destekleyici bir disiplinin bulunduğu, aynı zamanda sağlıklı iletişimin hakim olduğu aile kastedilmektedir. Otoriter aile ise kurallara koşulsuz uyumun beklendiği, sevginin sağlıklı biçimde gösterilmeyip cezalandırıcı bir disiplinin uygulandığı ve çocuğun kendini ifade edemediği aile türüdür. Müsamahakâr aile ebeveyn kontrolünün olmadığı ve çocuğa sınır koyulmayan serbest aileye, ihmalkar aile ise ilgisiz ve reddedici tutumun hakim olduğu ve çocuğa vakit ayrılmayan aileye işaret etmektedir (Kahyaoğlu, 2019, s. 86-87).

Aile türü bu araştırmanın konusu ile yakından ilişkisi bulunduğundan önemli bir konumdadır. Buradan hareketle araştırmada “aile türü ile öğrencilerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri arasında bir ilişki var mıdır?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla anket formunda öğrencilerden ailelerini en iyi tarif seçeneği demokratik (kurallar vardır ama baskı yapılmaz.), otoriter (sert ve kuralcıdır.), ihmalkâr (umursamaz ve ilgisizdir.) ve müsamahakâr (serbest ve izin vericidir.) seçenekleri arasından işaretlemeleri istenmiştir. Elde edilen verilerin frekansı incelenmiş ve ihmalkâr seçeneğinin oldukça az sayıda öğrenci (13 kişi) tarafından işaretlendiği belirlenmiştir. Öğrenci üzerindeki dikkat ve gözetimden yoksunluk hususunda ihmalkâr ve müsamahakâr seçeneklerinin birbirine yakınlığı, bunun yanında anket uygulaması

esnasında sözü edilen iki seçenek arasında bazı öğrencilerin seçim yapmakta zorlanması gibi durumlar göz önünde bulundurularak iki seçeneği işaretleyen öğrenciler tek grup altında toplanmıştır. Yapılan yeniden gruplandırma ile (1. demokratik, 2. otoriter, 3. ihmalkâr + müsamahakâr) veriler daha dengeli bir dağılıma sahip hale getirilmiştir. Son haliyle sözü edilen üç gruptan oluşan aile türü faktörü ile sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla sözü edilen değişkenler arasında ANOVA-Scheffe ve LSD analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlere ait bulgular ilgili başlıklar altında incelenmektedir.

2.6.1. Sigara İçme Arzusu ve Aile Türü

Araştırmanın bu kısmında "aile türü ile öğrencilerin sigara içme arzusu arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla sigara içme arzusu ve aile türü değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılmış ve bulgular aşağıdaki tabloda derlenmiştir.

Tablo 23: Aile Türüne Göre Sigara İçme Arzusu (ANOVA-Scheffe)

	Aile Türü	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Sigara İçme Arzusu	a)Demokratik	454	1,19	,58314	10,496	**,000**	**b**-a, **c**-a
	b)Otoriter	113	1,42	1,02252			
	c)İhmalkâr + Müsamahakâr	92	1,54	1,08824			
	d)Toplam	659	1,28	,77090			

Tablo-23'te görüldüğü üzere demokratik bir ailede yaşadığını belirten öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,19)'dur. Bu değer, diğer aile türlerine sahip olduğunu düşünen öğrencilere kıyasla en düşük sigara içme arzusu ortalamasıdır. Demokratik aile türüne sahip olanları sırasıyla otoriter (M=1,42) ve ihmalkâr ile müsamahakâr (M=1,54) bir aileye sahip olduğunu düşünenlerden oluşan grup takip etmektedir. Bu değerlere göre en yüksek sigara içme arzusu ortalaması, ailesini ihmalkâr ya da müsamahakâr olarak nitelendiren öğrencilerin birleşimiyle oluşan gruba aittir.

Ortalamalarda görülen farkların yanında istatistiki açıdan da oldukça anlamlı bir ilişki saptanmıştır (p=,000). Elde edilen bulgulara göre, otoriter bir aileye sahip olduğunu

düşünen öğrencilerin sigara içme arzusu, ailesini demokratik olarak tarif edenlere kıyasla anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (p=,016). Diğer anlamlı bir farklılığın da ihmalkâr ve müsamahakâr seçeneğini işaretleyenlerden oluşan grup ile demokratik aileye sahip öğrencilerin arasında olduğu tespit edilmiştir. Sözü edilen gruptaki öğrencilerin sigara içme arzusu ortalamasının, ailesini demokratik olarak tarif edenlere kıyasla oldukça anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir (p=,000). Bu bulgular diğer öğrencilerle karşılaştırıldığında demokratik bir aileye sahip olan öğrencilerin sigara içme arzusunun daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgulara göre "demokratik bir aileye sahip olanların sigara içme arzusu diğerlerine göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez desteklenmektedir.

Yapılan çok sayıda araştırmada da demokratik bir aileye sahip bireylerin diğerlerine kıyasla birçok açıdan daha başarılı oldukları ve bağımlılık eğilimlerinin daha düşük olduğu ortaya konmuştur. Örneğin Taştan (2019), ergen ile anne-baba arasında kurulan iyi ilişkilerin sigara kullanımını azalttığını, olumsuz ilişkilerin ise artırdığını bulgulamıştır. Aksoy (2016) ise lise öğrencilerinin, bağımlılık yapan maddelere yönelik olumsuz tutumları ile demokratik, otoriter ve koruyucu tipteki aileler arasında anlamlı ilişkiler bulgulamıştır. Bu araştırmaya göre anne babaların çocuklarına demokratik bir yaklaşımı benimsemesi ile öğrencilerin bağımlılık yapan maddelere karşı olumsuz bir tutum geliştirmesi arasında ilişki pozitif yönde, otoriter ve koruyucu stil ile negatif yönde ilişki tespit etmiştir.

Bu ve benzeri bulgular üzerinde, demokratik aileye sahip bireyler arasında daha sağlıklı bir iletişim ile sevgi ve saygı gibi değerlerin hakim olmasının, bunun yanında öğrencinin kendini ifade edebildiği, birey olarak varlığının önemsendiği ve gelişiminin teşvik edildiği ortamın olumlu etkisinin bulunabileceği söylenebilir.

2.6.2. Öz-Yeterlik ve Aile Türü

Bu başlık altında ise "aile türü ile öğrencilerin öz-yeterlik eğilimleri arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla öz-yeterlik ve aile türü değişkenleri arasında ANOVA-LSD analizi yapılarak bulgular Tablo-24'te sunulmuştur.

Tablo 24: Aile Türüne Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (ANOVA-LSD)							
	Aile Türü	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Öz-Yeterlik	a)Demokratik	454	3,04	,52666	3,442	**,033**	**a**-b, **a**-c
	b)Otoriter	113	2,93	,55441			
	c)İhmalkâr+ Müsamahakâr	92	2,92	,57729			
	d)Toplam	659	3,01	,54074			

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere demokratik bir ailede yaşadığını belirten öğrenciler en yüksek öz-yeterlik ortalamasına sahip olanlardır (M=3,04). Demokratik aileyi sırasıyla ailesini otoriter olarak nitelendiren öğrencilerin ortalaması (M=2,97) ve ihmalkar ile müsamahakar seçeneklerinin birleşimiyle oluşan gruptaki öğrencilerin ortalaması (M=2,92) takip etmektedir. Yapılan Post Hoc analizi sonucunda istatistiki açıdan da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p=,033). Elde edilen bulgulara göre, demokratik bir aileye sahip olduğunu ifade eden öğrencilerin öz-yeterlikleri, ailesini hem otoriter olarak görenlere (p=,042) hem de ihmalkar ve müsamahakar olarak gören öğrencilerin birleşimiyle oluşan gruba (p=,046) kıyasla anlamlı derecede yüksektir. Bu bulgulara göre "demokratik bir aileye sahip olanların öz-yeterlik düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotez desteklenmektedir.

Literatürde demokratik aileye sahip olan ergenlerin diğer aile türlerine sahip olanlara göre daha yüksek öz-yeterliğe sahip olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin Coşkun (2018) bu araştırmanın bulgularıyla örtüşen şekilde demokratik ve eşitlikçi bir ailede yaşayan ergenlerin diğerlerine göre yüksek öz-yeterliğe sahip olduğunu bulgulamıştır. Coşkun, bu farklılığı problem çözme ve fikir yürütme becerilerinin demokratik bir ailede daha fazla geliştirilmesi ve bu türden bir ailenin ergenlere daha sağlıklı bir sosyal destek sağlamasıyla yorumlamıştır. Uysal & Yılmaz-Bingöl'ün (2014) araştırmasına göre ise, ergenlerin madde kullanımının da dahil olduğu bazı konularda risk alma davranışı açısından en riskli grup baskıcı aileye sahip olanlardır. Bunu ilgisiz aileler takip ederken, riskin anlamlı derecede düşük olduğu grup ise demokratik bir ailede yaşayan ergenlerden oluşmaktadır.

Diğer taraftan bu bulgular farklı açılardan da yorumlanabilir. Demokratik bir aileye sahip olan ergenlerin öz-yeterliklerinin daha yüksek olduğu bulgusu, örneğin öz-yeterliği yüksek olan ergenlerin ailelerini daha demokratik olarak görmeye eğiliminin bulunmasından etkilenebilir. Bu açıdan yüksek öz-yeterlik aileyle ilgili daha olumlu bir bakış geliştirme üzerinde pay sahibi olabilir.

2.6.3. Dindarlık ve Aile Türü

Bu başlık altında aile türü ile araştırmanın üçüncü ana değişkeni olan dindarlık arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmektedir. Bu doğrultuda inanç-etki ve bilgi-ibadet alt boyutlarıyla birlikte dindarlık ve aile türü değişkenleri arasında ANOVA-Scheffe analizi yapılarak, analiz sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 25: Aile Türüne Göre Dindarlık Eğilimi (ANOVA-Scheffe)

Dindarlık (Boyutlar)	**Aile Türü**	***N***	***M***	***SD***	***F***	***p***	***Farklar***
Dindarlık (Genel)	a)Demokratik	454	3,90	,61876	7,507	**,001**	**a**-c
	b)Otoriter	113	3,74	,70034			
	c)İhmalkar + Müsamahakâr	92	3,64	,69741			
	d)Toplam	659	3,84	,65101			
İnanç-Etki Boyutu	a)Demokratik	454	3,79	,80038	4,921	**,008**	**a**-c
	b)Otoriter	113	3,70	,85987			
	c)İhmalkar + Müsamahakâr	92	3,49	,92984			
	d)Toplam	659	3,73	,83472			
Bilgi-İbadet Boyutu	a)Demokratik	454	4,04	,64120	8,158	**,000**	**a**-b, **a**-c
	b)Otoriter	113	3,80	,72504			
	c)İhmalkar + Müsamahakâr	92	3,82	,69627			
	d)Toplam	659	3,97	,67120			

Tablo-25'e göre ailesini demokratik olarak tarif eden öğrencilerin genel dindarlık ortalaması (M=3,90)'dır. Bu değerin peşinden sırasıyla otoriter bir aileye sahip olduğunu ifade eden öğrencilerin ortalaması (M=3,74) ve ailesini ihmalkâr ya da müsamahakâr olarak görenlerin birleşimiyle oluşan grubun ortalaması (M=3,66) gelmektedir. Ortalamalar karşılaştırıldığında ailesini demokratik olarak tarif edenlerin en yüksek dindarlık ortalamasına ve ailesini ihmalkâr veya müsamahakâr olarak tarif eden

öğrencilerin ise en düşük dindarlık ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Dindarlık ve aile türü değişkenleri arasında istatistiki açıdan da anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=,001). Farklar incelendiğinde ise demokratik aileye sahip öğrenciler ve ailesini ihmalkâr ya da müsamahakâr olarak tarif edenlerden oluşan grup arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir (p=,002). Bu bulguya göre ailesini demokratik olarak tarif edenlerin genel dindarlık eğilimlerinin, sözü edilen gruptakilere kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Dindarlığın inanç-etki alt boyutuna ait ortalamaların yüksekten düşüğe doğru sıralanması sonucunda genel dindarlık ortalamalarıyla aynı tablo ortaya çıkmaktadır. En yüksek ortalama ailesini demokratik olarak görenlerde (M=3,79) iken, bu değeri sırasıyla otoriter bir aileye sahip öğrencilerin ortalaması (M=3,70) ve ailesini ihmalkar veya müsamahakâr şeklinde tarif eden öğrencilerden oluşan grubun ortalaması (M=3,49) takip etmektedir. Dindarlığın inanç-etki boyutunda farklı aile türüne sahip öğrenciler arasındaki ortalama farklarıyla birlikte istatistiki açıdan da anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=,008).

Dindarlığın bilgi-ibadet alt boyutuna ait ortalamalar incelendiğinde en yüksek ortalama aynı şekilde ailesini demokratik olarak tarif eden öğrencilerde görülmektedir (M=4,04). Ailesini otoriter olarak tarif edenlerin inanç-etki boyutuna ait ortalaması (M=3,80) ve ihmalkar ve müsamahakâr olarak tarif edenlerden oluşan grubun ortalaması ise (M=3,82) olarak bulunmuştur. Bununla birlikte istatistiki açıdan da oldukça anlamlı farklılık saptanmıştır (p=,000). Elde edilen bulgulara göre, ailesini demokratik olarak tarif eden öğrencilerin bilgi-ibadet boyutuyla ilişkili olan dindarlık eğilimlerinin ailesini otoriter olarak nitelendirenlere (p=,004) ve ihmalkar ya da müsamahakâr olarak nitelendirenlerden oluşan gruba (p=,020) kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgudan hareketle demokratik bir ailede yaşayan öğrencilerin beş vakit namaz, ramazan orucu, dua ve Kur'an-ı Kerim okuma gibi hususları, diğer aile türlerinden birine sahip öğrencilere kıyasla daha fazla yaşamlarına yansıttıkları söylenebilir. Bu bulgulara göre "demokratik bir aileye sahip olanların dindarlık eğilimi diğerlerine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotez desteklenmektedir.

Anne-babanın genel tutumuyla ergenlerin dindarlığı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların bir kısmında bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı da bulgulanmıştır (bkz. Kavun, 2016; Öztürk, 2017).

Bu araştırmada demokratik bir aileye sahip olduğunu ifade eden öğrencilerin lehine görülen bulgular, aile içi iletişim ve ebeveyn-ergen ilişkisinin taşıdığı önemi göstermesi açısından önemlidir. Bu önem göz önünde bulundurularak ebeveyn becerilerinin geliştirilmesi, ebeveyn-çocuk iletişiminin ve aile içi bağların kuvvetlendirilmesi bir taraftan bağımlılıklara karşı koruyucu bir rol üstlenebilirken diğer taraftan çocuğun yaşam becerilini geliştirmeye katkı sunabilir.

2.7. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Haftalık Harçlık Miktarı İlişkisine Dair Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, ekonomik düzeyin pek çok konuyla irtibatının olduğu göz önünde bulundurularak öğrencilerin haftalık harçlık miktarı demografik değişkeninin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık değişkenleri ile ilişkisi incelenmektedir. Bu doğrultuda, sözü edilen değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan bağımsız grup t-test (independent samples t-test) analizine ait sonuçlar tablolar halinde ilgili başlıklar altında sunulmaktadır.

2.7.1. Sigara İçme Arzusu ve Haftalık Harçlık Miktarı

Bu başlık altında sigara içme arzusunun haftalık harçlık miktarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla öğrencilere açık uçlu olarak yöneltilen haftalık harçlık miktarı sorusuna verilen yanıtlar iki kategori altında yeniden gruplandırılmıştır. Gruplandırma yapılırken haftalık harçlık miktarı ortalaması olan (M=41,7) değerine yakınlığı sebebiyle 40 lira kesme noktası olarak belirlenmiştir. Buna göre ilk grup haftalık harçlık miktarı olarak 0 ile 40 lira aralığında bir değer ifade edenler öğrencilerden ve ikinci grup ise 40 lira üzeri bir miktar belirtenlerden oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Bu iki kategori ile sigara içme arzusu değişkeni arasında bağımsız grup t-test analizi yapılmış ve haftalık harçlık miktarının artmasıyla sigara içme arzusunun da artacağı ifade edilen "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda

alanlara göre sigara içme arzusu daha yüksektir" şeklindeki hipotez sınanmıştır. Elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 26: Haftalık Harçlık Miktarına Göre Sigara İçme Arzusu (t-test)						
	Haftalık Harçlık Miktarı Aralığı (TL)	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Sigara İçme Arzusu	c) 0-40	317	1,20	,56931	-2,146	**,033**
	d) 40 üzeri	241	1,34	,89351		

Haftalık harçlık miktarının sorulduğu soruya yanıt veren 558 öğrenciden 317'si 0-40 aralığında ve 241'i 40 lira üzeri bir miktar belirterek cevap vermiştir. İlk grup, (M=1,20) değeri ile sigara içme arzusu ortalaması daha düşük ve (M=1,34) değeri ile ikinci grup sigara içme arzusu ortalaması daha yüksek bulunan grup olmuştur. Ortalamalarda görülen bu farklılığın istatistiki açıdan da anlamlı olduğu saptanmıştır (p=,033). Bu verilere göre haftalık harçlık miktarı 40 lira üstü olan öğrencilerin sigara içme arzusu 0-40 lira aralığında bir miktarda harçlık alan öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Bu bulgu, "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre sigara içme arzusu daha yüksektir" şeklindeki hipotezi desteklemektedir.

Bu bulgu, ergenlerde sigara kullanımının alınan harçlık miktarıyla ilişkili olduğunu ve harçlık arttıkça sigara kullanma oranlarının arttığını ortaya koyan diğer bazı araştırmalara ait bulgularla örtüşmektedir (bkz. Ayvaz, 2005; Tunç & Kolburan, 2019). Bu bulgular yüksek miktarda harçlık alan ergenlerin belli bir maddi imkanı gerektiren sigaraya daha kolay ulaşmasına olanak sağladığı şeklinde yorumlanabilir.

2.7.2. Öz-Yeterlik ve Haftalık Harçlık Miktarı

Bu başlık altında araştırmanın temel değişkenlerinden olan öz-yeterlik ile öz-yeterliği destekleyici bir faktör olduğu öngörülen haftalık harçlık miktarı arasındaki ilişki incelenmektedir. "Yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre öz-yeterlik düzeyi daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi sınamak amacıyla yapılan bağımsız grup t-test analizi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 27: Haftalık Harçlık Miktarına Göre Öz-Yeterlik Eğilimi (t-test)						
	Haftalık Harçlık Miktarı Aralığı (TL)	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Öz-Yeterlik	a) 0-40	317	2,94	,54983	-3,407	**,001**
	b) 40 üzeri	241	3,10	,50875		

Tablo-27'de görüldüğü üzere haftalık harçlık miktarı 0-40 lira aralığındaki öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması (M=2,94) iken, bu ortalama 40 lira üzeri harçlık alan öğrencilerde (M=3,10) olarak bulunmuştur. Ortalamalarda görülen bu farklılık istatistiki açıdan da anlamlıdır (p=,001). Bu bulgu, haftalık harçlık miktarı 40 lira üzerinde olan öğrencilerin, 0-40 lira aralığında olanlara göre öz-yeterlik düzeylerinin anlamlı derecede yüksek olduğunu ortaya koymakta ve "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre öz-yeterlik düzeyi daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi desteklemektedir.

Bazı araştırmalarda öz-yeterlikle ailenin gelir durumu, algılanan sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerin öz-yeterlikle bir ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir (bkz. Coşkun, 2018; Alçay, 2015; Telef, 2011). Diğer taraftan bu araştırmada ulaşılan bu bulgunun, ekonomik gelişmişlik ve refah ile öz-yeterlik arasında olduğu düşünülen doğal bir ilişkiyi yansıttığı söylenebilir. Çünkü yüksek miktarda harçlık alan öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik açıdan daha ileri bir düzeyde olduğunu düşünülmektedir. Bu durumun da ergenlerin gelişimine olumlu etki eden pek çok imkana, bu açıdan imkanları kısıtlı olan diğerlerine kıyasla daha fazla ulaşabilmesine olanak tanımaktadır. Bu düşünceyi destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Erdoğdu & Yüzbaş (2018) yüksek gelir düzeyindekilerin daha düşük gelire sahip olanlara göre yüksek bir öz-yeterliğe sahip olduğunu, Aktürk & Aylaz (2013) ailenin gelir durumunun artmasıyla ergenlerin öz-yeterliklerini yükseldiğini ve Binay & Yiğit (2016) aile gelir durumunun iyi olması ergenlerin ihtiyaçlarını karşılama durumu ile yüksek öz-yeterlik arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

2.7.3. Dindarlık ve Haftalık Harçlık Miktarı

Bu başlık altında, araştırmanın temel değişkenlerinden dindarlık ile haftalık harçlık miktarı arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmektedir. Sözü edilen iki değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmek ve "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre dindarlık eğilimi daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotezi sınamak amacıyla bağımsız grup t-test analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo-16'da sunulmuştur.

Tablo 28: Haftalık Harçlık Miktarına Göre Dindarlık Eğilimi (t-test)

	Haftalık Harçlık Miktarı Aralığı (TL)	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Dindarlık	a) 0-40	317	3,96	,56197	4,791	**,000**
	b) 40 üzeri	241	3,70	,70579		

Tablo-28'de görüldüğü üzere haftalık harçlık miktarı 0-40 lira aralığındaki öğrencilerin dindarlık ortalaması (M=3,96) iken, bu ortalama 40 lira üzeri harçlık alan öğrencilerde (M=3,70) olarak bulunmuştur. Ortalamalarda görülen bu farklılık istatistiki açıdan da oldukça anlamlıdır (p=,000). Bu bulgu, haftalık harçlık miktarı 40 lira üzerinde olan öğrencilerin dindarlık düzeylerinin, 0-40 lira aralığındakilere göre anlamlı derecede düşük olduğunu ortaya koymakta ve "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre dindarlık eğilimi daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotezi desteklemektedir.

Ergenlerin harcama durumları veya ailelerinin maddi durumları ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiye dair çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular arasında öğrencinin harcama durumu ile dindarlık arasında (bkz. Sağır, 2019) ve öğrencinin ailesinin maddi durumu ile öğrencinin dindarlığı arasında (bkz. Gürsu, 2011; Acat, 2019; Yaman, 2008) anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada elde edilen bulgularla benzer olarak düşük gelir düzeyindeki ergenlerin daha dindar olduğunu gösteren bulgular da mevcuttur (bkz. Atalay, 2005; Yılmaz-Çıtır, 2016).

Bununla birlikte sözü edilen araştırmalarda çok düşük gelir düzeyinin dindarlık üzerinde olumsuz etkisinin olduğu da ortaya konmaktadır.

Genel olarak ekonomik açıdan rahatlama ile sekülerleşme eğiliminin arttığı ve dolayısıyla dindarlık eğiliminin ise gerilediği gözlemlenmektedir (Kurt, 2009, s. 18). Harçlık miktarının artmasıyla dindarlık eğiliminin düşüşü de bu bağlamda yorumlanabilir.

2.8. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik, Dindarlık ve Yakınların Sigara İçme-İçmeme Durumu Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Sosyal öğrenmenin önemi göz önünde bulundurularak hazırlanan bu kısımda "yakınların sigara içme-içmeme durumları ile ergenlerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla ergenler üzerinde etkisi daha fazla olan anne, baba, kardeş ve yakın arkadaş değerlendirmeye dahil edilmiş, diğer yakınlar araştırma dışında bırakılmıştır. Ayrı başlıklar altında sırasıyla annesi, babası, kardeşi (ağabey ve abla dahil) ve yakın arkadaşı sigara içen öğrencilerle sözü edilen yakınları sigara içmeyen öğrencilerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimlerinde anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla değişkenler arasında bağımsız grup t-test analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular ilgili başlıklar altında tablolar halinde sunulmaktadır.

2.8.1. Anne

Bu başlık altında, bireyin yetişmesinde önemli bir paya, hatta belki de en önemli paya, sahip yakını olarak "annenin sigara içme-içmeme durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla annenin sigara içme-içmeme durumu (evet-hayır) ile üç ana değişken arasında yapılan bağımsız grup t-test analiz sonuçları Tablo-29'da sunulmuştur.

Tablo 29: Annenin Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)						
	Annenin Sigara İçme-İçmeme Durumu	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Sigara İçme Arzusu	a) Hayır	568	1,23	,67236	-2,595	**,011**
	b) Evet	92	1,56	1,17823		
Öz-Yeterlik	c) Hayır	568	3,01	,54527	,633	,528
	d) Evet	92	2,97	,51094		
Dindarlık	e) Hayır	568	3,87	,65272	3,429	**,001**
	f) Evet	92	3,63	,60721		

Tablo-29'da görüldüğü üzere annesi sigara içmeyen öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,23) iken annesi sigara içenlerde bu ortalama (M=1,56)'dır. Ortalamalarda görülen bu farkın istatistiki açıdan da anlamlı olduğu saptanmıştır (p=011). Bu bulgu, annesi sigara içen öğrencilerin sigara içme arzusunun, annesi sigara içmeyen öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. "Annesi sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri annesi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmıştır.

"Annesinin sigara içme-içmeme durumunun öğrencinin öz-yeterlik düzeyi ile bir ilişkisi var mıdır?" sorusuna cevap bulmak amacıyla iki değişken arasında yapılan t-test analizi sonucunun yer aldığı bölüm incelendiğinde, annesi sigara içmeyen öğrencilerin öz-yeterlik ortalaması (M=2,97) iken, bu ortalamanın annesi sigara içen öğrencilerde (M=3,01) olduğu görülmektedir. Ortalamalarda annesi sigara içmeyen öğrenciler lehine küçük bir fark görünse de iki grup arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (p=,528). Bu bulgu, annenin sigara içme-içmeme durumu ile öğrencinin öz-yeterlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığının ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "annesi sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri annesi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmamıştır.

Dindarlık ortalamaları incelendiğinde ise annesi sigara içmeyen öğrencilerin ortalamasının (M=3,87) annesi sigara içen öğrencilerin ortalamasından (M=3,63) yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte iki grup arasında istatistiki açıdan da anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p=,001). Bu bulgu annesi sigara içmeyen öğrencilerin,

annesi sigara içen öğrencilere kıyasla dindarlık eğilimlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla "annesi sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi annesi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmıştır.

2.8.2. Baba

Bu başlık altında, bireyin yetişmesinde önemli bir konuma sahip olan "babanın sigara içme-içmeme durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla babanın sigara içme-içmeme durumu (evet-hayır) ile üç ana değişken arasında yapılan bağımsız grup t-test analiz sonuçları tablo halinde aşağıda görselleştirilmiştir.

Tablo 30: Babanın Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)

	Babanın Sigara İçme-İçmeme Durumu	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Sigara İçme Arzusu	a) Hayır	388	1,22	,59435	-2,132	**,034**
	b) Evet	272	1,36	,96291		
Öz-Yeterlik	c) Hayır	388	3,02	,55576	1,004	,316
	d) Evet	272	2,98	,51769		
Dindarlık	e) Hayır	388	3,92	,64525	3,849	**,000**
	f) Evet	272	3,72	,64364		

Tablo-30'a göre babası sigara içmeyen öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,22) iken, babası sigara içen öğrencilerde bu ortalama (M=1,36) olarak bulunmuştur. İki grup arasında istatistiki açıdan da anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır (p=,034). Bu bulgu, babası sigara içen öğrencilerin sigara içme arzusunun, babası sigara içmeyenlere kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "babası sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu babası sigara içmeyenlere göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmıştır.

Öz-yeterlik ortalamaları incelendiğinde babası sigara içmeyen öğrencilerin ortalamasının (M=3,02) ve babası sigara içenlerin ortalamasının (M=2,98) olduğu görülmektedir. Öz-yeterlik ortalamaları kıyaslandığında babası sigara içmeyenler lehine

küçük bir farklılık bulunsa da bu farklılık istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır (p=316). Bu bulgu, babası sigara içen öğrencilerle babası sigara içmeyen öğrenciler arasında öz-yeterlik açısından anlamlı bir farklılaşmanın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "babası sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri babası sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmamıştır.

Dindarlık ortalamaları incelendiğinde ise babası sigara içmeyen öğrencilerin ortalamasının (M=3,92) ve babası sigara içenlerin ortalamasının (M=3,72) olduğu görülmektedir. Dindarlık ortalamaları bakımından babası sigara içmeyenler lehine görülen farklılıkla birlikte, iki grup arasında istatistiki açıdan da oldukça anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=,000). Bu bulgu, babası sigara içmeyen öğrencilerin dindarlık eğilimlerinin babası sigara içenlere kıyasla oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "babası sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi babası sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmıştır.

2.8.3. Kardeş

Bu başlık altında, "kardeşin (ağabey ve abla ile birlikte) sigara içme-içmeme durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu amaçla kardeşin sigara içme-içmeme durumu (evet-hayır) ile üç ana değişken arasında yapılan bağımsız grup t-test analiz sonuçları Tablo-31'de bir araya getirilmiştir.

Tablo 31: Kardeşin Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)

	Kardeşin Sigara İçme-İçmeme Durumu	***N***	***M***	***SD***	**t**	***p***
Sigara İçme Arzusu	a) Hayır	571	1,23	,64728	-2,460	**,016**
	b) Evet	88	1,57	1,28136		
Öz-Yeterlik	c) Hayır	571	3,01	,54588	1,085	,278
	d) Evet	88	2,95	,50377		
Dindarlık	e) Hayır	571	3,87	,64379	2,812	**,005**
	f) Evet	88	3,66	,67342		

Tablo-31'de görüldüğü üzere sigara içen kardeşi bulunmayan öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,23) iken, sigara içen kardeşi bulunan öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,57) olarak bulunmuştur. Sigara içen kardeşi bulunan öğrencilerin, sigara içen kardeşi bulunmayanlara kıyasla sigara içme arzusu ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. İki grup arasında istatistiki açıdan da anlamlı farklılık saptanmıştır (p=,016). Bu bulgu, sigara içen kardeşe sahip olma ile sigara içme arzusu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuş ve "kardeşi sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu kardeşi sigara içmeyenlere göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi desteklemiştir.

Öz-yeterlik ortalamaları incelendiğinde sigara içen kardeşi bulunmayan öğrencilerin ortalamasının (M=3,01) ve sigara içen kardeşi bulunanların ortalamasının (M=2,95) olduğu görülmektedir. Öz-yeterlik ortalamaları kıyaslandığında sigara içen kardeşi bulunmayanların lehine küçük bir farklılık görülse de bu farklılığın istatistiki açıdan anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (p=,278). Bu bulgu, sigara içen kardeşi olan öğrencilerle sigara içen kardeşi olmayan öğrenciler arasında öz-yeterlik açısından anlamlı bir farklılaşmanın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda "kardeşi sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri kardeşi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez de desteklenmemiştir.

Dindarlık ortalamaları incelendiğinde ise sigara içen kardeşi bulunmayanların ortalamasının (M=3,87) ve sigara içen kardeşi bulunanların ortalamasının (M=3,66) olduğu görülmektedir. Dindarlık ortalamaları bakımından sigara içen kardeşi bulunmayanlar lehine görülen farklılıkla birlikte, iki grup arasında istatistiki açıdan da anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=,005). Bu bulgu, sigara içen kardeşi bulunmayan öğrencilerin dindarlık eğiliminin sigara içen kardeşi bulunanlara kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda "kardeşi sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi kardeşi sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklemiştir.

2.8.4. Yakın Arkadaş

Bu başlık altında, birey üzerinde önemli etkiye sahip olan "yakın arkadaşın içme-içmeme durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda yakın arkadaşın sigara içme-içmeme durumu (evet-hayır) ile üç ana değişken arasında yapılan bağımsız grup t-test analiz sonuçları tablo haline getirilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 32: Yakın Arkadaşın Sigara İçme-İçmeme Durumuna Göre Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi (t-test)

	Yakın Arkadaşın Sigara İçme-İçmeme Durumu	***N***	***M***	***SD***	***t***	***p***
Sigara İçme Arzusu	a) Hayır	590	1,18	,55209	-4,929	**,000**
	b) Evet	70	2,09	1,52433		
Öz-Yeterlik	a) Hayır	590	3,02	,53442	1,543	,123
	b) Evet	70	2,91	,58400		
Dindarlık	a) Hayır	590	3,86	,65369	2,184	**,029**
	b) Evet	70	3,68	,61208		

Tablo-32 incelendiğinde sigara içen yakın bir arkadaşı bulunmayan öğrencilerin sigara içme arzusu ortalaması (M=1,18) iken, yakın bir arkadaşı sigara içen öğrencilerde bu ortalama (M=2,09) olarak bulunmuştur. Sigara içen yakın arkadaşı bulunan öğrencilerin sigara içme arzusu ortalamasının, sigara içen yakın arkadaşı bulunmayanlardan oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İki grup arasında sigara içme arzusu bakımından istatistiki olarak da oldukça anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=,000). Bu bulgu, sigara içen yakın bir arkadaşı bulunan öğrencilerde, sigara içen yakın bir arkadaşı bulunmayanlara kıyasla sigara içme arzusunun anlamlı derecede yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu bulgu, "yakın arkadaşı sigara içen ergenlerin sigara içme arzusu yakın arkadaşı sigara içmeyenlere göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklemektedir.

Yakın arkadaşın sigara içme durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu arasında anne, baba ve kardeş gibi aile fertlerinin sigara içme durumundan daha anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yakın arkadaşın sahip olduğu bu etki ergenlerde akran etkisinin aileye göre daha yüksek oluşuyla açıklanabilir. Nitekim bağımlılıklar konusunda

hem risk oluşturma hem de koruyucu etki yapma potansiyeli olan etmenlerin yaşla değişiklik gösterdiği bildirilmektedir. Buna göre yaşı küçük olan çocuklar için ailede var olan riskli durumların etkisi daha fazlayken, ergenlerde ise madde kullanan akranlarla ilişki daha kuvvetli bir etki oluşturmaktadır (Dilbaz, 2012, s. 47; Başkurt, 2013; s.94).

Yapılan pek çok araştırma ergenlerin sigara içmeye ilişkin tutum ve davranışlarıyla anne, baba, kardeş ve yakın arkadaşın sigara içmesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin aile içinde sigara içen birinin bulunması ile ergenlerin sigara içme olasılığının ve sigara içme sıklığını yüksek oluşu arasında ilişkiler tespit edilmiştir (Yıldız, 2009; Yavuz, 2018; Akça, 2012; Keskinoğlu ve arkadaşları, 2006; Alkan, 2017; Tunç & Kolburan, 2019; Taştan, 2019).

Bununla birlikte pek çok araştırmada ergenlerin sigara içme davranışları üzerinde sigara içen arkadaş sayısı ve yakın arkadaşın sigara içmesi gibi durumların önemli belirleyiciler olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin Erdem ve arkadaşları (2006) madde kullanan arkadaşa sahip olmanın madde kullanma riskini 6 kat artırdığını ve Taştan (2019) ilk defa sigarayı yakın arkadaşıyla deneyenlerin oranının %61 olduğunu tespit ederken, diğer taraftan sigara içen arkadaşın sigarayla ilişkili olumlu algıya sahip olma ve daha fazla sigara içmeyle ilişkili olduğunu gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Yavuz, 2018; Kırcan, 2006; Akkuş ve arkadaşları, 2017; Taştan, 2019, vd.). Ayrıca araştırmalarda akran eğitimi sayesinde, ergenlerin sigarayı bırakmayı düşünme ve bunu deneme oranlarında yükseliş tespit edilmesi gibi (Bilgiç, 2013) bulgular, sigaradan korunma ve sigarayı bırakmada arkadaşların önemli destekleyici faktörler olabileceğini de göstermektedir.

Öz-yeterlik ortalamaları incelendiğinde, sigara içen yakın arkadaşı bulunmayan öğrencilerin ortalamasının (M=3,02) ve sigara içen yakın arkadaşı bulunanların ortalamasının (M=2,91) olduğu görülmektedir. Öz-yeterlik ortalamaları kıyaslandığında sigara içen yakın arkadaşı bulunmayanların lehine bir farklılık görülse de bu farklılığın istatistiki açıdan anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (p=,123). Bu bulgu, sigara içen arkadaşı olan öğrencilerle sigara içen yakın arkadaşı bulunmayan öğrenciler arasında öz-yeterlik açısından anlamlı bir farklılaşmanın görülmediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu aynı zamanda "yakın arkadaşı sigara içen ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri yakın arkadaşı

sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklememektedir.

Dindarlık ortalamaları incelendiğinde ise sigara içen yakın arkadaşı bulunmayanların ortalamasının (M=3,86) ve sigara içen yakın arkadaşı bulunanların ortalamasının (M=3,68) olduğu görülmektedir. Dindarlık ortalamaları bakımından sigara içen yakın arkadaşı bulunmayan öğrenciler lehine görülen farkla birlikte, iki grup arasında istatistiki açıdan da anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=,029). Bu bulgu, sigara içen yakın arkadaşı olmayan öğrencilerin dindarlık eğiliminin sigara içen yakın arkadaşı olanlara kıyasla daha yüksek bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "yakın arkadaşı sigara içen ergenlerin dindarlık eğilimi yakın arkadaşı sigara içmeyenlere göre daha düşüktür" şeklinde ifade edilen hipotez de desteklenmektedir.

"Yakınların sigara içme-içmeme durumları ile öğrencilerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna cevap aranan bu başlıklar altında elde edilen bulgular özetle; anne, baba, kardeş ve yakın arkadaşı sigara içen öğrencilerin içmeyenlere kıyasla sigara içme arzusunun daha yüksek ve dindarlık eğiliminin daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular aynı zamanda, sözü edilen yakınların sigara içme-içmeme durumu ile öğrencilerin öz-yeterlik eğilimi arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir.

3. SİGARA İÇME ARZUSU, ÖZ-YETERLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİNE DAİR BULGULAR

Bu başlık altında sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasındaki ilişkiler incelenmekte ve "sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasında nasıl bir ilişki vardır? sorusuna cevap aranmaktadır. Bu kısımdaki ilk başlık altında korelasyon analiziyle üç değişken arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Sonraki üç alt başlık altında ise basit doğrusal regresyon analizi kullanılarak sırasıyla öz-yeterliğin sigara içme arzusu, dindarlık eğiliminin sigara içme arzusu ve dindarlık eğiliminin öz-yeterlik üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Beşinci ve son alt başlık altında ise dindarlık eğilimi ve sigara içme arzusu arasında öz-yeterliğin aracı rolü, regresyon analizi yardımıyla

incelenmektedir. Elde edilen bulgulara ilişkin tablolar ilgili başlıklar altında sunulmakta ve değerlendirilmektedir.

3.1. Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık İlişkisi

Bu başlık altında sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişkiler değerlendirilmekte ve "Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasındaki ilişki nasıldır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Araştırmanın modeline uygun olarak üç değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için yararlanılan Pearson Korelasyon Değerlerine (Pearson Correlation Coefficients) ait bulgular aşağıdaki tabloda bir araya getirilmiştir.

Tablo 33: Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişkiler

	Değerler	Sigara İçme Arzusu	Öz-Yeterlik	Dindarlık (Genel)	İnanç-Etki Boyutu	Bilgi-İbadet Boyutu
Sigara İçme Arzusu	***r***	1	**-,142***	**-,141***	**-,116***	**-,127***
	p		,000	,000	,003	,001
	N	660	660	660	660	660
Öz-Yeterlik	***r***	**-,142***	1	**,246***	**,219***	**,196***
	p	,000		,000	,000	,000
	N	660	660	660	660	660
Dindarlık (Genel)	***r***	**-,141***	**,246***	1	**,911***	**,767***
	p	,000	,000		,000	,000
	N	660	660	660	660	660
İnanç-Etki Boyutu	***r***	**-,116***	**,219***	**,911***	1	**,434***
	p	,000	,000	,000		,000
	N	660	660	660	660	660
Bilgi-İbadet Boyutu	***r***	**-,127***	**,196***	**,767***	**,434***	1
	p	,001	,000	,000	,000	
	N	660	660	660	660	660

* *p*< ,01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo-33'te görüldüğü üzere sigara içme arzusu ile öz-yeterlik arasında negatif yönde ve istatistiki açıdan oldukça anlamlı bir ilişki bulunmaktadır *(r=-142; p=,000).* Bu bulgu, öz-yeterliğin yükselişine sigara içme arzusunun düşüşü eşlik ettiğini ortaya koymaktadır.

Aynı tablodaki bulgulara göre sigara içme arzusu ile öz-yeterlik arasındaki gibi negatif yönde ve istatistiki açıdan oldukça anlamlı bir ilişki de sigara içme arzusu ile dindarlık (genel) arasında tespit edilmiştir *(r=-,141; p=,000).* Aynı zamanda sigara içme

arzusu ile dindarlığın inanç-etki *(r=-,116; p=,003)* ve bilgi-ibadet *(r=-,127; p=,001)* alt boyutları arasında da negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgulara göre sigara içme arzusunun artmasıyla dindarlık eğilimi azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle dindarlık eğilimindeki yükselişle sigara içme arzusundaki düşüş birbiriyle ilişkilidir.

Yukarıdaki tabloda öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi ilişkine dair bulguların yer aldığı bölümler incelendiğinde ise iki değişken arasında pozitif yönde ve oldukça anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir *(r=,246; p=,000).* Yine öz-yeterlik ile dindarlığın inanç-etki *(r=,219; p=,000)* ve bilgi-ibadet *(r=,196; p=,000)* alt boyutları arasında da pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguya göre, dindarlık eğiliminin yükselmesiyle öz-yeterlik de yükselmekte ve dindarlık eğilimindeki düşüşle öz-yeterlikte de düşüş gerçekleşmektedir.

Ana değişkenler arasındaki anlamlı ilişkilere ek olarak dindarlık (genel) ile dindarlığın inanç-etki *(r=,911; p=,000)* ve bilgi-ibadet *(r=,767; p=,000)* alt boyutları arasında ve sözü edilen iki alt boyut arasında *(r=,434; p=,000)* pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu da görülmektedir.

Özetle sigara içme arzusu ile hem öz-yeterlik ve hem de dindarlık değişkenleri arasında negatif yönde; öz-yeterlik ile dindarlık arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

3.2. Öz-Yeterliğin Sigara İçme Arzusu Üzerindeki Etkisi

Bu başlık altında ise öz-yeterlik ile sigara içme arzusu arasındaki etkileşim incelenmekte ve "öz-yeterliğin sigara içme arzusu üzerinde nasıl bir etkisi vardır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bununla birlikte "yüksek öz-yeterlik düzeyinin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır." şeklinde ifade edilen hipotez sınanmaktadır. Bu doğrultuda gerekli ön koşulların sağlandığı kontrol edildikten sonra sigara içme arzusu bağımlı değişkeni ile öz-yeterlik bağımsız değişkeni arasında basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize ait bulgular aşağıdaki tabloda derlenmiştir.

Tablo 34: Öz-Yeterliğin Sigara İçme Arzusuna Etkisi					
R^2	$\Delta R2$	β	*t*	*F*	*p*
,020	**,019**	-,142	-3,672	13,482	**,000**
Bağımlı Değişken: Sigara İçme Arzusu					
Bağımsız Değişken: Öz-Yeterlik					
Basit Doğrusal Regresyon Analizi, Enter Metot					

Tablo-34'te görüldüğü üzere bulgular, öz-yeterlik değişkeninin sigara içme arzusu için anlamlı bir yordayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte öz-yeterlik tek başına, sigara içme arzusundaki değişimin yaklaşık % 2'sini *(ΔR^2=,019)* açıklamaktadır. Beta katsayısı dikkate alındığında ise öz-yeterlik ile sigara içme arzusu arasında olumsuz yönde bir etkileşimin olduğu görülmektedir *(β=-,142; p=,000).*

Bu bulgulara göre, öz-yeterlik düzeyinin yükselmesinin sigara içme arzusunun azalması yönünde bir katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle öz-yeterlik düzeyinin düşmesi, sigara içme arzusunun artması yönünde bir etkiye sahiptir. Açıklayıcılık yüzdesi yüksek olmamakla birlikte bu bulgular, "yüksek öz-yeterlik düzeyinin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır" şeklinde ifade edilen hipotezi desteklemektedir.

Bu bulgular sigara bağımlılığına karşı öz-yeterliğin koruyucu etkilere sahip olduğunu ortaya koyan ve bazılarına temel değişkenlerle ilgili araştırmalar başlığı altında yer verilen pek çok araştırmaya ait bulguları da desteklemektedir. Çünkü bu araştırmalar da göstermektedir ki öz-yeterlik sigaranın olumsuz yönlerini algılamada (Ayar ve arkadaşları, 2019), sigarayla ilgili olumlu beklentilere sahip olmamak konusunda (Boz, 2019), yüksek risk faktörlerine karşı koyabilmede (Chang ve arkadaşları, 2006; Golestan & Abdullah, 2015; Stacy ve arkadaşları, 1992), sigaradan kaçınma ve sigarayı reddedebilmede (Fagan ve arkadaşları, 2003; Dastgerdi & Eslami, 2018) ve sigarayı bırakmada yüksek motivasyona sahip olmada (Melizza ve arkadaşları, 2020) önemli katkılar sunmaktadır. Öz-yeterliğin bu ve benzeri olumlu etkileri ile sigara içme arzusu üzerindeki azaltıcı etkisi benzer sonuçlara işaret etmektedir.

3.3. Dindarlık Eğiliminin Sigara İçme Arzusu Üzerindeki Etkisi

Bu başlık altında dindarlık eğiliminin sigara içme arzusu üzerindeki etkisi incelenmekte ve "yüksek dindarlık eğiliminin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır" şeklinde ifade edilen hipotez sınanmaktadır. Bu doğrultuda sigara içme arzusu bağımlı değişkeni ile dindarlık bağımsız değişkeni arasında gerekli ön koşulların sağlandığı kontrol edildikten sonra basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize ait bulgular aşağıdaki tabloda bir araya getirilmiştir.

Tablo 35: Dindarlığın Sigara İçme Arzusuna Etkisi					
R^2	ΔR^2	β	*t*	*F*	*p*
,020	**,018**	-,141	-3,658	13,385	**,000**
Bağımlı Değişken: Sigara İçme Arzusu					
Bağımsız Değişken: Dindarlık					
Basit Doğrusal Regresyon Analizi, Enter Metot					

Yukarıdaki tabloda sunulan bulgular, dindarlık değişkeninin sigara içme arzusu için anlamlı bir yordayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dindarlık eğilimi tek başına, sigara içme arzusundaki değişimin yaklaşık % 2'sini *(ΔR^2=,018)* açıklamaktadır. Beta katsayısı göz önünde bulundurulduğunda ise dindarlık ile sigara içme arzusu arasında olumsuz yönde bir etkileşimin olduğu ortaya konmaktadır *(β=-,141; p=,000).*

Bu bulgulara göre, öz-yeterlik düzeyinin artması, sigara içme arzusunu azaltıcı yönde bir katkı sunmaktadır. Yüzdesi yüksek olmamakla birlikte bu bulgular, "yüksek dindarlık eğiliminin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır" şeklinde ifade edilen hipotezi desteklemektedir.

Bu bulgular, dindarlık başta olmak üzere çeşitli yönleriyle dinin sigara içme davranışı üzerindeki azaltıcı etkilerini ortaya koyan ve bazılarına temel değişkenlerle ilgili araştırmalar başlığı altında yer verilen araştırmaları da destekler niteliktedir. Din ve dindarlığın sigaraya başlamaya karşı koruyucu bir etken olduğunu (Nonnemaker ve arkadaşları, 2006), sigaraya başlamaya sebep olan yaşam streslerinin etkisini kırdığını (Wills ve arkadaşları, 2003), dua ve dini etkinliklerle sigara kullanımına karşı bireyi

desteklediğini (Alzyoud ve arkadaşları, 2015) ve sigara kullanımını azalttığını (Ford & Hill, 2012) ortaya koyan bulgular, dindarlığın sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğunu gösteren bu araştırmanın bulgularıyla desteklenmektedir.

3.4. Dindarlık Eğiliminin Öz-Yeterlik Üzerindeki Etkisi

Araştırmanın bu başlığının altında ise dindarlık eğiliminin öz-yeterlik üzerindeki etkisi incelenmekte ve "yüksek dindarlık eğiliminin öz-yeterlik düzeyi üzerinde artırıcı bir etkisi vardır" şeklinde ifade edilen bir hipotez kabul edilmektedir. Araştırmanın modeline uygun olarak iki değişken arasındaki etkileşimi belirlemek ve ilgili hipotezi test etmek için basit doğrusal regresyon analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analize ait bulgular tablo halinde aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 36: Dindarlığın Öz-Yeterliğe Etkisi					
R^2	ΔR^2	β	*t*	*F*	*p*
,060	**,059**	,246	6,500	42,255	**,000**
Bağımlı Değişken: Öz-Yeterlik					
Bağımsız Değişken: Dindarlık					
Basit Doğrusal Regresyon Analizi, Enter Metot					

Tablo-33'te görüldüğü üzere bulgular, dindarlık eğiliminin öz-yeterlik için anlamlı bir yordayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dindarlık eğilimi, öz-yeterlikteki değişimin %6'sını *(ΔR^2 =,059)* açıklamaktadır. Beta katsayısı dikkate alındığında ise dindarlık eğiliminin öz-yeterliğe olumlu yönde etki ettiği görülmektedir *(β=,246; p=,000).*

Elde edilen bulgular, dindarlık eğiliminin öz-yeterliği destekleyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu bulgular "yüksek dindarlık eğiliminin öz-yeterlik düzeyi üzerinde artırıcı bir etkisi vardır" şeklinde ifade edilen hipotezi de desteklemektedir.

Elde edilen bulgular, din ve öz-yeterlik ilişkisine dair bazıları temel değişkenlerle ilgili araştırmalar başlığı altında ele alınan pek çok araştırmayı da destekler niteliktedir. Dindarlığın hem genel öz-yeterlik hem de mental sağlık ve mutlulukla ilişkili olduğunu (Abdel-Khalek & Lester, 2017), birbiriyle pozitif ilişkisi bulunan dini tutum ve

öz-yeterliğin hayat memnuniyetini yordadığını (Bigdeloo & Bozorgi, 2016), dindarlık ve dini değer yöneliminin öz-yeterlik üzerinde olumlu etkisinin bulunduğunu (Anjaswarni ve arkadaşları, 2019; Ntamu & Bekomson, 2019) ortaya koyan ve benzer bulgulara ulaşılan diğer çalışmalar dinin öz-yeterlik üzerindeki olumlu katkısına işaret etmektedir.

Üç ana değişkenin birbiriyle etkileşiminin incelendiği basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına ait bulgular özetle; hem öz-yeterliğin hem de dindarlık eğiliminin sigara içme arzusunu azaltıcı bir etkisinin olduğunu, bunun yanında dindarlık eğiliminin de öz-yeterliği destekleyici bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

3.5. Sigara İçme Arzusu ve Dindarlık Arasındaki İlişkide Öz-Yeterliğin Aracı Rolü

Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasındaki ilişki ve etkileşimin değerlendirilmesinin ardından bu başlık altında, sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkide öz-yeterlik değişkeninin rolü araştırılmaktadır. Bir başka ifadeyle "dindarlık (bağımsız değişken) ile sigara içme arzusu (bağımlı değişken) ilişkisinde öz-yeterlik aracı değişken midir?" sorusuna cevap aranmaktadır.

Öz-yeterliğin sözü edilen aracı rolü araştırılırken Baron & Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık analizinden faydalanılacaktır. Ayten & Yıldız'ın (2016) aktardığına göre bu analizin gerçekleştirilmesi için üç ön koşul bulunmaktadır. Bu ön koşulların birincisine göre bağımsız değişken (dindarlık) aracı değişken (öz-yeterlik) üzerinde etkili olmalıdır. İkincisine göre bağımsız değişken (dindarlık) bağımlı değişken (sigara içme arzusu) üzerinde etkili olmalıdır. Üçüncü olarak ise aracı değişken (öz-yeterlik) bağımlı değişken (sigara içme arzusu) üzerinde etkili olmalıdır.

Önceki üç başlık altında yapılan basit doğrusal regresyon analizi bulguları sözü edilen üç şartın sağlandığını göstermektedir. Nitekim Tablo-35'teki bulgulara göre dindarlığın öz-yeterlik üzerinde olumlu (artırıcı) bir etkisinin olduğu ortaya konmakta ve böylece ilk şart sağlanmaktadır. Tablo-34'te sunulan bulgular ise dindarlığın sigara içme arzusu üzerinde olumsuz yönde (azaltıcı) anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymakta ve böylece ikinci şart sağlanmaktadır. Tablo-33'teki bulgulara göre ise öz-yeterliğin sigara içme arzusu üzerinde olumsuz yönde (azaltıcı) bir etkisinin olduğu ortaya konmakta ve

böylece üçüncü şart sağlanmaktadır. Burada ele alınan üç aşamayı gösteren regresyon analizi bulguları ise aşağıdaki şekilde özetlenmektedir.

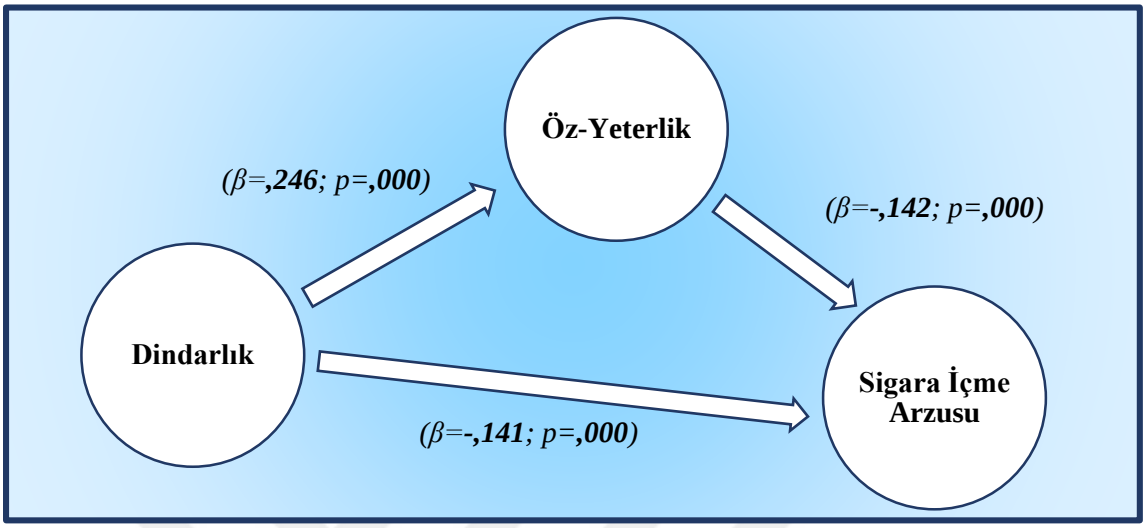

***Şekil 2**: Sigara İçme Arzusu, Öz-Yeterlik ve Dindarlık Eğilimi Arasındaki Etkileşim*

Yukarıdaki şekilde özetlenen bulgulardan hareketle, sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkide öz-yeterliğin aracı rolü olup olmadığından bahsedilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sigara içme arzusu ile dindarlık ilişkisinde öz-yeterliğin aracı rolü olup olmadığını tespit etmek için son olarak, bağımsız değişken (dindarlık) ile aracı değişken (öz-yeterlik) birlikte regresyon modeline dahil edildiğinde dindarlığın etkisi ya tamamen anlamsız hale gelmeli ya da dindarlığın sigara içme arzusu üzerindeki etkisi azalmalıdır. İlk durumun gerçekleşmesi halinde sigara içme arzusu ile dindarlık ilişkisinde öz-yeterliğin tam aracı değişken olduğu kabul edilirken, ikinci durumda ise öz-yeterliğin kısmi aracılığından söz edilir.

Bahsedilen aracı rolün tespit edilmesi için ilgili değişkenlerle çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına dair bulgular aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 37: Sigara İçme Arzusu ile Dindarlık Arasındaki İlişkide Öz-Yeterliğin Rolü						
	Bağımsız Değişkenler	***β***	***p***	***t***	***R^2(p)***	***ΔR^2 (p)***
1.Model	**Dindarlık**	-,141	**,000**	-3,65	,020 (,000)	**,018 (,000)**
2.Model	**Dindarlık**	-,113	**,004**	-2,85		
	Öz-Yeterlik	-,114	**,004**	-2,87	,032 (,004)	**,029 (,004)**
Bağımlı Değişken: Sigara İçme Arzusu						
Bağımsız Değişken: Dindarlık ve Öz-Yeterlik						
Çoklu Regresyon Analizi						

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü ve ilgili başlık altında da ele alındığı üzere dindarlık tek başına sigara içme arzusundaki değişimin yaklaşık olarak %2'sini (*ΔR^2=,018;* p=,000) açıklamaktadır. Ayrıca bu bulgulara göre dindarlık ilk modelde tek değişken olarak sigara içme arzusu üzerinde etkiliyken *(β=-,141; p=,000),* ikinci modelde öz-yeterlik modele dahil edildiğinde de sigara içme arzusu üzerindeki etkisini korumuştur. Ancak öz-yeterliğin etkisinin (*β=-,114; p=,004)* dahil edildiği ikinci modelde dindarlığın bu etkisi kısmi olarak azalmıştır (*β=-,113; p=,004*). Dindarlık ve öz-yeterlik değişkenlerinin birlikte yer aldığı ikinci model ise sigara içme arzusundaki değişimin yaklaşık %3'ünü *(ΔR^2=,029; p=,000)* açıklamaktadır.

Bu bulgular öz-yeterliğin sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkisine kısmi olarak aracılık ettiğini ortaya koymakta ve "öz-yeterliğin, dindarlık ve sigara içme arzusu arasındaki ilişkide aracı rolü vardır" şeklinde ifade edilen hipotezi desteklemektedir.

Ayrıca bu bulgular, literatürde yakın konuların ele alındığı ve temel değişkenlerle ilgili araştırmalar başlığı altında incelenen oldukça az sayıdaki araştırmayla da örtüşmektedir. Bunlardan birinde Nasim ve arkadaşları (2006), reddetme öz-yeterliğinin, özel dindarlık ve tütün kullanımı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini; diğerinde ise Kaboli & Kiani (2017) sosyal destek ve öz-yeterliğin dini yönelim ve bağımlılık potansiyeli arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini tespit etmiştir. Bu araştırmada ise genel öz-yeterliğin, sigara içme arzusu ve dindarlık arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulgulanmıştır.

Öz-yeterliğin sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkide sahip olduğu bu aracı rolü aşağıdaki şekilde özet halinde sunulmaktadır.

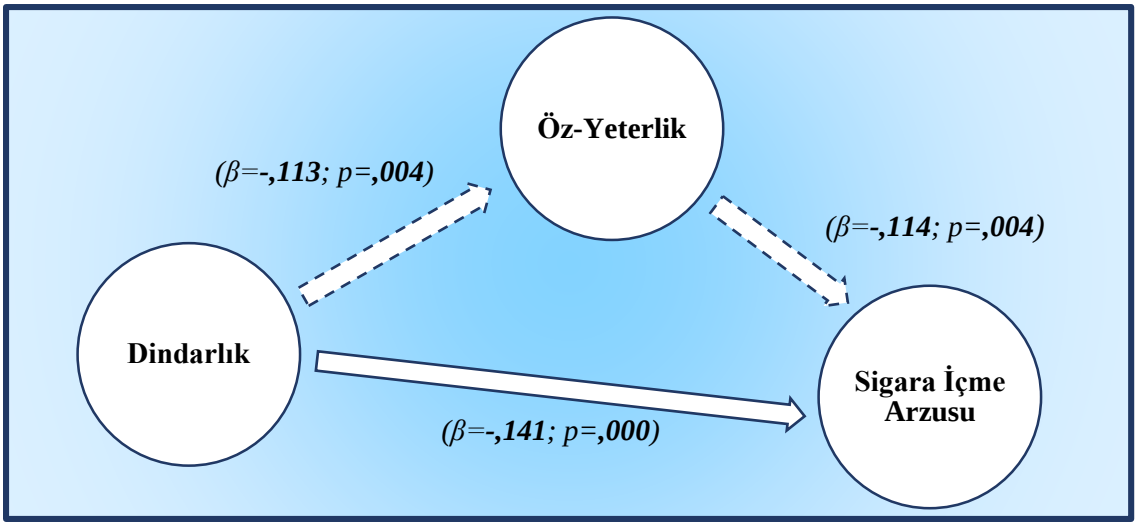

***Şekil 3**: Sigara İçme Arzusu ile Dindarlık İlişkisinde Öz-Yeterliğin Aracı Rolü*

Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisine dair bulguların değerlendirildiği araştırmanın son kısmında özetle; ilk olarak korelasyon analiziyle sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Daha sonra bu değişkenler arasındaki etkileşimi görmek amacıyla yararlanılan regresyon analizleriyle dindarlığın bir taraftan öz-yeterlik üzerinde pozitif yönde anlamlı bir destekleyici etkiye, diğer taraftan sigara içme arzusunu azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Bunun yanında öz-yeterliğin de sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Son adımda ise iki model üzerinden yapılan çoklu regresyon analizine ait bulgularla, dindarlık ile sigara içme arzusu arasındaki ilişkide öz-yeterliğin aracı değişken rolü üstlendiği tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada ergenlik dönemindeki lise öğrencilerinde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasındaki ilişki ve etkileşim incelenmiştir. Bunun yanında ergenlerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimlerinde cinsiyet, sınıf, annenin ve babanın eğitim durumu, anne-baba birliktelik durumu, ailenin türü, haftalık harçlık miktarı, sigara içen yakınlar gibi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modeline uygun olarak anket tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Anket formunda kişisel bilgi formu, sigara içme arzusu ölçeği, öz-yeterlik ölçeği ve kısa dindarlık ölçeğine yer verilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ili Ümraniye ilçesindeki bir Anadolu imam hatip lisesinde öğrenimine devam eden 308 erkek ve 352 kız olmak üzere 660 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır. Farklı değişkenler göz önünde bulundurulduğunda araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunu 9.sınıfta okuyan (266 kişi), eğitim durumu ilkokul düzeyinde olan anne (307) ve babaya (209) sahip, ebeveyni birlikte yaşayan (615 kişi), ailesini demokratik bir aile olarak tarif eden (454 kişi), haftalık 0-40 lira aralığında harçlık alan (317 kişi) ve babası sigara içen (272 kişi) öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin sigara içme arzusu düzeyi M=1,28/7 ortalamanın oldukça altındayken, öz-yeterlik M=3/4 ve dindarlık eğilimleri 3,84/5 ortalamanın üzerinde bulunmuştur.

Araştırmada "cinsiyet, sınıf, annenin ve babanın eğitim durumu, anne-baba birliktelik durumu, ailenin türü, haftalık harçlık miktarı, sigara içen yakınlar gibi sosyo-demografik değişkenlerle ergenlerin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri arasında nasıl bir ilişki vardır?" ve "sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır?" sorularına yanıt aranmıştır. Araştırma modeline uygun analizlerden yararlanılarak önce sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri ile sosyo-demografik değişkenlerle ilişki, daha sonra ise bu temel değişkenlerin birbiriyle ilişki ve etkileşimi incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

İlk olarak cinsiyet ile üç temel değişkenin ilişkisi incelenmiş, öz-yeterlik ile dindarlık (genel) ve dindarlığın inanç-etki alt boyutunda cinsiyete göre anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (bkz. Tablo-9 ve Tablo-10). Cinsiyet ile sigara içme arzusu ve dindarlığın

bilgi-ibadet alt boyutunda ise anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Erkeklerin sigara içme arzusunun kızlara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo-8). Dindarlığın bilgi-ibadet boyutuna ait tutum ve davranışlarda ise kızlar daha yüksek puan almıştır (bkz. Tablo-10). Bulgular "erkeklerin sigara içme arzusu kızlara göre daha yüksektir" hipotezini doğrulamış ve "kızların dindarlık eğilimi erkeklere göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotez ise bilgi-ibadet boyutu göz önünde bulundurulduğunda kısmen desteklemiştir.

Öğrencilerin öğrenimini sürdürdüğü sınıf düzeyi ile öz-yeterlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış, ancak sigara içme arzusu ve dindarlık ile arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. 12.sınıfta öğrenimine devam eden öğrencilerin sigara içme arzusu, 9.sınıf düzeyinde olanlara kıyasla anlamlı derecede yüksek bulgulanmıştır (bkz. Tablo-11). 11. sınıfta okuyan öğrencilerin ise dindarlık eğilimleri, 12.sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek olarak bulunmuştur (bkz. Tablo-13). Bu bulgular, "sigara içme arzusu ilerleyen sınıflarda artar." ve "dindarlık eğilimi ilerleyen sınıflarda azalır" şeklinde ifade edilen hipotezleri doğrulamıştır.

Anne ve babanın eğitim durumu ile öğrencinin sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Anne-babası birlikte yaşayan öğrencilerin ayrı yaşayanlara ve ebeveyninden birisi vefat edenlere kıyasla dindarlığın bilgi-ibadet boyutuna ait eğilimleri daha yüksek (bkz. Tablo-22) iken, sigara içme arzusu ve öz-yeterlikte iki grup arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Aile türüyle ilgili bulgular değerlendirildiğinde ise sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ile aile türü arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İlki ailesini otoriter olarak tarif edenler ve ikincisi müsamahakar ya da ihmalkar bir aileye sahip olduğunu düşünenler olmak üzere iki grubun sigara içme arzusu demokratik bir ailesi olduğunu düşünenlere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (bkz. Tablo-23). Demokratik bir ailesi olduğunu düşünenlerin öz-yeterlik düzeyi de sözü edilen iki gruba da kıyasla anlamlı derecede yüksek olarak tespit edilmiştir (bkz. Tablo-24). Demokratik bir aileye sahip olduğunu düşünenlerin dindarlık eğilimlerinin ikinci gruba göre anlamlı

derecede yüksek olduğu bulgulanmıştır (bkz. Tablo-25). Dindarlığın bilgi ibadet boyutuna ait dini davranışlara da ailesini demokratik olarak tarif edenler otoriter olarak görenlere kıyasla daha eğilimlidir (bkz. Tablo-25). Bu bulgular "demokratik bir aileye sahip olanların sigara içme arzusu diğerlerine göre daha düşüktür", "demokratik bir aileye sahip olanların öz-yeterlik düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir" ve "demokratik bir aileye sahip olanların dindarlık eğilimi diğerlerine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezleri doğrulamıştır.

Haftalık harçlık miktarı değişkeniyle ilgili bulgular incelendiğinde haftalık harçlık miktarı ile üç değişken arasında da anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Haftalık harçlık miktarı 0-40 lira aralığındaki öğrencilerin, 40 lira üzerinde harçlık alanlara kıyasla sigara içme arzusunun gösteren ortalama puanları anlamlı derecede düşük (bkz. Tablo-26), öz-yeterlik (Tablo-27) ve dindarlık (bkz. Tablo-28) eğilimleri ise anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Bu bulgular "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre öz-yeterlik düzeyi daha yüksektir", "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre öz-yeterlik düzeyi daha yüksektir" ve "yüksek miktarda harçlık alanlarda, düşük miktarda alanlara göre dindarlık eğilimi daha yüksektir" şeklinde ifade edilen hipotezleri desteklemiştir.

Sigara içen yakınlara sahip olmak ile üç temel değişken arasındaki ilişkiler incelendiğinde anne, baba, kardeş ve yakın arkadaşının sigara içmesi ile öğrencinin öz-yeterliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış, sigara içme arzusu ve dindarlık eğilimi arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Annesi (bkz. Tablo-29), babası (bkz. Tablo-30), kardeşi (bkz. Tablo-31) ve yakın arkadaşı (bkz. Tablo-32) sigara içen öğrencilerin içmeyenlere kıyasla sigara içme arzusu daha yüksek ve dindarlık eğilimi daha düşük bulunmuştur. Bu bulgularla "sigara içen yakınlara sahip olma durumu ile sigara içme arzusu arasında bir ilişki vardır" ve "sigara içen yakınlara sahip olma durumu ile dindarlık eğilimi arasında bir ilişki vardır" şeklinde ifade edilen hipotezler doğrulanmıştır.

Dindarlığın öz-yeterliği desteklediği ve sigara içme arzusunu azaltıcı katkı sunduğu düşüncesinden yola çıkarak sürdürülen bu araştırmada temel değişkenlerin birbiriyle ilişki ve etkileşimine dair bulgular ise şu şekildedir:

İlk olarak yapılan korelasyon analizi bulgularına göre, sigara içme arzusu ile hem öz-yeterlik hem de dindarlık arasında negatif yönde; öz-yeterlik ile dindarlık arasında ise pozitif yönde oldukça anlamlı bir ilişki bulunmuştur (bkz.Tablo-33). Bu bulgular "sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır" şeklinde ifade edilen hipotezi doğrulamıştır.

Sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık eğilimi arasındaki etkileşimi tespit etmek için yapılan regresyon analizi bulgularına göre ise ayrı ayrı öz-yeterliğin ve dindarlığın sigara içme arzusu için, dindarlığın ise öz-yeterlik için anlamlı bir yordayıcı olduğu bulunmuştur. Bu bulgulara göre yüksek öz-yeterliğin (bkz. Tablo-34) ve yüksek dindarlık eğiliminin (bkz. Tablo-35) sigara içme arzusunu azaltıcı bir katkı sunduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda dindarlık eğilimi, öz-yeterliği destekleyici bir katkı sunmaktadır (bkz. Tablo-36). Bu bulgular, "yüksek öz-yeterlik düzeyinin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır", "yüksek dindarlık eğiliminin sigara içme arzusu üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır" ve "yüksek dindarlık eğiliminin öz-yeterlik düzeyi üzerinde artırıcı bir etkisi vardır" şeklinde ifade edilen hipotezleri doğrulamıştır.

Son olarak araştırmanın temel amaçlarından biri olarak sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkide öz-yeterliğin rolü araştırılmıştır. Yapılan regresyon analizi bulgularına göre sigara içme arzusu ile dindarlık arasındaki ilişkide öz-yeterliğin aracı rolü olduğu tespit edilmiştir. Böylece "öz-yeterliğin, dindarlık ve sigara içme arzusu arasındaki ilişkide aracı rolü vardır" şeklinde ifade edilen hipotez de doğrulanmıştır.

Sonuç olarak sosyo-demografik değişkenlerle temel değişkenler arasındaki ilişkiye dair hipotezlerin çoğunun desteklenmesininin yanında araştırmanın sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ilişkine dair temel hipotezlerinin tamamının doğrulandığı görülmektedir.

Birbiri üzerinde önemli etkileri bulunan sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık konularını birlikte araştıran bu çalışma araştırma konusuyla farklılaşmakla birlikte eksikleri de bulunmaktadır. Bunların ilerideki araştırmalarda giderilmesi beklenmektedir. Sigara bağımlılığını çeşitli yönleriyle ele alan çalışmaların sayısı oldukça fazla iken, bağımlılıklara karşı etkili bir faktör görevi üstlenebilen dindarlık ile

öz-yeterlik gibi değişkenlerin etkisini inceleyen çalışmalar azdır. Bundan dolayı ileride bu konulara dair yapılacak araştırmalar için bazı önerilerde bulunulabilir:

- Pek çok bağımlılık türünü önleyici ve tedavisine katkı sağlayıcı rolü olan dindarlık ile sigara bağımlılığı arasındaki ilişki ve etkileşime dair çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı alan yazına bu konularla ilgili daha çeşitli ve kapsamlı araştırmalarla katkı sağlanabilir.
- Çalışma grubu Anadolu imam-hatip lisesi öğrencileriyle sınırlı olan bu araştırma, farklı lise türlerinde öğrenimini sürdüren öğrencilerin karşılaştırılması ya da farklı yaş gruplarından bireylerin çalışma grubu olarak seçilmesi yoluyla zenginleştirilebilir.
- Bu çalışmada genel-öz-yeterlik çerçevesinde ele alınan öz-yeterlik konusu bilişsel, duygusal ve akademik öz-yeterlik gibi boyutlarıyla ve farklı özel konulara ilişkin öz-yeterlik çalışmalarıyla derinleştirilebilir. Bu doğrultuda geliştirilen daha detaylı öz-yeterlik ölçekleri farklı çalışmalarda kullanılabilir.
- Dindarlık ile başta sigara bağımlılığı olmak üzere bağımlılık çeşitleri arasındaki ilişkilerde farklı aracı değişkenlerin rolü araştırılabilir.
- Mülakat gibi farklı araştırma tekniklerinin kullanılması konunun farklı yönleriyle görülmesine katkı sağlayabilir.
- Dindarlık ve sigara bağımlılığı ile ilişkili konular öznel iyi oluş, öz-denetim, öz-şefkat, öz-saygı, bağlanma gibi farklı konularla irtibatı çerçevesinde ele alınarak literatüre zenginlik kazandırılabilir.
- Dindarlık ve diğer bağımlılık çeşitleri arasındaki ilişkilerde öz-yeterliğin aracı rolü araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Abdel-Khalek, Ahmed & Lester, David. (2017). The Association Between Religiosity, Generalized Self-Efficacy, Mental Health, and Happiness In Arab College Students. *Personality and Individual Differences,* 109, 12-16.

Acat, B. (2019). Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Adekeye, O. & Sheikh, T. (2009). Self Efficacy and Religiosity as Determinants of Cognitive Behavioural Therapy Treatment Outcome in Substance Use Disorders. *African Journal of Drug and Alcohol Studies,* 8(1), DOI: 10.4314/ajdas.v8i1.47411

Akça, G. (2012). Samsun İlinde 12-19 Yaş Grubu Öğrencilerde Sigara İçme Sıklığı ve Sigara İçme Durumunu Etkileyen Faktörler. *Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi.* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tıp Fakültesi.

Akkoyunlu, B. & Kurbanoğlu, S. (2004). Öğretmenlerin Bilgi Okuryazarlığı Öz-Yeterlik İnancı Üzerine Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 27,11-20.

Akkuş, D., Karaca, A., Konuk, Ş. D. & Ankaralı, H. (2016). Lise Öğrencileri Arasında Madde Kullanım Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. *Bağımlılık Dergisi, 17*(4): 139-151.

Akter, E. (2011). Adana İl Merkezindeki Lise Öğrencilerinde Tütün ve Tütün Mamulleri Kullanımı. *Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi.* Adana: Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Aktürk, Ü. & Aylaz, R. (2013). Bir İlköğretim Okulundaki Öğrencilerin Öz Yeterlilik Düzeyleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 6*(4), 177-183.

Aksoy, K. (2006) Lise Öğrencilerinin Bağımlılık Yapan Maddelere İlişkin Tutumları Ve Bu Tutumlarına Etki Eden Değişkenlerin İncelenmesi (Malatya İli Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alçay, A. (2015). Ergenlerin Öz-Yeterlikleri İle Mantıkdışı İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Alexander, A. C., Robinson, L. A., Ward, K. D., Farrell, A. S. & Ferkin, A. C. (2016). Religious Beliefs Against Smoking Among Black and White Urban Youth. *Journal of religion and health, 55*(6), 1907–1916.

Alkan Ö. (2017). Türkiye'de Gençlerin Tütün Kullanımında Cinsiyet Farklılıklarının Araştırılması. *Bağımlılık Dergisi, 18*(2): 35-45.

Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini.* (B. Sambur, Çev.) Ankara: Elis Yayınları.

Altın, A. Ö. (2019). Sigara Bırakma Polikliniğine Başvuran Hastalarda Sigara Bırakma Başarısını Etkileyen Faktörlerin Saptanması. *Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Alzyoud, S., Kheirallah, K.A., Ward, K.D., Al-Shdayfat, N.M. & Alzyoud, A.A. (2015). Association of Religious Commitment and Tobacco Use Among Muslim Adolescents. *J Relig Health, 54*(6), 2111-21.

Anjaswarni, T., Nursalam, N., Widati, S., Yusuf, A. & Tristiana, R.D. (2019). Development of A Self-Efficacy Model in Junior and Senior High School Students Based on Religiosity and Family Determinants: A Cross Sectional Approach. *Int J Adolesc Med Health.* DOI: 10.1515/ijamh-2019-0023

APA. (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th ed.). Washington, DC: Author.

APA. (2013a). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Arlington, VA: Author.

APA. (2013b). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), (E. Köroğlu, Çev.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Arseven, A. (2016). Öz Yeterlilik: Bir Kavram Analizi / Self-Efficacy: A Concept Analysis, *Journal of Turkish Studies, 11*(19). 63-80.

Arslan-Şahin, G. (2011). Ankara'daki İki Lisenin Öğrencilerinde Riskli Sağlık Davranışları ve Bunlara Akran Baskısı ile Diğer Bazı Faktörlerin Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Atalay, T. (2005). *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık.* İstanbul: DEM Yayınları.

Ayar, D., Bektaş, M., Bektaş, İ., Altan, S. & Ayar, U. (2019). Effects of Adolescents' Self-Efficacy and Social Anxiety on Attitudes Toward Pros and Cons of Smoking. *Journal of Substance Use, 24* (11), 1-7.

Aypay, A. (2010). Genel Öz Yeterlik Ölçeği'nin (GÖYÖ) Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(2), 113-132.

Ayten, A. (2004). Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayten, A. (2012). Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 101-119.

Ayten, A. & Yıldız, R. (2016). Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, *16*(1), 281-308.

Ayten, A. (2015). *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri.* İstanbul: İz Yayıncılık

Ayten, A (2020). *Din ve Sağlık: Kavram, Kuram ve Araştırma* (2.b.). İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Ayten, A. & Hussain, A. M. (2017). The Relationship between Religiosity, Environmental Orientation and Environmental Behaviors: An Empirical Study with Turkish and British Muslim Samples. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53* (2017), 27-44.

Ayvaz, Ö. Ş. (2005). Lise Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıkları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Bandura, A. (1977). Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review, 84*(2), 191-215.

Bandura, A. (1982). Self-Efficacy Mechanism in Human Agency. *American Psychologist, 37*(2), 122–147. https://doi.org/10.1037/0003-066X.37.2.122

Bandura, A. (1989). Human Agency in Social Cognitive Theory. *American Psychologist, 44*(9), 1175–1184. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.9.1175

Bandura, A. (1993). Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist, 28*(2), 117-148.

Bandura, A. (1994). Self-efficacy. V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* içinde (71-81. ss.). New York: Academic Press.

Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman.

Bandura, A. (2002). Social Cognitive Theory in Cultural Context, *Applied Psychology: An International Review*, *51*(2), 269-290.

Bandura A. (2004). Health Promotion by Social Cognitive Means. *Health Educ Behav*, *31*(2), 143-64. doi: 10.1177/1090198104263660. PMID: 15090118.

Baumrind, D. (1971). Current Patterns of Parental Authority. *Developmental Psychology, 4*(1), 1–103.

Başkurt, İ. (2013). Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-sosyal bir yaklaşım). *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 8, 73-114.

Bigdeloo, M. & Bozorgi, Z.D. (2016). Relationship Between the Religious Attitude, Self-Efficacy, and Life Satisfaction in High School Teachers of Mahshahr City. *International Education Studies, 9*(9), 58.

Bilgiç, N. (2013). Lise Öğrencileri Üzerinde Sigara Konusunda Yürütülecek Olan Akran Eğitiminin Sigara Kullanma Davranışı Üzerindeki Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Bilginer, A. (2020). Lise Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Öz Yeterlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Mardin İli Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Binay, Ş. & Yiğit, R. (2016). Ergenlerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Öz-Yeterlilikleri Arasındaki İlişki. *J Pediatr Res*, *3*(4):180-6.

Boz, A. N. (2009). Sigara Kullanan Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Öz-Etkililik Algısının Sigara İçme Beklentileriyle İlişkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Chang, F.C., Lee, C.M., Lai, H.R., Chiang, J.T., Lee, P.H. & Chen, W.J. (2006). Social Influences and Self-Efficacy as Predictors of Youth Smoking Initiation and Cessation: A 3-Year Longitudinal Study of Vocational High School Students in Taiwan. *Addiction, 101* (11):1645-55.

Crapps, R., & W. (1986). *An Introduction to Psychology of Religion.* Georgia: Mercer University Press.

Başkurt, İ . (2003). Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım) *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 73-114.

Benowitz N. L. (2010). Nicotine Addiction. *The New England journal of medicine*, *362*(24), 2295–2303. https://doi.org/10.1056/NEJMra0809890

Bircan, S. & Erden, G. (2011). Madde Bağımlılığı: Aile İle İlgili Olası Risk Faktörleri, Aalgılanan Ebeveyn Kabul-Reddi ve Çocuk Yetiştirme Stilleri, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. *18*(3), 211-222.

Brannon, L., Updegraff, J. A. & Feist, J. (2017). *Health Psychology An Introduction to Behavior and Health*. Boston: Cengage Learning.

Chatters, L. M. (2000). Religion and Health: Public Health Research and Practice. *Annual Review of Public Health*, 21, 335-367.

Chassin, L., Hussong, A., Barrera, M., Jr., Molina S.G., Trim, R & Ritter, J. (2004). Adolescent substance use. R. M. Lerner & L. Steinberg (Ed), *Handbook of adolescent psychology* içinde (665–696. ss.). John Wiley & Sons Inc.

Cirhinlioğlu, F. G. (2014). *Din Psikolojisi.* Ankara: Nobel.

Coşkun, A. B. (2018). Ergenlerin Öz Yeterlilik Düzeyleri ile Öz Bakım Gücü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Mersin: Mersin Üniversitesi.

Cox, L.S., Tiffany, S.T. & Christen, A.G. (2001) Evaluation of the Brief Questionnaire of Smoking Urges (QSU-brief) in Laboratory and Clinical Settings. *Nicotine Tob Res. 3*(1), 7-16.

Çevik-Demir, Ş. (2013). Ergenlerde Benlik Saygısı Ve Dini Başa Çıkma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dastgerdi, Z. F. & Eslami, A.A. (2018). The Relationship Between Social Influences and Adolescents' Substance Use-related Cognitions. *Journal of Substance Use, 23*(3), 268-273. DOI: 10.1080/14659891.2017.1394377

Demirezen, M. (2013). Sigara İçme Arzusu Ölçeği'nin Türkçe Geçerlilik, Güvenilirliği ve Anksiyete ile İlişkisi. *Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Demirezen, M. ve Kurcer. (2016). Sigara İçme Arzusu Ölçeği'nin Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirliği. *Questionnaire of smoking urges turkish validity and reliability. TAF Preventive Medicine Bulletin. 15, 1-4.*

DiClemente, C. C. (2016*). Bağımlılık ve Değişim: Bağımlılık Nasıl Gelişir ve Bağımlı İnsan Nasıl İyileşir?* (M. Şahin, Ed., H. Uğur ve E. Ildırım, Çev.). Ankara: Nobel.

Dilbaz, N. (2012). "Madde Bağımlılığında Korunma ve Tedavi İlkeleri". *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuz El Kitabı* içinde (47-51. ss.). Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Duman, B. (2007). Lise Öğrencilerinin İngilizceye Yönelik Öz yeterlik Algı Puanlarının Cinsiyete, Alanlara ve Farklı Düzeylere Göre İngilizce Başarısını Yordama Gücü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dünya Sağlık Örgütü (2020). *Tobacco.* https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco

Erdem, G., Eke, C.Y., Ögel, K. & Taner, S. (2006). Lise Öğrencilerinde Arkadaş Özellikleri ve Madde Kullanımı. *Bağımlılık Dergisi, 7*(3), 111-116.

Erdoğdu, M.Y. & Yüzbaş, D. (2018). Lise Öğrencilerinin Okula Bağlılık ile Genel Öz-Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 3*(32), s. 205-227.

Erol, M. & Avcı-Temizer, D. (2016). Eyleme Geçiren Bir Katalizör "Öz Yeterlik Algısı": Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(4), 711-723.

Erol, S. (2015). Adölesanlarda Sigara İçme Davranışını Değiştirmede Motivasyon Görüşmelerinin Etkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Fagan, P., Eisenberg, M., Frazier, L., Stoddard, A.M., Avrunin, J.S. & Sorensen, G. Employed Adolescents and Beliefs About Self-Efficacy to Avoid Smoking. *Addict Behav, 28*(4), 613-26.

Farmer, A. Y, Sinha, J. W., & Gill, E. (2008). The Effects of Family Religiosity, Parental Limit-Setting, and Monitoring on Adolescent Substance Use. *Journal of Ethnicity and Substance Abuse, 7*(4), 428-450.

Ford, J. A., & Hill, T. D. (2012). Religiosity and Adolescent Substance Use: Evidence from the National Survey on Drug Use and Health. *Substance Use and Abuse,* 47, 787-798.

Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*, (T. Kalpsüz, Çev.), AÜİFY., Ankara 1964,

Fromm, E. (2017). *Psikanaliz ve Din* (5. b.). (E. Erten, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Ganaprakasam, C. & Fonny, D. H. (2018). Religion on Psychological Well-Being and Self-Efficacy among Secondary School Students. *International Journal of Scientific and Research Publications (IJSRP), 8*(5), 38-45.

Golestan, S. & Abdullah, H. (2015). Self-Efficacy as a Moderator in the Relationship Between Peer Pressure and Family Smoking, and Adolescent Cigarette Smoking Behavior. *Asian Social Science, 11*(28), 84-97.

Gözüm, S. & Aksayan, S. (1999). Öz-Etkililik-Yeterlik Ölçeği'nin Türkçe Formunun Güvenilirlik ve Geçerliliği. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences, 2*(1), 21-34.

Güleç, G., Köşger, F. & Eşsizoğlu, A. (2015). DSM-5'te Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 7* (4) , 448-460.

Güngörmüş (2008) Sigara Bıraktırmaya Yönelik Lise Öğrencilerine Verilen Transteoretik Model Temelli Eğitimin Etkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Gürpınar, D. & Tokuçoğlu, L. (2006). Bağımlılık Yapan Maddeleri Kullanmak İçin Duyulan Arzu ve Bu Maddelerle İlgili Rüyalar. *Bağımlılık Dergisi, 7*(1), 38–43.

Gürsu, O. (2011). Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gryczynski, J., & Ward, B.W. (2011). Social Norms and the Relationship Between Cigarette Use and Religiosity among Adolescents in the United States. *Health Education & Behavior, 38,* 39 - 48.

Haaga, D. A. F., & Stewart, B. L. (1992). Self-Efficacy for Recovery from a Lapse After Smoking Cessation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60* (1), 24-28.

Hasanov, B. (2015). Clifford Geertz'e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din. *B.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(2), 79-96.

Haustein, K. & Groneberg, D. (2010). *Tobacco or Health? Physiological and Social Damages Caused by Tobacco Smoking*. Berlin: Springer.

Haviland, W. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (Çev. İ.D. Erguvan-Sarıoğlu) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Heslin, P. A. (1999). Boosting Empowerment by Developing Self-Efficacy. *Asia Pacific Journal of Human Resources,* 37, 52–64.

Horozcu, Ü. (2015). *Din Psikolojisi Ders Kitabı.*İstanbul: Rağbet Yayınları.

Hökelekli, H. (2016). *Din Psikolojisine Giriş.* İstanbul: Dem Yayınları.

İkinci, S. & Akdur, R. (2014). Sosyokültürel faktörler ve sigara. H.V. Mercimek ve İ.E. Akçiçek (Ed.), *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün* içinde (437-468. ss.). İstanbul: Tarihçi Kitabevi Yayınları.

İncedal, A. (2019). Ergenlerde Dindarlık ve Kimlik Statüsü Arasındaki İlişki. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. b.). İstanbul: Beta Basım Yayım.

İnal, S. & Yıldız, S. (2010) İlköğretim Öğrencilerinin Sigaraya İlişkin Bilgi ve İnanışları ile Aile Bireyleri ve Öğretmenlerinin Sigara İçme Durumunun İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 9*(1), 1-9.

Kaboli, R. & Kiani, Q. (2018) Mediatory Roles of Social Support and Self-Efficacy in the Relationship between Religious Orientation and Addiction Potential among Adolescents. *Health, Spirituality and Medical Ethics, 5*(3), 36-43.

Kahyaoğlu, G. (2019). Bağımlılığa yol açan psikolojik etkenler. M. Öztürk (Ed.), *Bağımlılık tanı tedavi önleme* içinde (43-46. ss.). İstanbul: Yeşilay Yayınları.

Kamışlı, A. G. S., Karatay, A. G. G., Terzioğlu, F., & Kubilay, G. (2008). *Sigara ve Ruh Sağlığı*. Sağlık Bakanlığı, (Sağlık Bakanlığı Yayın No: 731).

Kansu, A. & Hızlı-Sayar, G. (2018). Öz Yeterlik, Yaşam Anlamı ve Yaşam Bağlılığı Kavramları Üzerine Bir İnceleme. *Etkileşim,* (1), 78-89.

Karaca, F. (2011). *Din Psikolojisi.* Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Karacoşkun, M. D. (2013). Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar. M.D. Karacoşkun (Ed.), *Din Psikolojisi El Kitabı* (2.b.) içinde (37-55. ss.) Ankara: Grafiker Yayınları.

Karanci, N. A. (1992). Self Efficacy-based Smoking Situation Factors: The Effects of Contemplating Quitting vs. Relapsing in a Turkish Sample. *International Journal of the Addictions, 27 (7), 879-886.*

Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (11. b.). İstanbul: Nobel.

Kartopu, S. (2015). *Öz-Yeterlilik, Kimlik Duygusu & Dindarlık Eğilimi.* Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Kartopu, S. (2016). Öz Yeterlilik Algısında Dindarlık Eğilimini Rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies, 9* (50), 73–73.

Kasap, H. (2015). 15-17 Yaş Grubu Ergenlerde Sosyal Destek, Okul Başarısı ve Aile Yapısının Madde Bağımlılığına Karşı Koruyucu Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavun, Y. (2016). Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskinoğlu, P., Karakuş, N., Giray, H., Bilgiç, N. & Kılıç, B. (2006). İzmir'de Lise Öğrencilerinde Sigara İçme Sıklığı ve İçicilik Davranışı Üzerine Sosyal Öğrenmenin Etkisi. *Toraks Dergisi, 7*(3), 190 - 195.

KGTA, (2017). *Küresel Gençlik Tütün Araştırması Türkiye Özet Raporu*. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Tütün ve Madde Bağımlılığı ile Mücadele Dairesi Başkanlığı. Ankara: Artı6 Medya Tanıtım Matbaa.

Kırcan, S. (2006). The Relationship Between Peer Presure, Internal versus External Locus of Control and Adolescent Substance Use. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçoğlu F. (2009). Sağlığı Geliştirici Yaşam Tarzı ve Öz Etkililik-Yeterlilik Durumunun Sosyoekonomik Durum ile İlişkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Köse, A. (2016). *Freud ve Din*. (6.b.) İstanbul: İz Yayıncılık.

Köse, A., & Ayten, A. (2015). *Din Psikolojisi* (5. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Kulaksızoğlu, A. (2004). *Ergenlik Psikolojisi*. (6. b.). İstanbul: Remzi.

Kurt, A . (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17*(2), 73-93.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18* (2) , 1-26.

KYTA, (2016). *Global Adult Tobacco Survey -Fact Sheet- Turkey, 2016. ,https://www.who.int/publications/m/item/2016-gats-fact-sheet-turkey, (26.07.2021).*

La Torre, G. (2013). *Smoking Prevention and Cessation*. Springer.

Lippke S. (2017) Self-Efficacy Theory. V. Zeigler-Hill & T. Shackelford (Ed.) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences içinde,* Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1167-1

Littel, M., Franken, I.H.A. & Muris, P. (2011). Psychometric Properties of the Brief Questionnaire on Smoking Urges (QSU-Brief) in a Dutch Smoker Population. *Netherlands Journal of Psychology,* 1-20.

Luszczynska, A., Gutiérrez-Doña, B., & Schwarzer, R. (2005). General Self-Efficacy in Various Domains of Human Functioning: Evidence from Five Countries. *International Journal of Psychology, 40*(2), 80–89. https://doi.org/10.1080/00207590444000041

Maccoby, E. E. & Martin, J. A. (1983). *Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction.* P. H. Mussen, & E. M. Hetherington (Ed), *Handbook of Child Psychology: Socialization, Personality, and Social Development* içinde (1-101. ss.). New York: Wiley.

Maddux, J.E. 2002. Self-efficacy: The Power of Believing You Can. C. R. Snyder & S. Lopez (Ed.), *Handbook of positive psychology* içinde (257-276. ss.). UK: Oxford University Press.

Marlatt, G. A., Baer, J. S., & Quigley, L. A. (1994). Self-Efficacy and Addictive Behavior. A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies*. Marbach: Johann Jacobs Foundation.

Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din.* İstanbul: Dem Yayınları.

Melizza, N., Kurnia, A., Masruroh, N. & Dewi, L. (2020). Smoking Behavior, Perceived Self-Efficacy, and Motivation of Smoking Cessation among University Student. *International Journal of Health Sciences, 8*(1), 23-29.

Mete, B., Söyiler, V. & Pehlivan, E. (2020). Adölesanlarda Sigara İçme ve Madde Kullanma Prevalansı. *Bağımlılık Dergisi, 21*(1), 64-71.

Miller, C. H., Burgoon, M., Grandpre, J.R. & Alvaro, E. M. (2006) Identifying Principal Risk Factors for the Initiation of Adolescent Smoking Behaviors: The Significance of Psychological Reactance. *Health Communication, 19*(3), 241-252.

Nasim, A., Utsey, S., Corona, R. & Belgrade, F. (2006). Religiosity, Refusal Efficacy, and Substance Use Among African-American Adolescents and Young Adults. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse,* 5. 29-49.

Nonnemaker, J.M., McNeely. C.A. & Blum, R.W. (2003). National Longitudinal Study of Adolescent Health. Public and private domains of religiosity and adolescent health risk behaviors: evidence from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Soc Sci Med, 57*(11), 2049-54.

Nonnemaker, J.M., McNeely, C.A., & Blum, R.W. (2006). Public and private domains of religiosity and adolescent smoking transitions, *Social Science & Medicine, 62* (12), 3084-3095.

Ntamu, B. & Bekomson, A. (2019). Religious Value Orientation and Self Efficacy among Secondary School Students in Cross River State, Nigeria. *Global Journal of Educational Research,* 18. 81-89.

Omar, A. T. (2019). Sigara Kullanan ve Kullanmayan Ergenlerin, Algılanan Sosyal Destek ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Trabzon: Avrasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Ögel, K. (2020). *Bağımlılık ve Tedavisi Temel Kitabı.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Özcebe, H. (2008). *Gençler ve Sigara*. Sağlık Bakanlığı. (Sağlık Bakanlığı Yayın No: 731).

Öztekin, C. Şengezer, T. & Özkara, A. (2017). Effects of Parental Attitudes on the Use of Addictive Substances in High School Students. *Niger J Clin Pract*, 20, 1112-21.

Öztürk, Y. (2017). Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pajares, F. (1996). Self-Efficacy Beliefs in Academic Settings. *Review of Educational Research,* 66 (4), 543-578.

Pajares, F. (2002). *Overview of Social Cognitive Theory and of Self-Efficacy*. https://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/eff.html#:~:text=and%20behavior%20accordingly.-,Self%2Defficacy%20Beliefs,391, (26.07.2021).

Pajares, F., & Schunk, D. H. (2001). Self-Beliefs and School Success: Self-Efficacy, Self-Concept, and School Achievement. R. J. Riding & S. G. Rayner (Ed.), *Self perception* (239–265). Ablex Publishing.

Parashar, M., Agarwalla, R., Mallik, P., Dwivedi, S., Patvagekar, B. & Pathak, R. (2016). Prevalence and Correlates of Nicotine Dependence among Construction Site Workers: A Cross-Sectional Study in Delhi. *Lung India. 33*(5): 496-501.

Peker, H. (2014). *Din Psikolojisi*. (11.b.) İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Pender, N.J. (2011). *Heath Promotion Model Manual.* http://deepblue.lib.umich.edu (26.07.2021).

Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1982). Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice, 19*(3), 276–288.

Redmond, B. F. (2016). Self-Efficacy and Social Cognitive Theory. https://wikispaces.psu.edu/display/PSYCH484/7.+Self-Efficacy+and+Social+Cognitive+Theories, (26.07.2021).

Rusu, P. P. & Turliuc, M. N. (2017). Psikolojik Araştırmalarda Dindarlığa Yaklaşım Tarzları. (F. Kırman, Çev.) *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 481-499.

Sağır, R. (2019). Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saka, A. (2017). Farklı Aile Yapısına Sahip Ergenlerin Öz-Yeterlilik ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Karabük: Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Sakız, G. (2013). Başarıda Anahtar Kelime: Öz-Yeterlik. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 185-210.

Schunk, D. H., & Meece, J. (2005). Self-efficacy Development in Adolescents. F. Pajares & T.C. Urdan (Ed*.), Self-Efficacy Beliefs of Adolescents* içinde (71-96. ss.), Greenwich: Information Age Publishing.

Schwarzer, R. & Fuchs, R. (1995). Self-Efficacy and Health Behaviours. M. Conner & P. Norman (Ed.), *Predicting Health Behaviour: Research and Practice with Social Cognition Models* içinde (163-196. ss.), Buckingham: Open University Press.

Schwarzer, R. & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy Scale. J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (Ed.), *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* içinde (35-37. ss.). Windsor, UK: NFER-Nelson.

Sert, M. (2017). Ergenlerin Duygusal Zeka Düzeyleri ile Özyeterlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Senemoğlu, N. (1998). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim-Kuramdan Uygulamaya.* Ankara: Ertem Matbaacılık.

Shiffman, S., West, R, & Gilbert, D. (2004). SRNT Work Group on the Assessment of Craving and Withdrawal in Clinical Trials. Recommendation for the Assessment

of Tobacco Craving and Withdrawal in Smoking Cessation Trials. *Nicotine Tob Res. 6*(4), 599-614.

Stacy, A. W., Sussman, S., Dent, C. W., Burton, D., & Flay, B. R. (1992). Moderators of Peer Social Influence in Adolescent Smoking. *Personality and Social Psychology Bulletin, 18*(2), 163–172.

Stahl, S. M. (2012). *Stahl'ın Temel Psikofarmakolojisi Nörobilimsel ve Pratik Uygulamalar*. (T. Uzbay, Çev.). İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.

Syeda, S. S. & Ali, A. Z. (2015). Religious Faith Flourishing and Self-Efficacy in Young Adults: A Correlational Study. *Global Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 3(10), 34-45.

Taştan, G. (2019). Lise Öğrencilerinde Algılanan Sosyal Destek Düzeyi İle Ebeveyn Ergen İlişkisi Niteliğinin Sigara Kullanımı Üzerine Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Taylan, H. & Genç, Y. (2017). Liselerde Sigara, Alkol ve Uyuşturucu/Uçucu/Uyarıcı Madde Kullanım Eğilimleri: Kocaeli Örneği, *the Journal of Academic Social Science,* 47. 180-199.

Telef, B.B. (2011). Öz-Yeterlikleri Farklı Ergenlerin Psikolojik Semptomlarının İncelenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Telef, B.B. & Karaca, R. (2011). Ergenlerin Öz-Yeterliklerinin ve Psikolojik Semptomlarının İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16* (8), 499-518.

Tesser, A. (2001). "Self-Esteem", A.Tesser & N. Schwarz (Ed.). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes içinde (479-498. ss.).* Oxford: Blackwell Publishers.

Tiffany, S.T. & Drobes, D.J. (1991). The Development and Initial Validation of a Questionnaire on Smoking Urges. *British Journal of Addiction*, 86, 1467-1476.

Totan, D . (2015). Duygusal Öz-Yetkinlik Ölçeğinin Türkçe Formunun Psikometrik Niteliği. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(1) , 36-47.

Tunç, Z. & Kolburan, Ş.G. (2019). Ergenlik Döneminde Benlik Saygısı ile Sigara Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, *5*(1) , 55-70.

TÜİK, (2020). *Türkiye Sağlık Araştırması, 2019.* https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkey-Health-Survey-2019-33661, (26.07.2021).

Uysal, R. & Yılmaz-Bingöl, T. (2014). Ergenlerde Risk Alma Davranışının Öz-Yeterlik ve Darklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (Asos Journal),* 2(8), 573-582.

Uzbay, T. (2015). *Madde Bağımlılığı: Tüm Boyutlarıyla Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler.* İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.

Velicer, W. F., DiClemente, C. C., Rossi, J. S., & Prochaska, J. O. (1990). Relapse Situations and Self-Efficacy: An Integrative Model. *Addictive Behaviors*, *15*, 271-283.

Vergote, A. (1999). *Din, İnanç ve İnançsızlık.* (V. Uysal, Çev.) İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları.

Wills, T.A., Yaeger, A.M. & Sandy, J.M. (2003). Buffering Effect of Religiosity for Adolescent Substance Use. *Psychol Addict Behav., 17*(1), 24-31.

Yaman, A.O. (2008) İstanbul Büyükçekmece'de Lise Öğrencilerinin Din Algısı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaman, Ö. M., Tuna, A. S., & Baykul, Z. (2015). Türkiye Kimyasal Bağımlılık Çalışmaları Bibliyografyası (1923-2014) (1. Baskı ed.): Türkiye Yeşilay Cemiyeti.

Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık.* Adana: Karahan Kitabevi.

Yavuz, H. A. (2018). Ergenlerde Sigara Bağımlılığı ile Ayrılma Bireyleşme Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, F. & İlhan, İ.Ö. (2010). Genel Özyeterlilik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *21*(4), 301-8.

Yıldız, E. U. (2009). İzmir Liselerinde Sigara, Alkol, Madde Kullanımı Yaygınlığı, Hazırlayıcı ve Koruyucu Faktörler. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz-Çıtır, Y. (2016). Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, E., Yiğit, R. & Kaşarcı, İ. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Özyeterlilik Düzeylerinin Akademik Başarı ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(23) , 371-388.

Yiğit, Y. (2020). Lise Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ile Öz-Yeterlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.

Zimmerman, B. J., & Cleary, T. J. (2006). Adolescents' development of personal ggency. F. Pajares & T.C. Urdan (Ed.*), Self-efficacy Beliefs of Adolescents* içinde (45-69. ss.), Greenwich: Information Age Publishing.

Zulkosky, K. (2009). Self-Efficacy: A Concept Analysis. *Nursing Forum*, 44, 93-102.

EKLER

EK-1: ANKET FORMU

Değerli öğrenciler,

Lise öğrencileriyle bağımlılık ve dindarlık konularını araştırdığımız bir yüksek lisans tez çalışması yürütmekteyiz. Aşağıdaki sorular sizin bu konulardaki tutum ve davranışlarınızı belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu **ankete katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır**. Soruların tamamına samimi ve doğru cevap vermeniz araştırmanın güvenirliği için önemlidir. Yanıtlarınız hiçbir şekilde bireysel olarak kullanılmayacak, bilimsel bir amaç için topluca değerlendirilecek ve gizliliğe kesinlikle önem verilecektir. Bu yüzden **anket formuna lütfen isim yazmayınız**. Değerli görüşlerinizi bizimle paylaşarak araştırmaya yaptığınız önemli katkı ve ilginiz için teşekkür ederiz.

Araştırmacı
Ömer Faruk GÜVEN
Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Danışman
Prof. Dr. Ali AYTEN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

1. Cinsiyetiniz: ( ) Kız ( ) Erkek

2. Sınıfınız: ( ) 9. ( ) 10. ( ) 11. ( ) 12.

3. Annenizin eğitim durumunu veya en son tamamladığı okulu işaretleyiniz.
( ) Okuryazar değil ( ) Okuryazar ( ) İlkokul
( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Üniversite ve üzeri

4. Babanızın eğitim durumunu veya en son tamamladığı okulu işaretleyiniz.
( ) Okuryazar değil ( ) Okuryazar ( ) İlkokul
( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Üniversite ve üzeri

5. Anne ve babanızın birliktelik durumunu işaretleyiniz.
( ) Birlikte yaşıyorlar ( ) Ayrı yaşıyorlar.
( ) Annem hayatta değil. ( ) Babam hayatta değil.

6. Ailenizi en iyi tarif eden seçeneği işaretleyiniz.
( ) Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz.)
( ) Otoriter (Sert ve kuralcıdır.)
( ) İhmalkâr (Umursamaz ve ilgisizdir.)
( ) Müsamahakâr (Serbest ve izin vericidir.)

7. Haftalık harçlığınızın miktarını yazınız: …… TL

8. Sigara içen yakınlarınız var mı? Varsa işaretleyiniz.
( ) Annem ( ) Babam ( ) Kardeşim
( ) Yakın arkadaşım ( ) Diğer: …….

Aşağıdaki ifadelere katılıp katılmama durumunuza göre size uyan kutucuğu (1 hiç katılmıyorum →10 tamamen katılıyorum)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9. Sigara dinen yasaklanmıştır.										
10. İçilen sigaranın dumanını başka bir insanın soluması kul hakkı ihlalidir.										

Değerli öğrenciler, Aşağıdaki ifadeleri okuyup, her bir ifadeye katılma-katılmama durumunuzu düşününüz. Yedi farklı seviyeyi gösteren çizelgede sizin için uygun seçeneği işaretleyiniz.	**1** **Hiç katılmıyorum**	**2** **Katılmıyorum**	**3** **Yeterince Katılmıyorum**	**4** **Kararsızım**	**5** **Yeterince katılıyorum**	**6** **Katılıyorum**	**7** **Tamamen katılıyorum**
1. Şu anda sigara içme isteğim var.							
2. Şu anda hiçbir şey bir sigaradan daha iyi olamaz.							
3. Şimdi eğer mümkün olsaydı bir sigara içerdim.							
4. Eğer sigara içebilseydim her şeyi kontrol edebilirdim.							
5. Şu an tüm isteğim bir sigara içmek.							
6. Acilen bir sigara içmeye ihtiyacım var.							
7. Şimdi bir sigara iyi giderdi.							
8. Bir sigara içmek için neredeyse her şeyi yapardım.							
9. Sigara içmek beni daha az depresif yapardı.							
10. En kısa zamanda sigara içeceğim.							

Aşağıdaki dini tutum ve davranışların size ne kadar uyduğunu düşününüz. Yandaki seçeneklerden sizin için en uygun olanı işaretleyiniz.	**Her Zaman**	**Çoğu Zaman**	**Bazen**	**Nadiren**	**Hiçbir Zaman**
1. Önemli karar anlarında dinî inancınız ne kadar etkilidir?					
2. Ne giyeceğiniz konusunda dinî inancınız ne kadar etkilidir?					
3. Ne yiyeceğiniz ve içeceğiniz konusunda dinî inancınız ne kadar etkilidir?					
4. Kiminle arkadaşlık kuracağınız konusunda dini inancınız ne kadar etkilidir?					
5. Hangi sosyal aktivitelere katılacağınız konusunda dinî inancınız ne kadar etkilidir?					
6. Beş vakit namaz					
7. Ramazan orucu					
8. Dua					
9. Ders dışında yüzünden ya da ezbere Kur'an okuma (Türkçe ve Arapça dâhil)					

Değerli öğrenciler, **Aşağıdaki ifadelerde belirtilen düşüncenin size ne kadar uyduğunu düşününüz. Bu ifadelere katılma-katılmama derecenize göre yandaki seçeneklerden size en uygun olanı işaretleyiniz.**	**Tamamen Yanlış**	**Biraz Doğru**	**Orta Düzeyde Doğru**	**Tamamen Doğru**
1. Yeterince çaba harcarsam, zor sorunları çözmenin bir yolunu daima bulabilirim.				
2. Bana karşı çıkıldığında, istediğimi elde etmemi sağlayacak bir yol ve yöntem bulabilirim.				
3. Amaçlarıma bağlı kalmak ve bunları gerçekleştirmek benim için kolaydır.				
4. Beklenmedik olaylarla etkili bir biçimde başa çıkabileceğime inanıyorum.				
5. Yeteneklerim sayesinde beklenmedik durumlarla nasıl baş edebileceğimi biliyorum.				
6. Gerekli çabayı gösterirsem, birçok sorunu çözebilirim.				
7. Baş etme gücüme güvendiğim için zorluklarla karşılaştığımda soğukkanlılığımı koruyabilirim.				
8. Bir sorunla karşılaştığımda, genellikle birkaç çözüm yolu bulabilirim.				
9. Başım dertte olduğunda, genellikle bir çözüm düşünebilirim.				
10. Önüme çıkan zorluk ne olursa olsun, üstesinden gelebilirim.				